

**düinden
yarına**

iAN

engiz çandar

Kitap Kurde de Paris

Institut kurde de Paris

27/01/2017
520 CAN DUN

DÜNDEN YARINA İRAN

CENGİZ ÇANDAR

INSTITUT KURDE DE PARIS
ENTRÉE N° 2397

BİLİM/BELGE/İNCELEME - DİZİSİ - 1

4

1. Basım — Ocak 1981

Yayıncılık
YAYINI ARI

DÜNDEN YARINA İRAN
— İnceleme — / Cengiz
Çandar / Düzelti: Tomur-
cuk Erzik - İsfendiyar Er-
zik / Kapak Film: Can Gra-
fik / Cilt: Oruç Mücellit-
hanesi / Tomurcuk Basım
Tesislerinde dizildi, basıl-
dı / Adres: Klödfarer Cad.
No: 24, D. 3-4-5 Türbe/İST.

Institut kurde de Paris

**dünden
yarına
İRAN
cengiz çandar**

Institut kurde de Paris

ÖNSÖZ

İran, İslâm ve Devrim gibi kavramlarla ilgilenip de bu kitabı okuyanlar, bulmayı umdukları bazı konulara değinilmediğini göreceklendir. Bununla birlikte, bu kitabın İran ile ilgili bilinmeyen ya da herkesin bildiğini sandığı oysa pek bildikleri gibi olmayan bazı konuları kapsadığı inancındayım. İran Devrimi gibi dev ve üstelik henüz pek yeni bir olayın tüm boyutlarının bu kitaba sığabileceğini düşünmediğim gibi bunları bugünkü sınırlılığım içinde olanca genişliğiyle kavrayabileceğimi de aklımdan geçirmedim.

İran'a yakın tarihte, ayrı ortamlarda iki kez gitmiş ve kısa sayılamayacak süreler kalmış olmamı da fazla önemsemiyorum. Salt İran'a gitmiş olmak, İran'ı kavramaya yetecek olsaydı, bu konuda bir dostun sözleriyle, «İran Devrimi'ne ilişkin en doğru kitapları TIR şoförleri yazardı.»

İran'ı görmüş, devrimci atmosferi, devrimin kadrolarını ve halkını yakından tanımış olmamdan çok, günümüzün bu büyük olayını kendi mantığı ve özgünlüğü içinde anlamaya çalışmış olmamı olumlu sayıyorum. Bunu ne derece becerebildiğimi takdir elbette bana ait değildir. Ama bu yönde bir çaba gösterilmeden, alışıl gelmiş, bilinen tahlil yöntemleriyle İran'ı anlamaya çalışmanın, anlamaktan başka her türlü sonuç vereceğini kendi dolaysız deneyimime dayanarak güvenle söyleyebilirim.

Yine de, eğer, Devrimci İran'ı iki ayrı dönemde, yeni kadroları ve halkıyla birlikte yaşamamış olsaydım, bu

kitabı yazabilmek için gerekli esini herhalde bulamazdım diye düşünüyorum. Bu bakımdan, üçte biri ile aynı dili konuştuğumuz, tümüyle ortak töre ve gelenekleri paylaştığımız kardeş İran halkını, Anadolu topraklarımızın doğal bir eklentisiymiş gibi uzanan tanıdık topraklarını görmüş olmaktan tarifsiz bir mutluluk duyuyorum.

Bu kitap, daha önce de işaret etmeye çalıştığım gibi, devasa bir tarih olayının birçok boyutunu kapsamaktan uzak. Esas olarak, İran'daki iktidar mücadelesi teması üzerine kurulu. Bence, İran'a tüm dinamizmini sağlayan, toplumsal dokusunu aydınlatan ve gerek İran, gerekse bölgemizin geleceği konusunda değerli ipuçları taşıyan da bu iktidar mücadelesi. Asla bir siyasî dedikodu konusu değil. İyi bilmek, iyi anlamak ve üzerinde hayli kafa yormak gerektiren önemi büyük bir siyasî olgu. Bu kitap bu konuya biraz berraklık kazandıracaksa, yazılış amacı yerine gelmiş demektir.

Bu kitap bir masabaşı çalışmasının ürünü ya da kütüphane raflarından kaynaklanan bir inceleme olmadığı için, kitapta yer alan alıntılara dipnot verme yolunu tutmadım. Bu alıntıların bir bölümü doğrudan bana hitaben söylenmiş sözler ve yapılmış açıklamalardır. Bunların dışında kalan alıntılara ise, anlatılan bir konuyu zenginleştirmek ve desteklemek amacıyla yer verilmiştir. Bu tür alıntılarda, İran'da yayınlanan Tehran Times gazetesinden, Views and News adlı bültenden, İslamic Revolution adlı dergiden ve Fransız Le Monde gazetesinin 1979-1980 koleksiyonlarından yararlandım.

Yetkili-yetkisiz onlarca İranlı dost insanla yapılan görüşmelerden edinilen bilgiler ve izlenimler; gazeteci gözüyle yerinde saptanan olguları tarihsel bir çerçevede yorumlama çabası. Kitabın mayası bunlardır.

Tek zaafı, yazarının sınırlılığı ve yazıldığı dönemin, tarihin acımasız dişlileri arasında eskiyecek olmasıdır.

C. ÇANDAR

**Tarihin En Görkemli
Halk Ayaklanması
— Kısa Bir Hatırlama**

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

Yakın tarihin en büyük iki olayının 1789 Fransız Devrimi ile 1917 Sovyet Devrimi olduğuna kuşku yok. Çünkü her iki olay da yeni bir tarihsel süreci başlatmışlar, yeni bir tarihsel çağın habercisi olmuşlardır.

20. yüzyılın son çeyreği, tarihe, bir üçüncü büyük devrimi, İran İslâm Devrimi'ni armağan etti. Fransız Devrimi bir burjuva devrimiydi. Sovyet Devrimi ise bir başka evrensel sistemi öngören bir sosyalist devrimdi. İran devrimi ise ne bir burjuva devrimi, ne de bir sosyalist devrim. Adı üzerinde bir İslâm devrimi. Tıpkı, burjuva ideolojisi gibi, sosyalizm gibi evrensel olma iddiasına sahip İslâmiyet adına ve İslâmi bir düzen yaratmak amacıyla gerçekleşen ilk devrim.

Ne ideolojisi, ne hedefi, ne gerçekleşme biçimi 1789 Fransız Devrimi'ne de, 1917 Sovyet Devrimi'ne de benzemiyor. Ancak, yarattığı uluslararası sarsıntı ve yolaçacağı şimdiden sezilebilen gelişmeler, İran İslâm Devrimi'nin de tıpkı 1789 Fransız Devrimi ve 1917 Sovyet Devrimi gibi çağ yaratan büyük tarihsel dönüşümlerden biri olduğunu daha bugünden belli ediyor.

İran İslâm Devrimi, İslâmiyetin ortaya çıkışından tam 15 yüzyıl sonra gerçekleşmiş bulunmasıyla ve Batı kökenli herhangi bir ideolojinin en küçük bir etkisini duymadan meydana gelen tek dev dönüşüm olmasıyla da çarpıcı bir özellik kazanıyor.

Devrimin başlangıcından zaferine dek izlediği yol da tarihte eşine raslanmayan bir örnek. İran'ın en büyük iki gaze-

tesinden biri olan İttılaat'da 7 Ocak 1978 tarihinde ülkenin saygın din adamlarından Ayetullah Ruhullah Humeyni'ye dil uzatan bir makale yayınlanıyor. Ayetullah Ruhullah Humeyni, ülkenin en büyük beş din otoritesinden biri. Ayrıca, 1963 yılındaki ayaklanmanın önderi. Bu nedenle 14 yıldır sürgünde, Şiilerin kutsal bildiği, Hz. Ali'nin kabrinin bulunduğu Irak'ın Necef kentinde yaşıyor.

İttılaat'ta yayınlanan makalede Humeyni'nin adından söz edilmiyor. Ancak, makalenin hedefinin Ayetullah Humeyni olduğunu dikkatli gözler anlayabiliyor. Makalenin yayınlanmasından iki ay önce büyük oğlu Ayetullah Mustafa Humeyni, Irak'ta garip koşullar altında ölmüş. İran'da, Mustafa Humeyni'nin Şah'ın gizli polis örgütü SAVAK tarafından zehirlenerek öldürüldüğü kanısı egemen. İttılaat'ta, sürgündeki yaralı önderi hedef alan makale yayınlanınca, ülkenin dinî merkezi Kum kentinde protesto gösterileri patlak veriyor. Askeri birlikler göstericilere ateş açıyor ve göstericilerden çok kişi, bu arada bazı, din adamları yaşamlarını yitiriyorlar.

TEBRİZ AYAKLANMASI

Bu olayla birlikte, 2500 yıllık monarşinin yıkılması ve İslâm Devrimi'nin zaferi ile sonuçlanacak olaylar zinciri başlıyor. İslâm geleneklerine göre, Kum'da ölenlerin anısına ölümlerinin 40. gününde İran'ın çeşitli kentlerinde anma toplantıları düzenleniyor. Nüfusunun neredeyse tümü Türk olan, Doğu Azerbeycan eyâletinin merkezi ülkenin dördüncü büyük kenti, Tebriz'deki toplantı polislin dinî önderlere hakaret etmesi sonucunda büyük bir ayaklanmaya ve kanlı çatışmalara döntüşüyor. Ardında, yüzlerce ölü bırakan Tebriz ayaklanması, İran İslâm Devrimi'nin de dönemeç noktası oluyor.

Bu kez Tebriz şehitlerini anmak için ülkenin çeşitli kentlerinde toplantılar düzenleniyor. Ülkenin kimi yerlerinde du-

rum öylesine gerginleşiyor ki, başkent Tahran'ın ardından İran'ın ikinci büyük kenti olan İsfahan'da sıkıyönetim ilân ediliyor. Bu arada, kutsal Ramazan ayına giriliyor. Ayetullah Humeyni Irak'tan yayınladığı mesajda, Ramazan ayı boyunca halkın ve din adamlarının sürekli camilerde toplanması, rejimin cinayetlerini ve İslâm Cumhuriyeti kurulması hedefini tartışması çağrısını yapıyor.

Ramazan ayı boyunca giderek büyüyen bir kitle hareketi, böylece Humeyni'nin kişiliğinde önderini de bulmaya başlıyor. Ramazan ayından başlayarak Humeyni ve milyonlarca İranlı arasında garip bir iletişim kuruluyor. Humeyni'nin her çağrısı milyonları harekete geçiriyor. Milyonların her hareketi Humeyni'yi yüceltiyor.

SİNEMA KATLIAMI

Olayların çapının büyümesi üzerine Şahlık rejimi, din adamlarının itibarını kırmak ve bu yolla hareketin yaygınlaşmasının önüne geçebilmek amacıyla bir komplo hazırlıyor. 1978 Ağustos'unda ülkenin en büyük petrol rafinerisinin bulunduğu Abadan'da yüzyılın kaydettiği en büyük cinayetlerden biri sahneye konuluyor. Abadan'daki Rex sineması kundaklanıyor ve kapıları kilitletiği için dışarıya çıkamayan yüzlerce kişi diri diri yakılıyor. Amaç, sinema yangınını «çağdaş gelişmeye ve tekniğe» karşı çıktığı iddia edilen dinî muhalefetin üzerine yıkmak ve böylece gelişen devrimci hareketi parçalayarak gözden düşürmek ve etkisiz bırakmak.

Ne var ki, komplo tersine tepiyor ve Abadan sinema yangınının rejimin marifeti olduğuna inanan milyonlarca kişinin muhalefeti doruğa varıyor. Şah, halkın gazabından kendisini kurtarmak için Cemşid Amuzegar hükümetini feda ederek yerine İslâmcı çevrelere şirin gözükeceğini sandığı dini bir aileden gelme Cafer Şerif İmami'yi başbakanlığa atıyor. İmami, işbaşına gelir gelmez şöyle konuşuyor: «Kötü yönetime son

vereceğiz ve ülkenin yasalarını İslâmî yasalara dayandıracağız. Fuhşu ve kumarı önleyeceğiz.» Bu vaatlerine iki gün sonra bir başka vaat ekliyor ve Ayetullah Humeyni'nin İran'a dönmesine izin verileceğini bildiriyor.

Rejim, Cafer Şerif İmami ile yeni bir taktik denemiş oluyor. İslâmî muhalefeti gözden düşürerek kitlelerden koparmak ve devrimci ayaklanmayı bu biçimde önlemek yerine İslâmî maske ardına sığınarak aynı amaca ulaşmayı deniyor.

İmaminin son vaadinden tam bir gün sonra, rejime karşı yürütülen mücadelenin tartışılmaz önderi durumuna gelmiş bulunan Ayetullah Humeyni milyonların merakla beklediği mesajını yayınlıyor. Kesin bir dille, mücadelenin amacının Şah rejiminin ve monarşi sisteminin yıkılması olduğunu ve bir İslâm Cumhuriyeti kurulması olduğunu ilân ediyor. Halkı, rejimin aldatmacalarına kanmamaya ve mücadeleye devama çağırıyor.

Bunun üzerine, Şerif İmami hükümetine karşı gösteriler patlak veriyor ve tüm İran kentlerine yayılan gösteriler, özellikle Tahran, Tebriz ve Şiraz gibi kentlerde askeri birlikler ve güvenlik kuvvetleriyle girilen çatışmalar sonucunda büyük çapta can kayıplarına yol açarak analıksız sürüyor.

Ramazanın ardından gelen Şeker Bayramı'nda gösteriler Tahran'da yüzbinlerce kişinin sabahtan akşama hergün yaklaşık 10 kilometre yürümesiyle yeni boyutlar kazanıyor.

KARA CUMA

Devasa Şeker Bayramı yürüyüşlerinden üç gün sonra, Ramazan'ın son günlerinde ölenlerin şehadetlerinin haftası nedeniyle Tahran'da büyük anma gösterileri düzenleniyor. 7 Eylül'de düzenlenen gösteride muazzam sayılara ulaşan göstericiler ilk kez İran silahlı kuvvetleri ile yakınlaşmaya başlıyorlar. Yürüyüş yollarında güvenlik önlemleri alan askerlere çiçekler sunarak geçen göstericiler, «askerler kar-

deşimiz, Humeyni önderimiz», «Askerler Amerika'nın değil bizimsiniz», «Size çiçekler veriyoruz, siz bize kurşun mu vereceksiniz?!» gibi sloganlar söylüyorlar.

Gerek gösterilerin ulaştığı boyutlar, gerekse yöneldiği amaçlar ve muhtemel etkileri hükümeti telaşa düşürüyor. Orduda bölünme olasılığından korkan, hükümet, 8 Eylül sabahı Tahran'da ve 11 diğer kentte sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağı ilân ediyor. Ancak, sabahın erken saatlerinde Tahran'ın yoksul kesimlerinin bulunduğu güney mahallerinde toplanan yüzbinlerce kişi yine gösteri yürüyüşü düzenliyorlar. Göstericiler, güney Tahran'ı başkent merkezi kesimine bağlayan Jale (bugünkü adıyla Şüheda-Şehitler) Meydanı'na geldiklerinde üzerlerine ateş açılıyor. Çocuk, kadın ve yaşlı binlerce kişinin öldüğü ya da yaralandığı katliam İran Devrimi terörüne «Kara Cuma» ya da akan kanlardan ötürü «Kızıl Cuma» adıyla geçerek Devrim'in Tebriz ayaklanmasından sonraki ikinci önemli dönemeç noktasını oluşturuyor. İmami hükümeti bu olayla birlikte tüm etkisini kaybediyor. Katliamın uyandırdığı tepkiyle İslâmi güçlerin dışındaki siyasal akımlar ve güçler de rejime karşı yürütülen mücadeleye katılıyorlar. Gösteriler yeni bir ivme kazanarak sürdürülüyor.

8 Eylül katliamından bir süre sonra Humeyni, İran'daki Şahlık rejimiyle arasını bozmak istemeyen Irak Baas rejimince Irak'ı terke zorlanıyor. Kuveyt'e gitmek isteyen Humeyni, bu ülke tarafından da kabul görmeyince yakınlarının ısrarıyla Fransa'ya gitmeye karar veriyor. Ekim 1978 ortalarından 1 Şubat 1979'a dek İran İslâm Devrimi'nin karargâhı Paris yakınlarında küçük bir köyde Neuphlae Chateau'da kuruluyor.

Bu arada, rejimin çok partili parlamenter sisteme geçmek biçimindeki devrimci ayaklanmayı durdurabilmek amaçındaki manevraları zembereğinden boşanmış bir yay gibi önüne geçilemeyen bir durum almış olan kitle gösterileri karşısında etkisiz kalıyor.

Aralık ayında, İmami hükümeti çekiliyor. İmami'nin yerine Genel Kurmay Başkanı General Gulam Rıza Azhari başkanlığında askeri hükümet kuruluyor. Askerî hükümet İma-

mi hükümetinin son dönemlerinde ülkenin hemen her kurumuna, bu arada en önemlisi Kuzistan eyaletindeki petrol merkezlerine yayılmış bulunan grevleri kırmaya çalışarak işe başlıyor. İmami hükümeti zamanında bir ölçüde özgürlük kazanmış olan basın kuruluşları kapatılıyor. Petrol kuyuları, radyo ve televizyon gibi önemli merkezler askeri birliklerin denetimi altına sokuluyor.

Azhari hükümetinin göreve başlamasından üç hafta sonra Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit düştüğü ve özellikle İslâm'ın Şii mezhebine bağlı kitlelerde büyük heyecan yaratan Muharrem ayına giriliyor. Humeyni, Muharrem ayını, «kanın kılıca karşı zafer kazandığı ay» olarak tanımlıyor. İslâm dünyasında fedakârlık ve Şehadet ayı sayılan olağanüstü önem taşıyan Muharrem ayı, İran'da devrimci coşkunun son haddine vardığı ay olarak Ashari'nin askeri hükümetinin kurmak istediği otoriteyi de yerlebir ediyor.

Ülkenin hemen her kesimine yayılmış olan grevlerin önüne geçilemediği gibi, dünyanın ikinci büyük petrol ihracatçısı ünvanını taşıyan İran'da petrol ihracatı bir yana, tüm petrol üretimi iç tüketimi bile karşılayamayacak ölçüde tümüyle duruyor.

DAM DEVRİMİ

Azhari'nin kanlı hükümet döneminde İran'da eşî tarihte görülmeyen mücadele biçimleri ortaya çıkıyor. Muharrem ayının ilk gününün gecesi saat 9'da başlayan sokağa çıkma yasağıyla birlikte Tahran'da halk evlerinin damlarına çıkarak «Allahuekber-Allah En Büyüktür» ve «Lailaheillallah-Allah'tan başka Allah yoktur» diye bağırma başlıyor. İran İslâm Devrimi'nin simgesi ve motoru olan bu iki sloganın siyasal anlamları sözcük anlamlarının çok ötesinde. İran kitleleri, bu iki sloganla, Şah'ı, monarşi rejimini tanımadıklarını ve insanlar arasında eşitlik ve adalete dayalı bir düzen istediklerini ifade ediyorlar.

1979 Aralık ayının hemen her gecesinde saat 9'da sokağa çıkma yasağı başlar başlamaz, devrimci halkla dayanışma içindeki elektrik idaresi başkent Tahran'ın tüm elektriklerini kesiyor ve birdenbire binlerce, onbinlerce damın üzerinden milyonlarca hançereden çıkan «Allahuekber» ve «Lailaheillah» haykırışları başkent semalarında yankılanıyor. Çoğu kez bu seslere makinalı tüfeklerin kulakları tırmalayan sesleri karışıyor. Muharrem ayı boyunca yüzlerce kişi gecenin karanlığında kurşunlara hedef olarak Devrim'in bedelini kanla ödeyenler arasına katılıyorlar.

Dünya tarihinde hiçbir devrimde ya da ayaklanmada görülmeyen bu eşsiz mücadele biçimi, İran İslâm Devrimi'ne Batı basınında «Dam Devrimi-rooftop revolution» sıfatını kazandırıyor.

Bu mücadele yöntemiyle Azhari askeri hükümeti daha ayın ilk günlerinde dizlerinin üzerine çöküyor, Şah'ın tahtını ve 2500 yıllık monarşiyi kurtarmaya derman olamayacağını kanıtıyor.

MİLYONLARCA KEFENLİ YÜRÜYOR

İran İslâm Devrimi zafer yolundaki üçüncü büyük döneme Muharrem ayının kutsal dokuzuncu ve onuncu günleri dönüyor. Tasua ve Aşure adı verilen ve Hazreti Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit olmasına raslayan bu iki günde Tahran'da halk büyük kitle gösterilerine çağrılıyor. Tahran Sıkıyönetim komutanı olan ve «Tahran Kasabı» namıyla anılan General Ali Oveysi, sokağa çıkma yasağı olduğunu hatırlatarak gösteri yapmak üzere toplanacaklara ateş açılacağı tehdidini savuruyor. Tasua ve Aşure gösterileri kitle hareketine artık Fransa'dan kumanda eden Ayetullah Humeyni'nin çağrısı üzerine Oveysi'nin emirlerine meydan okuyan kitleler tarafından gerçekleştiriliyor. Tasua'da 1 milyonun üzerinde olan katılma, Aşure günü 2 milyona ulaşıyor. Kimi iddialara göre bu sayı 4 milyon.

Milyonların en önünde ömrünün 15 yılını Şah rejiminin zıندانlarında geçirmiş ve kızıyla birlikte işkence görme acısını çekmiş olan ve özgürlüğüne kısa bir süre önce kitle hareketinin baskısı sayesinde kavuşan Ayetullah Taleganî yürüyor. Ayetullah Taleganî'nin hemen yanbaşında İslâmcı hareketin tanınmış önderlerinden ve düşünürlerinden İran İnsan Hakları Komitesi Başkanı Mühendis Mehdi Bazargan ile laik muhalefetin lideri olarak kabul edilen, Musaddık'ın örgütü Ulusal Cephe'nin, İran tarihinin bu yüce isminin ardından, yöneticiliğini yapan Dr. Kerim Sencabî.

Tasua ve Aşure gösterileri, Devrim'in en epik anlarından birini oluşturuyor. Gösterileri önleyebilmek için Tahran'ın havadan bombardıman bile edileceği yolundaki tehditler üzerine, gösteriye katılanların bir çoğu kefen giyorlar, eğer ölürlerse kimlikleri belli olsun diye karınlarının üzerine isimlerini yazıyorlar, yakınlarına vasiyetlerini bırakıyorlar, gösterilerin bir gece öncesi mezarlarını kazıyorlar ve ertesi sabah gösteriye katılıyorlar.

Böylesine dorukta bir kitlesel ruhla gerçekleşen iki dev gösteri Şahlık rejimi ve monarşi için Humeyni'nin deyimiyyle bir referandum niteliği taşıyor. Bu görkemli referandumda, İran halkı, tartışmasız biçimde Şah'a ve monarşiye «hayır» diyor.

Tasua ve Aşure gösterileriyle, «Kara Cuma» katliamında şehit düşenlerin ölümlerinin 40. günü nedeniyle ülkenin her köşesinde düzenlenen anma toplantıları askeri hükümetin de tepetaklak gidişinin işareti oluyor. -

ŞAH'IN SON ÇARESİ: ŞAHPUR BAHTİYAR

Şah, elindeki son çareye başvuruyor. Muhalefet hareketi içinden uzlaşabileceği isimler arıyor. Özellikle büyük muhalefet hareketinin laik kanadına yöneliyor. Ülke çapında say-

gınlığı olan hiçbir kişinin yardımını sağlayamamakla birlikte Ulusal Cephe'nin yöneticileri arasında yer alan Şahpur Bahtiyar, Şah'ın yeni hükümeti kurma önerisini kabul ediyor.

Şahpur Bahtiyar, Ulusal Cephe'den ihraç ediliyor. Bahtiyar, muhalefete önemli tavizler vererek işe koyuluyor. Basın üzerindeki sansürü kaldırıyor. Üniversiteleri açıyor. Ne var ki, üniversiteler, açılır açılmaz bir yeni direniş odağı haline dönüşüyor. Ayetullah Humeyni, Şah tarafından atanmış olduğu için Bahtiyar hükümetinin yasal olmadığını ilân ediyor. Gösterilerin önü alınamıyor.

Bahtiyar hükümetinin de hareketin önüne geçememesi üzerine, Başbakan'a hareketi kırabilmek için gerekli zemini hazırlayabilmek bakımından son şansı vermek amacıyla Şah Ocak ortalarında İran'ı terk ediyor.

Şah'ın İran'ı terketmesi Bahtiyar'a devrimi yolundan saptırma olanaklarını sağlamak şurda kalsın, tam tersine kitlelerin devrimci enerjisini daha da kamçılıyıcı etki yapıyor.

Humeyni 15 yıllık bir aradan sonra 26 Ocak'ta İran'a döneceğini ilân ediyor. Ülkenin her yanından milyonlarca insan artık İmam olarak anılmaya başlanan Devrim'in önderini karşılamak için Tahran'a akıyor.

HUMEYİNİ İRAN'A DÖNÜYOR

Bahtiyar hükümeti, İmam'ın dönüşünü engellemek amacıyla İran'ın bütün havaalanlarını kapatma kararı alıyor. Havaalanları askeri birliklerce kuşatılıyor. Bu karar olaylara yol açıyor. Öfkeli yığınlar Tahran havaalanı çevresinde askerlerle çarpışıyorlar.

Bu arada, sel gibi taşan kitle hareketi karşısında silahlı kuvvetler parçalanmış durumda. Bazı kitle gösterilerine üniformalı askerler de katılıyorlar. İmam Humeyni'nin ülkeye dönüşünün engellenme çabası silahlı kuvvetler bünyesinde

de karışıklıklara yol açıyor. Özellikle hava kuvvetleri personeli karara karşı cephe alıyorlar.

26-27 ve 28 Ocak günleri Tahran'da muazzam protesto gösterileri kanlı sonuçlarıyla ve büyüyerek patlak veriyor. 28 Ocak günü Tahran'ın en merkezi yerinde bulunan ve bugün Devrim Meydanı adını taşıyan alanda onbinlerce kişi hükümete bağlı birliklere karşı silahsız olarak çarpışıyor. Beş saat süren çarpışmalar ardında yüzlerce ölü ve yaralı bırakıyor.

Bu olayın ardından çaresiz kalan hükümet havaalanlarını açmak zorunda kalıyor.

İmam Humeyni, belki de tarihin kaydettiği en kalabalık ve en görkemli karşılama törenleri arasında 1 Şubat 1979'da Tahran havaalanına ayak basıyor. Havaalanından Devrim şehitlerinin gömüldüğü Beheşt-i Zahra mezarlığına dek 33 kilometrelik yolun iki yanına yığılan milyonlarca insanın arasından geçerek, Beheşt-i Zahra'da yaptığı ilk konuşmada Bahattiyar hükümetini yasa dışı ilân ediyor ve yakında halkın eziçli çoğunluğunun arzularını yerine getirecek olan bir hükümeti atayacağını belirtiyor.

Nihayet, 4 Şubat günü, Mehdi Bazargan'ı Geçici Devrim Hükümeti Başbakanlığına atadığını duyurarak, halktan yeni hükümeti gösteriler ve yürüyüşlerle desteklemesini istiyor. Ertesi gün milyonlarca İranlı sokaklara dökülerek destek gösterilerine başlıyorlar.

Bazargan, 8 Şubat günü Tahran Üniversitesi kampusunda 1 milyon kişiye hitaben yaptığı konuşmada hükümet programını açıklıyor.

Tahran'ın ortasında birbirine sadece birkaç kilometre uzaklıkta iki hükümet ortaya çıkmış bulunuyor.

Yıkılmasına ramak kalmış durumdaki 2500 yıllık monarşi ve Şah'ın 37 yıllık zalim yönetimi son kumarını oynuyor. Sokağa çıkma yasağının ilânı ile birlikte, Şah'ın Cavidan (Ölümsüzler) adını taşıyan özel yetiştirilmiş muhafız birlikleri, başkentin doğusunda yer alan ve Devrim'e bağlılığını açıklamış olan Duşantepe hava üssüne saldırıya geçiyor. Saldırının gerçek hedefi güney Tahran'da bir okul binasına yer-

leşen İmam Humeyni'yi ve Devrim'in diğer önderlerini öldürerek bir askeri darbe ile yönetime el koymak.

İmam Humeyni, halkı sokağa çıkma yasağına uymamaya çağırıyor. Devrim saflarına katılmış olan askeri garnizonlar halka silah dağıtmaya başlıyor. 10 ve 11 Şubat günleri Tahran'ın her köşesinde barikatlar yükseliyor. Bir buçuk yıla yakın süredir çıplak elleriyle ayağa kalkan İran halkı iki gün süren kanlı silahlı çarpışmalardan sonra paramparça olan ordu yönetiminin tarafsızlığını ilân ederek silahlı kuvvetlerin sahneden çekilmesiyle hedefine ulaşıyor. 11 Şubat günü radyo ve televizyon binası, monarşinin son destekleri olan askeri ve sivil merkezler, SAVAK karargâhları işgal ediliyor.

İran İslâm Devrimi nihayet zafere ulaşmıştır...

DEVİRİMİN ZAFERİNDEN SONRA

11 Şubat'ı izleyen günler, İran İslâm Devrimi'nin içine girdiği yepyeni bir süreci belgelemektedir. Her devrim sonrası benzeri manzaraları ve bunların yanısıra tarih laboratuvarının ilk kez tanık olduğu deneyler yaşanmaya başlanmıştır.

Devrimin zaferine dek birlikte yürüdükleri gözlenen çeşitli güçler ayrılmaya ve aralarında gizli-açık biçimlerde mücadeleye girişmişler, bir yandan da tarihin kaydetmediği yeni tür bir devleti, 20. yüzyılın son çeyreğinde bir İslâm devletini kurma çabalarına girişilmiştir.

Ülkenin en üst düzeydeki yönetimi, İmam Humeyni tarafından atanan Devrim Konseyi'ne terkedilmiş, ancak, Devrim Konseyi bütünlük içinde bir organ görünümünü bir türlü kazanamaz, bir yandan kendi içinde mücadele sürerken, bir yandan da Bazargan hükümetinin uygulamaları ile ters uygulamalar içine düşmüştür.

2500 yıllık köklü bir sistemin kof bir çınar gibi devrilmesinin ardında yarattığı iktidar boşluğunun yol açtığı iç

sarsıntılar tüm ülkede tam bir otorite yoksunluğu yaratmış, bu arada İran İslâm Devrimi ile çıkarlarına ağır bir darbe yiyen içerideki karşı-devrimciler ile dış güçler başta ABD, Sovyetler, İsrail ve Irak bu stratejik konuma sahip ülkede kendilerine avantaj sağlamak için harekete geçmişlerdir.

Bu arada, 31 Mart 1979 tarihli bir referandum sonucunda halkın ezici çoğunluğunun oyuyla İran İslâm Cumhuriyeti kurulmuştur.

Yeni İslâm Cumhuriyeti Anayasasının hazırlanması için bir Uzmanlar Meclisi (Meclis-i Hubregan) oluşturulmasına karar verilmiş ve bu amaçla 1979 Ağustos ayında seçimler yapılmıştır.

Yeni devleti kurma ve yeni bir Anayasa hazırlama çabalarına iç karışıklıklar eşlik etmiş ve söz konusu iç karışıklıklar kendisini daha çok etnik toplulukların yaşadığı eyâletlerde göstermiştir. Sovyet sınırı boyunca, ülkenin kuzeydoğusunda yaşayan Türkmenler ve petrol bölgesi olan güneybatıdaki Kuzistan eyaletindeki Anapların yanı sıra, ülkenin batısındaki Kürdistan eyaletinde de çarpışmalar meydana gelmiştir.

Kuzistan ve Türkmenistan Sahrası adını taşıyan bölgedeki çatışmaların önü alınabilmişse de Kürdistan'daki çatışmalar ayaklanma boyutuna erişmişlerdir.

Bütün bu gelişmeler olup biterken, 4 Kasım'da Tahran'daki ABD büyükelçiliği işgal edilerek Amerikalı diplomatlar, tedavi gerekçesiyle ABD'ye giden Şah'ın İran'a iadesi talebiyle rehin alınmışlardır. İran, böylece, birdenbire kendisini uluslararası gerilimin ortasında buluvermiştir. Bu tarihten başlayarak, İran-ABD ilişkileri savaşın eşiğine varacak ölçülerde gerginleşmiştir. İran, ABD'ye petrol satımını durdurmuş, ABD, İran'ın ABD sınırları içindeki para ve mal varlığını bloke etmiş, İran ise buna karşılık olarak dış borçlarını tanımadığını açıklamıştır.

ABD büyükelçiliğinin işgali, Devrim'in zaferinin ilk gününden beri işbaşında bulunan Bazargan hükümetinin de sonunu getirmiş, Bazargan hükümeti çekilmek zorunda bira-

kılmıştır. Bazargan hükümeti çekilmeden önce tarihi bir adım atarak, ABD ve Sovyetler Birliği ile İran arasında bu ülkelere tehlike durumunda İran'a müdahale hakkı tanıyan anlaşmaları tek taraflı olarak iptal etmiştir.

Ülke içindeki çekişmeler Aralık ayında yapılan Anayasa referandumuyla birlikte yeniden canlanmıştır. Yeni Anayasa'ya karşı çıkan ve din otoritesi olarak Humeyni'ye denk güçte olduğu kabul edilen Türk kökenli Ayetullah Şeriatmedari'yi kendisine bayrak yapan çeşitli güçler ülke nüfusunun Farslardan sonra en büyük bölümünü oluşturan Türklerin yaşadığı Azerbaycan eyaletinde büyük çapta karışıklıklar çıkmıştır.

Azerbaycan'daki çatışmalar ülkeyi sarstığı sırada, İran'ın her zaman kuşku duyduğu ve ağırlığını hissettiği kuzey komşusu Sovyetler Birliği, Afganistan'ı işgale başlamıştır. Böylece, iç karışıklıkların önünü almak için uğraşan ve ABD ile bir savaşın eşiğinde dolaşan İran, doğu sınırının hemen dibinde de Sovyet askerlerini ouluvermiştir.

Azerbaycan'daki karışıklıkların durdurulabilmesinden kısa bir süre sonra 1980 Ocak ayında Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve genel halk oyuna dayanarak yapılan seçimleri Devrim Konseyi üyesi ve 1979 Kasım'ından beri Maliye ve Ekonomi Bakanlığı görevini yürüten Abulhasan Beni Sadr, dünya tarihinde eşi bulunmayan bir oy çoğunluğuyla, oyların yüzde 75'ini sağlayarak kazanmıştır.

Bunun ardından, Anayasa uyarınca parlamento seçimlerinin ilk turu gerçekleştirilmiştir.

İnan, 1980 Nisan'ında ABD'nin başarısız kalan bir askeri müdahalesinin hedefi olarak bir kez daha uluslararası politika gündeminin ön sırasında yer almıştır. Aynı günlerde, Kürdistan eyaletindeki ayaklanmanın şiddetlendiği ve bunun yanı sıra 1979 yaz aylarından beri bozulmaya yüz tutan İran-İrak ilişkilerinin giderek kötüleştiği dikkat çekmiştir.

Bir yandan tehlikeli iç ve dış gelişmelerin şiddetli baskısı, bir yandan da anayasal-demokratik sürecin hızla işleme bile ülke içinde çok merkezli iktidar kutuplaşmasını

sona erdirememiş ve büyük bir oy çoğunluğuyla seçilen Cumhurbaşkanı Bcni Sadr ile siyasal rakipleri arasındaki sürtüşmeler bir türlü dinmemiştir.

Bütün bunlara rağmen, İran, çözülmemiş hatta tüm bölgeyi derinden etkileyen bir devrim ocağı konumunu koruyarak devrimci hareketini süperkuvvetler için yaşamsal önemde olan Orta Doğu bölgesine ve tümüyle İslâm dünyasına yaymaya devam etmiştir.

1 Mayıs 1980 akşamüstü, sırtını görkemli Elbruz dağlarına dayamış, dağın eteklerinden güneyindeki düzlüklere doğru uçsuz bucaksızmışçasına dar bir şerit halinde uzanan Tahran'ı uçaktan seyrederken tarihin belki de en büyük bilmesinesine ayak basmakta olduğumun bilincindeydim.

BÖLÜM 2

Musaddık'tan Humeyni'ye - Devrim'in Tarihsel ve İdeolojik Kökleri

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

İran, siyasal tarihin eşini pek kaydetmediği ilginç bir siyasal laboratuvar. Günümüz İran'ının bu yanını özellikle başkent Tahran'da hemen farkedebilmek pek zor değil. Bu olgunun en belirgin olarak farkedilebildiği yer Tahran Üniversitesi'nin duvarının önünde uzanan kaldırımlar. Bu kaldırımlarda akla gelebilecek her eğilimdeki siyasal grup, yanyana, kitaplarını, afişlerini ve marş kasetlerini satıyorlar. Kaldırımların üzerinden gelen geçenler herhangi bir grubun militanlarıyla canlı tartışmalar yapıyorlar.

ÖZGÜRLÜK FIŞKIRMASI VE İKİ YAŞAM BİÇİMİ

Halk Fedayilerinin yayın tezgâhları Che Guevara'nın, bazan Karl Marx'ın, Engels'in ve Lenin'in büyük resimlerinin asılmış olmasıyla anlaşılıyor. Ünlü hikayeci Samet Behrenği ile onun gibi SAVAK'ın elinde öldürülen şair Hüsrev Gulîsorhi'nin afişleri de Halk Fedayilerinin tezgâhlarını süsleyen görüntüler arasında.

İmam Humeynî, Ayetullah Taleganî, 30'larındaki genç önderleri Mesut Recevî'nin afişlerini ve resimlerini tezgâhlarına asanlar ise solcu-İslâmcı olarak nitelenen Halk Mücahitleri Örgütü. Halk Mücahitleri'nin yayın tezgâhlarında 1977

yılında SAVAK tarafından 44 yaşındayken öldürülen, İslâm Devrimi'nin unutulmaz ideologlarından Dr. Ali Şeriatî'nin resimlerine de mutlaka raslanıyor.

Bunun dışında yüzlerce tezgâh İslâmcı hareketin çeşitli eğilimlerini sergiliyor. Hepsi de İmam Humeyni'nin, çoğunlukla Ayetullah Talegani'nin, pek sık olmamakla birlikte Afganistan İslâm Partisi lideri Hikmetyar'ın, ayrıca Ayetullah Montazeri ile 1979'da öldürülen Ayetullah Motaheri'nin resimlerini ve eserlerini taşıyorlar. Beni Sadr'ın resimleri de bu grupların tezgâhlarında dikkati çekiyor.

Ve sayısız kitap, Humeyni'den, Beni Sadr'a, Şeriatî'den Motaheri'ye, Marx'tan Lenin'e, Maksim Gorki'den Hemingway'e Hatta Hitler'in Mein Kampf'ına.

Bu görüntülere kentin diğer köşelerinde de raslamak mümkün.

Daha da garibi, rejime karşı Kürdistan eyaletinde ayaklanma sürdüren örgütlerin savaşıllarının ve önderlerinin resimlerine de Tahran'ın çeşitli köşelerinde raslanılabilmesi. Halk Fedayilerinin kimi tezgâhlarında Kürdistan Demokrat Partisi lideri Abdurahman Kasımlı'nun, Kürt dinî önder ve solcu Kürt örgütü Komala'nın manevî koruyucusu Şeyh İzzettin Hüseyini'nin büyük fotoğrafları, Kürt savaşıllı gruplarının resimleri asılı. Üniversite Camiinden çıkan büyük topluluklar, «Kürdistan Şehitleri»nin yani Kürdistan'daki çarpışmalarda yaşamlarını yitiren Devrim Muhafızları'nın cenaze yürüyüşüne söz konusu bu afiş ve fotoğrafların yanbaşıından geçerek başlıyorlardı.

Bu durumun Şah'ın yıllar süren koyu istibdadından sonra bir özgürlük fıskırması olduğu anlaşılabilir. Bazı İranlılar ise bu durumun sürekli olacağını savunuyorlar. Onlara göre, İslâm kavramı ile özgürlük içiçe. Herkes görüşünü serbestçe söyleyebilmeli, yazabilmeli, çizebilmeli, savunabilmeli. İslâm'da zorlama olmadığına, İslâm, zorlamayı, baskı ve zulmü yasakladığına göre, bu görüntülere şaşmak için bir neden yok. Bu savları ortaya atanların, böyle bir durumun İslâm Devrimi'nin diğer tüm devrimlere üstünlüğünü kanıtladığına inanarak gizli bir gurur duydukları da seziliyor.

Aslında, İran'da devrim sonrasının renkli görüntüleri bu kadarıyla da kalmıyor. Başkent Tahran'ın kaldırımları başka renklilik unsurlarını da çarpıcı biçimde sergiliyor. Örneğin, İmam Humeyni ile Batılı sinema oyuncularının ve şarkıcılarının renkli posterleri yanyana görülebiliyor. Sayısız işportacı tezgâhlarındaki teyplerden hem devrim marşları, hem de kulakları tırmalayıcı Batı müziği melodileri işitilebiliyor.

Geleneksel giysili insanlarla Batı ölçülerince son moda giysileri kuşanmış olanlara sokaklarda birarada raslanabiliyor. Devrim yönetiminin ezilen yoksul kitlelere dayandığını sürekli vurgulamasına, halka mütevazi bir yaşam biçimi öneren bir ideolojik yaklaşıma sahip olmasına karşılık, işportacı tezgâhları ve dükkânlar ağzına kadar lüks tüketim maddeleri ile dolu. Bunlar, İran'da lüks tüketim maddeleri kullanımına dayalı bir yaşam biçimi sürdüren geniş bir zümrenin bulunduğunu, bu yönde köklü alışkanlıklar oluşmuş olduğuna ilişkin işaretler.

Bütün bu görüntüler, bütün bu yaşam temposu İran'da Devrim sonrası ile Devrim öncesinin birlikte yaşadığını belgeliyor. Devrim öncesinin kurumları, alışkanlıkları ve Devrim öncesi yapı ortadan kalkmamış. Buna, Devrim sonrasının kurumları, yeni olgular ve yeni bir yapı arayışı eklenmiş.

Bu ikili hem birarada, hem de mücadele halinde.

DEVİRİM SONRASININ KARMAŞIK OLGUSU

Tahran kaldırımlarına yansıyan bu karmaşa ve renklerin, siyasal düzeydeki yansımaları önü bir türlü alnamayan iktidar mücadelesi, çeşitli siyasal şahsiyetler, kişiler ve akımlar arasındaki sürtüşmeler ve çekişmeler.

Bir yönüyle bakıldığında Devrim sonrası İran'ını felce uğratan bu iktidar mücadelesi, bir başka yönüyle İran'ın dinamizminin en büyük etkeni. Kökleri geçmişte yatan bu mü-

cadele, aynı zamanda, «nasıl bir İran?» sorusuna aradığı karşılıkla geleceğe de uzanıyor.

Bu nedenle, iktidar mücadelesinin toplum yaşamında işgal ettiği yer, işlevi, anlamı, yapısı, dinamikleri, özgün biçimi, nedenleri ve tarihsel kökenleri ile gelecek için taşıdığı önem anlaşılabilirse, bugünkü İran'ı anlamaya da, ülkenin ve hatta bölgenin geleceğine ilişkin kestirimlerde bulunabilmeye de olanak kalmaz.

Geçmişe uzanan kökleriyle bu iktidar mücadelesi biraz irdelendiğinde, yüzyılların zengin kültür birikimine sırtını yaslayan Şark politikasının olağanüstü karmaşık dokusu ile temasa gelmek kaçınılmaz oluyor. Batı'nın siyasal deneyinden tam anlamıyla farklı olan bu siyasal ve kültürel yapıyı, dünyaya Batı gözlükleriyle bakanların anlaması mümkün değil.

1979 Kasımında Tahran'daki ABD büyükelçiliğinin işgali ve uluslararası çalkantılara yol açan olay dahil, perde arkası, ve uluslararası çalkantılara yol açan olay dahi, perde arkası, öğrenildiğinde, İran'daki iktidar mücadelesinin genel çerçevesi içine oturuyor.

Batı basını ve onun yönlendirdiği kafalar, İran'daki iktidar mücadelesi olgusunu Cumhurbaşkanı Beni Sadr yanlısı «ılımlılar» ise İslâm Cumhuriyet Partisi lideri Ayetullah Dr. Beheştî yanlısı dinci unsurlar arasındaki bir çatışma biçiminde sundu. İmam Humeyni'nin bu bölünmede, Ayetullah Beheştî tarafından temsil edilen «sertlik yanlıları» ile saf tuttuğunu defalarca vurguladı. Daha basitleştirilmiş bir ifade ile, İran'daki iktidar mücadelesi «çağdaş» unsurlarla, dinci - bağnaz unsurlar arasında süregelen bir mücadele biçiminde yansıtılmaya çalışıldı. Tabii ki, İmam Humeyni'nin adı «dinci-bağnaz» kavramlarıyla özdeşleştirildi.

Bu saptamaların gerçekte hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. İran'daki siyasal güçler ayrışması ve analarındaki çekişmeler, bunların doğası ve tarafları ve bütün bu oluşumun nedenleri, Batılı çevrelerin «ılımlılar» ve «sertlik yanlıları» sözcükleriyle ya da «laik unsurlar ile mollalar» kestirip attıklarından çok daha karmaşık.

Cumhurbaşkanı Beni Sadr'ı dinlerken, bu «ılımlılar-sertlik yanlıları» ya da «laik unsurlar-mollalar» yakıştırmasının ne denli gerçekçilikten uzak olduğu farkediliyor.

BENİ SADR «İLİMLİLİĞİ» REDDEDİYOR

Beni Sadr ile Devrim Konseyi'nin yapacağı bir fırtınalı toplantının çok kısa bir süre öncesinde konuşuyoruz. Yarım saat kadar sonra başlayacak Devrim Konseyi toplantısında başbakanlık makamına yapılacak atama görüşülecek. Batı basını, «ılımlılar» ile «sertlik yanlıları» arasında şiddetli tartışmalar bekliyor.

Kendisinden «ılımlı» olarak söz edildiğini hatırlatıp, bu tür nitelermelerle ilgili görüşünü seruyoruz. O ana kadar ciddi ve soğuk karakterli bir insan izlenimini veren yorgun yüzüne bir gülümseme yayılıyor, «Bunlar Batılıların kendilerine yaptığı sınıflandırmalar. Rehinerler sorununda takındığım tavrı göz önünde tutarak bana 'ılımlılığ' yakıştııyorlar. Oysa, ben, tam bağımsızlık konusunda gerek İran'da olsun, gerekse dünyanın bir başka ülkesinde olsun, bildiğime en uzlaşmaz, en katı tavırlı kişiyim» karşılığını veriyor.

İran'daki iktidar mücadelesinin en önde gelen odaklarından biri de, Cumhurbaşkanı Beni Sadr da, Devrim sonrası iktidar mücadelesini «ılımlı-sertlik yanlısı» gibi terimlerle nitelermeyi reddettiğine göre, olan biten başka sözcüklerle, başka tahlil öğeleriyle açıklamak gerek.

Cumhurbaşkanı'nın dış politika danışmanı Said Sencafi, bu karmaşık olguyu basite indirgeyerek bir genellemeyle sorunun can alıcı noktasını göz önüne seriveriyor. «Bu» diyor «Musaddık ile Ayetullah Kaşani arasında 1950'lerde ortaya çıkan mücadelenin günümüz koşullarındaki devamıdır.»

Böylece, İran'da hüküm süren iktidar mücadelesini daha doğru bir deyimle iç çalkantıları ve dalgalanmaları anlayabilmek için biraz gerilere gitmenin zorunlu olduğu anlaşılıyor. 1951-53 arasındaki Musaddık hareketini ve 1963'te Ayetullah Humeyni'nin önderlik ettiği büyük ayaklanmayı bilmek ve incelemek gerekiyor.

Nasıl bugünkü mücadele yarına ilişkin gelişmelerin bir habercisi niteliğindeyse, kökleri de İran'ın geçmişinde, siyasal tarihinde yatıyor.

ÜÇ ANA AKIM

İran'da bu yüzyılın başlarından beri monarşiye karşı belli başlı üç ana muhalefet akımı bulunuyordu. Herbiri kendi içinde sayısız gruplaşmalara, örgütlere ve eğilimlere bölünmüş durumdaydılar. Ancak, bugünün iktidar mücadelesinin tarafları doğal olarak dünün muhalefeti olduğuna göre, söz konusu bu muhalefeti üç ana başlık altında toplamak mümkün.

Bu üç ana muhalefet akımı şöyle isimlendirilebilir:

- Dinî muhalefet
- Ulusçuluk (son çeyrek yüzyılda Musaddık'ın ismiyle özdeşleşmiştir)
- Sol

Bu üç muhalefet akımı, 1905-1911 yılları arasında Anayasa Devrimi adı verilen meşrutiyet hareketinde rol oynadılar. 1950-53 arasındaki Musaddık hareketine de yanyana katıldılar. 1963 ayaklanmasında farklı orantılarda olmakla birlikte yerlerini aldılar. Ve en nihayet, 1979'da Şah'ın yıkılmasıyla taçlanan Devrim'in zaferine de, yine değişik oranlarda olmakla birlikte, katkıda bulundular.

İran'da devrim sonrası hüküm süren iç çalkantılar da doğal olarak bu üç akımın damgasını ve renklerini taşımaktadır.

Günümüz İran'ının önemli düşünürlerinden ve eylem adamlarından Ahmet Salamatyan, bu üçlünün ve dolayısıyla bugünkü İran siyasal manzarasının köklerini 19. yüzyıla kadar uzatıyor. Salamatyan'a göre, bugünkü iç mücadelenin ideolojik dokusu, geleneksel İslâm toplumlarına Batı'nın nüfuz etmesinin bir ürünü, geleneksel toplumdaki yarılmamanın (rupture) bir uzantısı.

Ahmet Salamatyan, Cumhurbaşkanı Beni Sadr'ın sağ kolu olarak biliniyor. Cumhurbaşkanı'nın yakın çevresinden çok kişi, onun için Beni Sadr'ın gönlündeki Başbakan olarak söz ediyor. 30'larının sonunda, İsfahan ve Tahran'da ilahiyat okumuş. 1960'ların başlarında Musaddıkçı Ulusal Cephe'nin (Cephe-yi Milli)'nin gençlik örgütünü yönetmiş. 1963 ayaklanmasından sonra yurt dışına çıkmak zorunda kalmış. Devrim'in zaferine kadar Paris'te Beni Sadr'ın en yakın yardımcılardan ve arkadaşlarından olmuş. Bu arada, Paris'in ünlü Sorbonne Üniversitesi'nde Devletler Özel Hukuku doktorası yapmış. Devrim'den sonra kurulan ilk geçici hükümette Dışişleri Bakan yardımcısı görevini yürütmüş. Daha sonra, Beni Sadr'ın Cumhurbaşkanlığı seçim kampanyasını yöneterek, seçilmesinde en büyük katkısı olanların başında yer almış. Parlamento seçimlerinde ise İsfahan'dan milletvekili seçilmiş.

Salamatyan'ın, tezi özetle şu tahlile dayanıyor: Batı kolonyalizmi İslâm dünyasına nüfuz edene dek, İslâm ülkelerinde Batılı türde aydınlar yoktu. Batı'nın İslâm dünyasına nüfuz etmesiyle birlikte Batı ideolojisi de tüm akımlarıyla birlikte girdi. İslâm ülkelerinde Batılı anlamda bir intelligentsia yani bir aydınlar zümresi oluştu. Bunlar, Batıcı fikirlerin taşıyıcıları ve savunucuları durumundaydılar. Buna karşılık, toplumun geleneksel yapısı ve geleneksel aydınları olan din adamları varlıklarını sürdürdüler. Böylece, İslâm toplumlarında tarihsel anlamda bir yarıma meydana geldi. İslâm ülkelerinin intelligentsia'sı geleneksel aydınlar ve Batı nüfuzuyla ortaya çıkmış yeni aydın zümre biçiminde ikiye bölündü. İran'da bugün süren iç çalkantılar ve karmaşanın, yakın tarihteki devrimci mücadelelerdeki birleşme ve parçalanmaların tarihsel ideolojik çerçevesi budur.

Salamatyan'ın çizdiği bu genel ideolojik çerçeve, yakın tarihte, özellikle Musaddık hareketinin ortaya çıkışı ve yenilgisindeki etkenlerde gözlenebiliyor. Said Sencabi'nin bugünkü iktidar mücadelesinin köklerini taşıdığına işaret ettiği Musaddık dönemine bir göz atış ve onu izleyen tarihsel oluşumu incelemek, bugün olan biteni anlamak bakımından da bir ipucu verebilecektir.

MUSADDIK-AYETULLAH KAŞANI AYRILIĞI

İran'ın yakın tarihinde petrolü millileştirerek Batı'ya başkaldıran, tüm tehditler karşısında boyun eğmeyerek tam bağımsızlık bayrağını yücelten ve Şah'ın İran'ı terketmesine kadar mücadelesini kararlılıkla sürdüren Dr. Muhammed Musaddık, Başbakanlığa getirildiği 1951 yılından bir CIA darbesiyle görevden uzaklaştırıldığı 1953 yılına dek İran politikasına silinmez izler bırakmış. Bugün, İran'da bir ulusal kahraman olarak anılan Dr. Musaddık, Ulusal Cephe adlı geniş hareketin önderi idi.

Ulusal Cephe (Cephe-yi Milli), başlıca dört örgütten oluşmuş, geniş tabanlı bir hareket niteliğindedir. Ulusal Cephe'yi şu örgütler oluşturuyordu: Dr. Kerim Sencabi'nin yönetimindeki İran Partisi, Muhsin Pezeşgpur başkanlığındaki Pan-İranist Parti, Ayetullah Kaşani önderliğindeki Mücahidin-i İslâm (İslâm Mücahitleri) adlı örgüt ve Muzaffer Bagaf'inin Emekçiler Partisi (Hizb-i Zahmetkeşân-ı İran).

Dolayısıyla, Ulusal Cephe, esas olarak, çağdaş ve geleneksel orta sınıflar ittifakına dayanıyordu. Çağdaş orta sınıftan memurlar, öğretmenler, doktorlar, mühendisler vs. kastediliyor. Geleneksel orta sınıftan ise tüccarlar, ünlü Tahran Pazarı'nın dükkâncıları yani tacirler, küçük din adamları ve ilahiyat okulları öğrencileri.

Bu geleneksel orta sınıf, Musaddık hareketi içinde o dönemin etkili din adamı ve Meclis Başkanı Ayetullah Kaşani'nin ve Muzaffer Bagai'nin Emekçiler Partisi'nin kontrolü altındaydı.

İngilizlerin İran'daki etkisinin kırılması için Musaddık'a destek olan ABD, ulusal ve demokratik hareketin önderi olan Başbakan'ın ülkesinin tam bağımsızlığını sağlama konusunda kararlı olduğunu ve uzaklaştırılan İngilizlerin yerine İran'ı ABD nüfuzuna açmaya niyetli bulunmadığını anlayınca olanca çabasını Ulusal Cephe'yi parçalamaya ve Musaddık'ı tecrit etmeye yöneltmişti.

Bu çabalar sonuçsuz kalmadı ve 1952 yılında önce Ayetullah Kaşani'nin Musaddık'la çatışarak İslâm Mücahitleri adlı gücü de ardından sürükleyerek Ulusal Cephe'den ayrılması, bu ayrılışı izleyen günlerde 1953'de Muzaffer Bagai'nin de Musaddık'ı terketmesiyle hareket iyice zayıfladı. Böylece CIA'nın Musaddık'ı deviren darbesinin yolu açıldı. Tahtından uzaklaştırılmış bulunan Şah'ın da tekrar İran'a ve tahtına dönmek için olanda sağlandı.

Musaddık'ı terkedenenlerin sadece Ayetullah Kaşani ve Muzaffer Bagai ile kalmadığı, o tarihlerde bugün olduğu gibi körükörüne Sovyet politikasını izleyen Tudeh Partisi'nin de Musaddık hareketinin ezilmesine seyirci kaldığını, Pezeşgpur'un şoven İran milliyetçiliğini bayrak edinen Pan-İranist Partisi'nin de Musaddık'ın Ulusal Cephesi'nden koptuğunu belirtmekte yarar vardır.

Özellikle, Tudeh Partisi'nin pasif rolü hareketin ezilmesinde önemli pay sahibi olmuştur. Çünkü, Tudeh, bugünün tersine, o tarihlerde belli bir kitle gücüne, İran işçi sınıfının hatırı sayılır bir kesimine kumanda eder durumdaydı. Tudeh, Musaddık hareketinin ezilmesinden sonra gelen şiddetli baskı döneminde ezilmekle kalmamış; o dönemde oynadığı olumsuz rol İranlılar zihnine öylesine kazınmış ki, bugün İmam Humeyni'yi destekleme yolundaki tüm açıklamalarına ve girişimlerine rağmen bir türlü Musaddık döneminin acı anılarını belleklerinden silemeyen İran halkı nezdinde itibar kazanmamaktadır.

Ancak, İran'daki bugünkü iktidar mücadelesinde asıl tayin edici rol oynayan, sonuçlarını belirgin biçimde bugüne uzandıran Musaddık ile Ayetullah Kaşani arasındaki bölünmedir. Yani, bir deyimle orta sınıflar ittifakının hatta daha genel bir bakışla toplumun çağdaş ve geleneksel öğeleri arasındaki ayrılımdır.

Bugün, artık tarihe mal olmuş bu ayrılığın nedenleri irdelendiğinde çok kişi, sorunun temelinde Musaddık ile Ayetullah Kaşani'nin kişisel çekişmelerinin, kişisel rekabetlerinin yattığını söylemektedir. Bu yanıtla tatmin olmayıp ayrılığın daha temel nedenleri olduğu düşünülerek biraz daha derinlere inilirse ayrılık, Salamatyan'ın işaret ettiği tarihsel ideolojik çerçeveye oturmaktadır.

Din adamları ile ne denli yurtsever ve anti-emperyalist olsurlarsa olsunlar, Batılı normlarla yetişmiş olan aydınlar arasındaki kuşuklar, karşılıklı güvensizlik ve kaygılar, Musaddık hareketinin dağılmasında belirgin bir rol oynamışlardır.

Bu psikolojik faktör, Musaddık'ın radikal ekonomik programının Tahran Pazarı gibi ticaret çevrelerinde yarattığı tedirginlikle birleşerek Ayetullah Kaşani'nin ve Baga'i'nin Musaddık'ı ve Ulusal Cephe'yi terketmesinde etken olmuştur.

KAN DAVASI

İran'da ideolojik çerçevesi 19. yüzyıla dek uzanan ve 1951-53 yılları arasındaki büyük oluşumda Dr. Musaddık ile Ayetullah Kaşani'nin isimleri çevresinde simgelenen İslâm dünyası, intelligentsiasının çağdaş ve geleneksel unsurları arasındaki bu çatışma bugün de bir tür «kan davası» biçiminde İran politikasında sürmektedir.

İran Parlamentosu'nu denetimi altında bulunduran İslâm Cumhuriyet Partisi'nin başkanı Ayetullah Dr. Beheştî,

Ayetullah Kaşani'nin öğrencisidir. Beheştî, bir yılı aşkın bir süre İran'ın en önde gelen iktidar merkezi olan Devrim Konseyi'nin Genel Sekreteri idi. Şimdi de, İmam Humeyni tarafından, ülkenin en yüksek yargı organı olan Yüksek Mahkeme Başkanlığına getirilmiştir.

Musaddık'a karşı Ayetullah Kaşani ile birlikte davranan Emekçiler Partisi lideri Muzaffer Bagaî ise halen hayattadır. Bir kenara çekilmiş olan yaşlı politikacı kendisine bağlı bazı unsurlar aracılığıyla İran politikasında halâ rol sahibidir. Bagaî'nin en önemli bağlantısı, İslâm Cumhuriyet Partisi'nin yöneticilerinden olan Tahran milletvekili Dr. Hasan Ayet'tir. Ayet, 1980 yaz aylarında Beni Sadr'ı Cumhurbaşkanlığından devirmek için hazırladığı plânların açığa çıkmasıyla İran devrim sonrası politikasının ilk büyük skandalının kahramanı olarak hayli geniş yankılara neden olmuştur.

Musaddık geleneğine karşı ya da bunun dışında yetişmiş olan din adamları çoğunlukla İslâm Cumhuriyet Partisi safalarında toplanmışlardır.

Buna karşılık, Cumhurbaşkanı Beni Sadr'dan, Devrim'in ilk Başbakanı Mehdi Bazargan'a, Mehdi Bazargan'dan Devrim günlerinde laik muhalefetin önderi olarak ün yapan Dr. Kerim Sencabi'ye kadar geniş bir yelpaze içinde yer alan isimler ve siyasal gruplar ise aralarındaki tüm farklılıklara rağmen Musaddık geleneğinin devamı olarak kabul edilmektedirler.

Bugünkü İran iktidar mücadelesinin tarafları, yapısı ve amaçlarının ne olduğunu daha iyi anlayabilmek Musaddık sonrasından 1979'daki İslâm Devrimi'ne dek geçen dönemin oluşumlarının incelenmesiyle mümkündür.

Bu dönem ikiye ayrılmaktadır. Musaddık'ın bir darbeye yıkıldığı 1953 yılından 1963 yılında Ayetullah Humeyni önderliğindeki ayaklanmaya dek süren ilk dönem ve 1963 ayaklanmasından 1979'a dek süren ikinci dönem.

Bu başlıca iki döneme bölünebilecek siyasal süreç, yepyeni güçleri devreye sokmuş, eskilerini ise yapısal değişim-

lere uğratmıştır. Kökleri ve ideolojik çerçevesi ne denli eskiye dayanırsa dayansın, İran'daki iktidar mücadelesinin unsurları esas olarak, bu süreç içinde biçimlenerek bugünkü konumlarına ulaşmışlardır.

MUSADDIK'TAN AYETULLAH HUMEYNI'YE

1953'teki CIA darbesi ve Şah'ın iktidarını sağlamlaştırmasıyla birlikte başta Musaddık, Ulusal Cephe'nin bazı liderleri tutuklandılar. Musaddık hükümetinin Dışişleri Bakanı ve Dr. Hüseyin Fatemi ve radikal Musaddıkçılardan bazıları ya kurşuna dizildiler ya da işkencede öldürdüler. Ancak, darbeden iki yıl sonra, Ulusal Cephe önderleri aralarında irtibat sağlayarak, ilerici din adamlarının da yardımıyla yeniden örgütlendiler. Ulusal Cephe, Ulusal Direnme Hareketi (Nehzat-ı Mukavemet-i Milli) adıyla yeniden örgütlendi. Hareket'in en tanınmış unsurları arasında İran Partisi kurucusu, Musaddık hükümetinde Çalışma ve Eğitim Bakanlıklarında bulunmuş olan Dr. Kerim Sencabi, Tahran Üniversitesi'nin tanınmış termodinamik profesörü, Musaddık döneminde Ulusal Petrol Şirketi'nin Genel Müdürlüğünü yapmış olan Mühendis Mehdi Bazargan ve ülkenin sevilen din adamlarından Ayetullah Mahmut Talegani yer alıyordu.

Başlangıçta, Hareket'in yönetimi laik unsurlardan oluşan İran Partisi üyelerinin etkisi altındaydı. İran Partisi, Daryuş Foruhar'ın İran Millet Partisi ve Ulusal Hareket'in Sosyalistler Birliği adını taşıyan örgütlerle birlikte çetin 1952-53 yıllarında Musaddık hükümetinin laik kanadını oluşturan güçler arasında yer alıyordu. Parti, Marksist anlamda olmayan bir üçüncü Dünya türü sosyalizm anlayışında sahipti ve Avrupa Sosyal Demokrat Partileri ile benzerlik arz ediyordu. Dr. Kerim Sencabi'nin yönetimindeki partinin ba-

şına Sencabi'nin Ulusal Cephe'nin önderliğini üstlenmesinden sonra Musaddık hükümetinde Çalışma Bakanı Yardımcılığı yapmış olan Şahpur Bahtiyar getirilmişti. Şahpur Bahtiyar, bu sıfatı Şah'ın başbakanlığını kabul ettiği 1979 ocak ayına dek sürdürdü. Bu tarihte partiden ihraç edildi.

1955 yılında Ulusal Cephe'nin devamı olan Ulusal Direnme Hareketi'nin Merkez Komitesi'nde yer alan üç İran Partisi üyesinin tutuklanmalarından sonra Hareket'in yönetimi İslâmî görüşe ve dinsel kökene sahip unsurların eline geçti. 1956-57 yıllarında Hareket gücünün doruğuna çıktı. 1957 yılında Hareket yönetiminin önde gelen üç şahsiyeti, Ayetullah Taleganî, Mühendis Bazargan ve Muhammed Taki Şeriatî (İslâm Devrimi'nin en parlak ideologlarından Dr. Ali Şeriatî'nin babası) tutuklandılar.

Bunun üzerine, Hareket'in yönetimi genç kuşağın denetimine girdi. Bu genç kuşağın hiç kuşkusuz en ünlü ismi, İran İslâm Devrimi'nin ideolojik oluşumunda olağanüstü bir rol oynadıktan sonra, 44 yaşındayken 1977 yılında Londra'da SAVAK tarafından öldürülen büyük düşünür Dr. Ali Şariati idi. İran'ın bugünkü Cumhurbaşkanı Abulhasan Beni Sadr ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki rakiplerinden Dr. Hasan Habibi gibi isimler Ulusal Direnme Hareketi'nin genç kuşağının göze çarpan unsurları arasındaydılar.

Hareket, 1960'da yeniden Ulusal Cephe adını aldı ve Ulusal Cephe II olarak anılmaya başlandı. Yeniden örgütlenen Cephe, radikal siyasal ve toplumsal reformlar için mücadele etti. Cephe programında serbest seçimler, basın özgürlüğü ve «yasal bir hükümet»in kurulması öngörülüyordu.

Bu arada, 1961 yılında Cephe içinde önemli bir ayrılma meydana geldi. Siyasal strateji ve İslâm konularında Cephe ile görüş ayrılığına düşen belli başlı iki önder Ayetullah Taleganî ile Mehdi Bazargan, Cephe'den ayrılarak İran Özgürlük Hareketi (Nehzad-ı Azadî İran) adlı yeni bir örgüt kurdular. Ali Şeriatî de bu örgütte yer aldı ve yeni örgütün Avrupa'daki temsilciliği ve örgütlenme işini üstlendi.

İran Özgürlük Hareketi, 1961-63 arasında Şahlık rejimine karşı yürütülen mücadelede önemli pay sahibi oldu.

1963 AYAKLANMASI VE YOL AÇTIĞI GELİŞMELER

1961-63 arası İran'ın tarihinde tayin edici önem taşıyan bir dönem olarak kaydedilmektedir. Günümüzdeki İran politikasının önde gelen bir çok ismi 1951-53 dönemi bir kenara bırakılacak olursa en esaslı siyasal mücadele eğitimlerini 1961-63 döneminde almışlardır.

Söz konusu dönem, yalnız Ayetullah Taleganî, Mehdi Bazargan, Ali Şeriatî gibi unsurların parladığı bir dönem olmakla kalmayıp, İslâm Devrimi'nin önderi Ayetullah Humeynî'nin de İran siyasal sahnesine ilk kez çıktığı dönem olması bakımından çarpıcıdır.

Uzun yıllar İran'ın en büyük din otoritesi olan Ayetullah Borucerdî 1961 yılında ölmüştür. Ayetullah Borucerdî'nin ölümünden sonra onun etkili ismi altında ortaya çıkma fırsatı bulamayan din adamları giderek belirmeye ve siyaset alanında kendilerinden söz ettirmeye başlamışlardır. Ayetullah Humeynî, bu dönemde, din adamları arasında rejimin en uzlaşmaz karşıtlarından biri olarak ün kazanmıştır. Humeynî'nin din adamlarının yetiştiği Kum kentindeki Feyziye okulunda verdiği derslerde rejime karşı yönelttiği eleştiriler ilgiyle izlenmiştir.

Ayetullah Humeynî, Amerikalıların İran toplumsal yaşamına artan bir biçimde nüfuz etmelerine, İsrail'in İran silahlı kuvvetleri, ticareti vs. gibi alanlardaki etkilerine karşı dikkatleri çekerek Şahlık rejimine şiddetli eleştiriler yöneltmiştir. Humeynî, 1963 yılında Şah tarafından büyük bir gürültüyle ilân edilen «Ak Devrim»e de tepki göstererek, bu girişimin İran'ın kültürel kişiliğini yok etme hedefine yönelik olduğunu, toplumsal yaralar açacağını ve İran ekonomisinin «Ak Devrim» aracılığıyla dışa iyice bağımlı hale getirilerek çöktürüleceğini savunmuştur.

İran'daki Amerikan askerî personeline İran'da işledikleri suçlardan ötürü bağışıklık tanyan bir yasanın çıkarılması

üzerine Ayetullah Humeyni bir kez daha başkaldırmış ve ya-sayı İran'ın ulusal egemenliğine indirilmiş bir darbe olarak yorumlamıştır. Bunun üzerine, 1963'te kutsal Muharrem ayı-nın 10. gününe raslayan 4 Haziran'da polis Ayetullah Hu-meyni'yi tutuklamıştır. Ayetullah Humeyni'nin tutuklanması Kum'da ayaklanmaya yol açmış, Kum'daki ayaklanma gide-rek İran'ın diğer kentlerine de yayılmış ve Tahran, Meşhed, Tebriz ve Isfahan'ı da içine alan ayaklanma 10 bin kişinin öldürülmesi ve yaralanması pahasına kanla bastırılarak dur-durulabilmiştir.

İran tarihine 15 Khordad ayaklanması olarak geçen bü-yük eyleme bugünkü İran politika sahnesinin bir çok ismi katılmıştır. Örneğin, Cumhurbaşkanı Beni Sadr ayaklanma sırasında yaralanmış ve tutuklanarak dört ay hapis yatmış-tır. Beni Sadr, hapisten çıktıktan sonra İran'ı terketmiş ve Devrim'in arifesinde İran'a dönene dek 15 yıl Paris'te yaşa-mıştır. Beni Sadr gibi bugün ünlü isimler arasında yer alan, Devrim Mahkemeleri Başyargıcı Ayetullah Halhalî Kum'daki ayaklanmanın yaman bir militanı olarak siyaset sahnesine çıkmıştır. Bugün İmam Humeyni'den sonra ülkenin en nü-fuzlu din adamı olarak kabul edilen Ayetullah Montazeri de, 1979'da bir suikast sonucu öldürülen Ayetullah Motaheri gibi dinî önderler 1963 ayaklanmasının militanları arasında bu-lunmuşlardır. Çok sayıda din adamı 1963 ayaklanmasını iz-leyen uzun yıllarını hapisanelerde geçirmişlerdir.

**CELAL AL-İ AHMED, SAMET BEHRENGİ
VE DR. ALİ ŞERİATİ:
KÜLTÜREL KİŞİLİĞİNİ
KAZANMA YOLUNDAKİ İRAN**

1963 ayaklanmasından sonra Şah'ın gizli istihbarat ör-gütü SAVAK aracılığıyla yürüttüğü zulüm görülmemiş bo-yutlara ulaşmıştır. Sayısız İranlı 1963 ayaklanmasından son-

ra başlayan dönem içinde öldürülmüş, işkence tezgâhlarından geçirilmiş ya da tutuklanmıştır.

Ayaklanmanın önderi olarak büyük isim yapan Ayetullah Humeyni ise 1964 yılında zoraki sürgüne gönderilmiş, Türkiye'nin Bursa kentinde 11 aylık ikametle başlayan sürgün yılları, Irak'ın Nəcəf kentinde 14 yıl ve son olarak da Fransa'da üç buçuk ay sürdükten sonra son bulmuştur.

Tüm baskı ve zulüm koşullarına rağmen, 1963 ayaklanmasını izleyen yıllar 1979'daki İslâm Devrimi'nin temellerini atan gelişmelerle geçmiştir. Ayaklanmanın ardından, bir dizi düşünür, yazar ve sanatçı yepyeni edebî temalar geliştirerek Devrim'in fikrî temellerini hazırlamışlardır. Bunlar arasında en önemli yeri Celâl Al-i Ahmed, Samed Behrengi ve daha sonra Dr. Ali Şeriatî tutmuştur.

Özellikle, Celâl Al-i Ahmed, İran kültürünü savunan hikaye ve makaleleriyle Şah'ın «çağdaşlaşma-modernleşme» politikasına karşı etkin bir mücadele yürüttü. Celâl Al-i Ahmed'in İran'ı Batılaştırma çabalarına karşı daha 1961'de yazdığı ve Batı tarafından ifsat edilmiş olma anlamına gelen Garbzedeği adını taşıyan makalesi 1960'larda yetişen İran'ın yeni kuşaklarını derinden etkiledi. İran'ın öz değerlerini yani İslâmî değerlerini terk ederek Batılı değerleri benimseyen ya da benimsemeye çalışan İranlılar için yaygın biçimde kullanılan «Garbzede» deyimini Celâl Al-i Ahmed yerleştirdi.

Celâl Al-i Ahmed'in edebî ve kültürel plânda başlattığı hareket, Dr. Ali Şeriatî'nin felsefe ve ideoloji alanındaki katkılarıyla pekişti.

Bir sosyolog olan Dr. Ali Şeriatî, Tahran'daki Hüseyiniye İrşad adlı eğitim merkezinde verdiği dersler ve yazdığı eserlerde İslâm'ı bir kurtuluş doktrini olarak yorumladı ve İslâm'ın yorumlanmasına devrimci bir içerik kazandırdı. Dr. Ali Şeriatî, İran devriminin tarihinde öylesine önemli bir rol nadı ki, onun etkileriyle binlerce İranlı aydın İslâmî düşüncüyü benimsedi ve İslâmî harekete katıldı.

LAİK MUHALEFETTEN İSLÂMÎ MUHALEFETE

1963 ayaklanmasının tarihsel işlevi, Şah'lık rejimine karşı laik akımın öncülüğünde yürüyen muhalefet dönemine son vermesi ve devrimci İslâmî akımların ve grupların Şah'lık rejimine karşı muhalefetin başına geçmesi olmuştur.

1963 yılından İslâm Devrimi'nin zafer kazandığı 1979 yılına kadar İran'da Şah'lık rejimine karşı muhalefet bayrağı değişik eğilimlerde de olsalar, birbirlerinden farklı gruplaşmalar içinde de yer alsalar, İslâmî güçlerin eline geçmiştir.

Bir anlamda, Musaddık hareketinin laik kanadı etkisini yitirmiş, Musaddık hareketinin İslâmî kanatları ile 1963 ayaklanmasıyla ortaya çıkan devrimci din adamları Şah'lık rejimi ve dış desteklerin karşı mücadeleyi sürüklemeye başlamışlardır.

Bu dönemde İslâm ile İran'ın öz kültürel değerleri eş anlamda algılanmış ve İslâmî bazı akımlar ve gruplar için İran yurtseverliği, özgürlükçülüğü ve hatta milliyetçiliğinin bir ifadesi haline dönüşmüştür. Kısacası, İslâm, 1960'lardan başlayarak İran devrimci mücadelesini yeni bir ruhla ateşlemiş, muhalefet hareketine yeni bir içerik sağlamıştır.

Musaddık'ın Ulusal Cephesi'nin laik kanadını oluşturan Ulusal Cephe II, 1963 ayaklanmasından ve Ayetullah Talegani ve Mehdi Bazargan tarafından İran Özgürlük Hareketi'nin kurulmasıyla bir kesiminin kendisinden kopmasından sonra pratik anlamda ortadan kalkmıştır. Cephe'nin bazı üyeleri 1964'de Ulusal Cephe III adı altında Musaddık hareketinin esaslarına göre yeniden örgütlenmişler; ancak İran içindeki açık faaliyetlerini durdurarak İran'ın dışına çıkmaya karar vermişlerdir. Ulusal Cephe III, esas faaliyetini Avrupa ve ABD'deki İran Öğrenciler Konfederasyonu (CIS)'na kaydırmıştır.

Musaddık hareketinin laik unsurları yıllar sonra 1977'de İran'da Ulusal Cephe Güçleri Birliği adıyla yeniden ortaya

çıkışlardır. İran İslâm Devrimi'nin zafere ilerlediği 1978 sonbaharında ise tekrar Ulusal Cephe adına dönülmüştür. Cephe, Musaddık dönemindeki laik örgütlerden yani Şahpur Bahtiyar başkanlığındaki İran Partisi, Daryuş Foruhar'ın İran Millet Partisi ve Ulusal Hareket'in Sosyalistler Ligi'nden oluşmuştur. Cephe'nin başkanlığını Şah'a karşı özgürlük mücadelesinin kıdemlilerinden Dr. Kerim Sencabî üstlenmiştir.

Cephe'nin en güçlü örgütü olan İran Partisi'nin bir tür Üçüncü Dünya Sosyalizmi'ni öngören ve Avrupa sosyal demokrat partilerinin programlarına sempati duyan çizgisinin yanısıra, Cephe'nin ikinci büyük örgütü İran Millet Partisi koyu bir yurtseverlik ve İran milliyetçiliğini temsil etmiştir. Ulusal Hareket'in Sosyalistleri adlı üçüncü kesim ise Avrupa Sosyalist partilerinin programlarını esas alan siyasal çizgisiyle Yugoslav modelini toplumsal bir sistem olarak benimseyecek bir İran'dan ve aktif bir bağlantısızlık politikasından yana olduğunu duyuracaktır.

Ulusal Cephe'nin lideri Dr. Kerim Sencabî 1978 sonlarında Şah'ın ısrarlı başbakanlık tekliflerini geri çevirmiş, Fransa'ya giderek Humeyni ile görüşmüş ve Ulusal Cephe'nin İran İslâm Devrimi'ne katkısına aracı olmuştur. Dr. Sencabî, Cephe'yi meydana getiren örgütlerin tümünün özlemlerini kapsayıcı biçimde Ulusal Cephe'nin ideolojisini şu üç sözcükle ilân etmiştir: Milliyetçilik, Demokrasi ve Sosyalizm.

Ancak, 1963'ten sonra İran'da Şah'a karşı sürdürülen muhalefet hareketinde İslâmcı akımların ve örgütlerin kazandığı ağırlık nedeniyle Ulusal Cephe'nin laik güçleri, Musaddık dönemindeki siyasal konumları ile orantılı bir konuma İslâm Devrimi sırasında erişememişlerdir.

Bunun nedenleri en anlamlı biçimde Said Sencabî'nin bir dönemin anatomisini açıklayan yorumunda ifadesini bulmaktadır. Said Sencabî herhalde bunu yapabilecek en etkili ağızlarından biridir. Çünkü, İslâmî akımlardan birinin başlıca temsilcisi olan Cumhurbaşkanı Abulhasan Beni Sadr'ın en yakınlarından biri olmasının dışında Dr. Kerim Sencabî'nin oğludur. Çocukluk dönemini Musaddık hareketinin yenilgisinin ardından gelen dönemde geçirmiş, siyasal görüşünün bi-

çimlenmeye başladığı dönem ise İslâmcı hareketin muhalefetin lokomotifine haline geldiği 1960'lara ve 1970'lere denk gelmiştir. 28 yaşındaki genç siyaset adamı, bu konuda şunları aktarmaktadır:

«Musaddık dev bir isimdi ve öyle kaldı. Ancak, 1963 ayaklanmasından sonra yetişen bizim kuşak için siyasal mücadeleye atılmaya karar verdiğimiz dönemde Musaddıkçı eylem ve Musadıkçılar nefeslerini tüketmiş gibiydiler. Bu hareketin başını çeken babam ve mücadele arkadaşları yeni koşullara uygun bir görünüm içinde, yeni koşullardaki mücadeleyi omuzlayacak güç ve yapıda değillerdi. Oysa, o dönemde gerek Ayetullah Humeyni'nin kişiliğinde öne fırlayan din adamları hareketi, gerekse Celâl Al-i Ahmed'in ve Ali Şeriatî'nin yaydığı fikirler İslâm'ı bir devrimci çekim odağı haline getirmişti. Şahlığa karşı mücadeleye atılacak İranlı yeni kuşaklar ve halk için siyasal faaliyet İslâmcı düşünce ve eylemin dışında olamaz gibiydi. 1960'ların sonuyla birlikte, İslâm düşüncesi ve hareketi, İran devrimciliğiyle eş anlama gelmeye başlamıştı.»

Beni Sadr hareketinin Cumhurbaşkanı'nın ardından iki numaralı ismi sayılan Ahmet Salamatyan aynı dönemi daha kuramsal bir çerçeve içinde şöyle anlatıyor:

«Ne mutlu ki, İran'da şimdi çok önemli olan bir olay vardır. Aydınlar arasında İslâm'ın incelenmesiyle ilgilenenler giderek çoğalarak belirdi. Ve yalnızca İslâmî incelemelerin çeşitleriyle değil, İslâm'ı kökenleriyle incelemekle ilgilenenler. Bu aydınlar açılma olanağı verir, kökenini bilme olanağını verir... Bu gelişme, aydınlar ve genç din adamları için 15 Khordad'la (1963 ayaklanması) birlikte başladı. 15 Khordad'dan biraz önce, daha sonra birlikte hapisanede. Din adamlarının aydınlara açılmaları 1963'te başladı... İran tarihinde oluşan bir başka olay vardı: Ali Şeriatî'nin ortaya çıkması. Dışarı giden, başkalarını gören ve başkalarını gördükten sonra kendine «kaynak bende» diye bağırarak dönen aydın... «Başkalarının çölünde su arayarak susuzluk çekmenin anlamı yok, bende de kaynak var.» ...Bunun intelligentsiayı, intelligentsyanın iki parçasını yakınlaştırmakta korkunç bir

etkisi oldu... Bir de çok önemli bir şey daha vardı. Şah rejiminin vahşi baskısı. Bu baskı, din adamlarını, aydınları, herkesi eziyordu. Bu da birbirlerine kaynamalarına yardımcı oldu. Aydın, Şah'ın hapisanelerinin koşu­larında molla­yı buldu. Ve ortak noktaları olduğunu gördü...»

1963 ayaklanmasından sonra İran'da gelişen süreç böylece İslâm'ın, devrimci İslâm'ın damgasını taşıdı. Laik akımlar, örgütler ya da kişilerin İran siyaset sahnesinde —liberali olsun, Marksisti olsun— ikinci plâna düşmeleri söz konusu süreç içinde kaçınılmazdı. Dolayısıyla, 1979'da zafere ulaşan Devrim'in İslâm Devrimi olması da raslantısal değildi. İran'ın mücadele çizgisinin tarihsel bir sonucuydu.

İşte, vurgulanması gereken bu karakteristik, İran'da bugün hüküm süren iktidar mücadelesinin ve sürtüşmelerin İslâmî hareketin değişik kanatları ve eğilimleri arasında cereyan etmekte olmasının da başlıca nedenidir.

İSLÂMCI GRUPLAR, ÖRGÜTLER, AKIMLAR

İran'ın bugününde birbirleriyle çekişen İslâmci gruplar, örgütler, kişiler 1963 sonrasında filizlenmeye başlamışlar ve Devrim'den sonra iyice boy atmışlardır.

Bunlardan biri, Ayetullah Taleganî ile Mehdi Bazargan'ın kurdukları İran Özgürlük Hareketi (Nehzad-ı Azadî İran)'dir. Günümüz İran politikasında görülen bir çok isim Ulusal Cephe'nin İslâmci kanadı olarak ilk kez oluşan ve 1961'de Musesaddıkçı örgütün laik kanadından ayrılarak bağımsız bir örgüt halinde bu hareket içinde çalışmışlardır.

Bu harekete bağlı unsurlar, Devrim sonrasında kurulan Bazargan hükümetlerinin iskeletini meydana getirmişler, ayrıca 1980 sonbaharına dek ülkenin en yüksek otoritesi durumunda olan Devrim Konseyi içinde de bir grup oluşturmuşlardır. İran Özgürlük Hareketi varlığını korumaktadır. Par­lamentoda da bir grup kurabilmiştir.

En bilinen şahsiyetleri, Hareket'in lideri Mehdi Bazargan, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Beni Sadr'ın karşısındaki başlıca adaylardan biri olan Devrim Konseyi üyesi ve eski Kültür Bakanı Dr. Hasan Hababî, eski Petrol Bakanı Ali Ekber Moïnfar'dır.

1963 ayaklanması ile 1979'daki İslâm Devrimi arasında kalan dönemde, İran Özgürlük Hareketi, İran'daki örgütlü İslâmî mücadelenin ağır yükünü yüklenmiş ve özellikle İslâmî aydınların toplandığı bir siyasal odak olarak işlev görmüştür.

1965-66 yıllarında Hareket'in çoğunlukla genç unsurlarından oluşan bir bölümü, Şahlığa karşı silahlı mücadelenin başlatılması gerektiği görüşünü savunarak Hareket'ten kopmuşlar ve Muhammed Hanifnejad, Said Muhsin ve Rızai kardeşler gibi kişilerin öncülüğünde İran Halk Mücahitleri Örgütü'nü kurmuşlardır. İran'da Mücahidin ya da Halk Mücahitleri adıyla anılan örgüt 1971 yılında şehir gerillası eylemlerine başlamış ve uzun yıllar İran'ın en güçlü silahlı eylem örgütü olmuştur.

Kurucularının hemen hepsi Şahlık döneminde öldürülen Halk Mücahitleri, Filistin mücadelesi ve onun en büyük örgütü olan Fetih ile yakın ilişkiler kurmuşlar ve birçok örgüt üyesi 1969 ve 1970 yıllarında Ürdün'deki çarpışmalara katılmıştır. Halk Mücahitleri, Marksist yaklaşım ve terminolojiden etkilenmiş ve İslâm ile Marksizm karışımı bir ideolojik çizgi geliştirmiştir. Bu nedenle, Şahlık rejimi tarafından kendilerine «İslâm Marksistleri» etiketi takılmıştır.

Programları kolektivist bir ekonomi düzenini, kapitalist sınıfın tasfiyesini öngörmektedir. Sovyetler'e karşı düşmanca olmayan bir tutumu benimsemiştir. Bu nitelikleriyle, hem İran İslâmî hareketi içinde, hem de İran solu içinde sayılmaktadırlar. Radikal görüşlerinin Dr. Ali Şeriatî'nin damgasını taşıdığı görüşü de yaygındır.

İran Özgürlük Hareketi içinde Ayetullah Talegani'nin temsil ettiği radikal eğilimlerden Bazargan'ın temsil ettiği liberal eğilimlere kadar geniş ve esnek bir manzara göze çarpan Halk Mücahitleri, paramiliter örgüt yapısıyla ve ideo-

lojik çerçevesi İslâmî olmakla birlikte solcu-radikal bir çizgiye ve programa sahip olmalarıyla, İran Özgürlük Hareketi'nin eylem plânında çok ötesine geçmişlerdir. Başkanlığını 32 yaşındaki Mesut Recevî'nin (eski Fetih savaşıçılarında; uzun yıllar hapisanelerde yattı, kurucular kuşağına dahil yüksek düzeydeki tek eski yönetici) yaptığı örgüt özellikle üniversite öğrencileri arasında yaygınlık kazanmış ve çizgisindeki solcu tonlar nedeniyle gerek «Marksist-Leninist» Halk Fedayileri örgütünün, gerekse İran'daki etnik toplulukların önemli bölümlerinin ilişki kurduğu ve desteklediği tek İslâmî örgüt olarak belirmiştir. Ancak aynı nedenden ötürü, Halk Mücahitleri, İmam Humeyni'nin, İslâm Cumhuriyet Partisi ve çeşitli İslâmî grupların tepkisini çekmiştir.

1963-1979 arası İslâmî gruplaşmalar içinde bir başka ve büyük öneme sahip grup devrimci din adamlarından oluşmuştur. Bu kesim, daha ziyade Irak'ta Necef'te sürgünde yaşayan önder Ayetullah Humeyni ile yakın bağlar geliştirmiş ve onunla ilişkilerini her zaman korumuştur. 60'lı yıllarda ve 70'li yılların başında diğer İslâmcı güçlere oranla pek göze çarpmayan bu kesim, devrimci ayaklanmanın başladığı 1978 yılından başlayarak hem ayaklanmanın başlatılmasında, hem sürdürülmesinde ve hem de zaferinde tayin edici bir rol oynamıştır.

Bu kesimde bulunan din adamlarının önemli bir bölümü Devrim'den sonra kurulan ve bugün İran'ın en büyük siyasal örgütü olarak Parlamento'yu denetim altında tutan İslâm Cumhuriyet Partisi'nin içinde örgütlenmiştir. Bir kesimi ise bağımsız yani örgüt ya da grup bağı olmayan din adamlarından oluşmuştur.

İlk kesimin tanınmış isimleri arasında İran Yüksek Mahkemesi Başkanı ve İslâm Cumhuriyet Partisi lideri Ayetullah Dr. Muhammed Behestî, İran Parlamento Başkanı Hüccetülislâm (Ayetullah'tan sonra gelen dinî mertebe) Ali Ekber Haşemî Rafsancanî ve Tahran'ın cuma imamı, Humeyni'nin Yüksek Savunma Konseyi'ndeki temsilcisi Hüccetülislâm Ali Hameney bulunmaktadır.

Sözü edilen ikinci kesimde ise güçlerini dinsel otoritelerinden ya da siyasal mevkileri ve Şahlığa karşı mücadele

sicillerinden alan, parti bağı bulunmayan din adamları vardır. Bunlar arasında tanınmış isimler Ayetullah Hüseyin Ali Montazerî, Devrim'den sonra Devrim Mahkemeleri Başyargıcı olarak ün yapan Hücetülislâm Sadık Halhali, Devrim Muhafızları'nın kuruculuğunu ve ilk başkanlığını yapmış olan Ayetullah Lahutî'dir.

1963-1979 döneminde herhangi bir örgütsel bağı olmadan kuramsal görüşleriyle dikkati çeken ve bir çevre oluşturulan bireyler de İslâmî hareketin ilginç öğelerinden birini meydana getirmiştir. Bunların en tipik örneği bugünkü Cumhurbaşkanı Abulhasan Beni Sadr'dır. Beni Sadr, 1951-53 döneminde Musaddık hareketinde bir genç militan olarak mücadele etmiş bir kişi olarak, 1964-1978 arasında yaşadığı Paris'te Ulusal Cephe'ye bağlı unsurlarla bağını hiç koparmamış, ancak bir yandan Necef'teki Ayetullah Humeynî ile de temasını korumuş, ayrıca bir Ayetullah'ın oğlu olarak İslâmî bir ortamda yetişmiş olması sayesinde çok sayıda dinî çevre ile bağları olagelmiş ve bütün bunların yanısıra özgün görüşler getiren bir İslâmî kuramcı olarak çalışmıştır. Bu ilişkileriyle Paris'te kendisine bir çevre edinmiştir.

1963 sonrasının İran'da hüküm süren çok ağır baskı ortamı birçok İranlı aydın ve devrimciyi yurt dışına itmiş ve İran dışında çok geniş bir alana yayılan İran muhalefet faaliyeti bu yapısal nedenden ötürü çok sayıda kişi ve grubun, çok farklı ülkelerde oluşmasına olanak tanımıştır. Örneğin, Filistin mücadelesinin yuvalandığı Lübnan, nüfusunun çoğunluğunun Şiilerden meydana gelmesi nedeniyle, İranlı muhaliflerin bir bölümünün barındığı ve faaliyet sürdürdüğü başlıca alanlardan biri olmuştur. Lübnan'da İran kökenli din adamı İmam Musa Sadr'ın kurduğu Şii gerilla örgütü El-Emel'de birçok İranlı yer almıştır. Bunların en ünlüsü Bazargan hükümetlerinde Savunma Bakanlığı yapan, İran-Irak savaşı sırasında Kuzistan cephesinde komutanlığa getirilen Dr. Mustafa Çamran'dır. Çamran gibi İslâm'ın birliğinden çok Şiilerarası bağlara önem veren ve bu yönde siyasal akım geliştiren bir başka isim son Bazargan hükümetinde Dışişleri Bakanlığı yapan Dr. İbrahim Yazdî'dir. Dr.

Yazdı ve eski Dışişleri Bakanlarından Sadık Kutbzade ve eski Başbakan Yardımcısı Sadık Tabatabaî İran dışında geçirdikleri uzun yıllar boyunca özellikle Suriye rejimiyle yakın ilişkiler kurmuşlar ve bu yüzden kimi çevrelerde İran Devrimi'nin «Suriye çetesi» sıfatıyla nitelendirilmişlerdir.

Gerek Çamran, gerek Yazdı ve gerekse Kutbzade şiddetli anti-Sovyet görüşleri ve Şîi unsurunu öne çıkaran tutumları ile devrim öncesi ve sonrası İran İslâmî hareketinde kendine özgü bir kanadın temsilcileri olmuşlardır.

İran İslâmî hareketinin renkli yapısı bunlarla da kalmamaktadır. Çok sayıda irili-ufaklı İslâmî gruplaşma 1963 sonrası dönemde İran siyasal sahnesinde belirmişlerdir. Bunlar arasında İslâm Fedayileri, İslâm Mücahitleri gibi örgütleri ve grupları saymak mümkündür. Bu irili-ufaklı güçlerin önemli bir bölümü Devrim'den sonra kurulan Devrim Muhafızları'nı oluşturmuşlar, Devrim'in doğurduğu bu yeni silahlı kuvvetlere vücut vermişlerdir.

1979'da 2500 yıllık monarşi ve yarım yüzyılı aşkın Şahlık rejiminin birdenbire çökmesiyle ortaya çıkan iktidar boşluğunda, İslâmî hareketi yıllar boyu oluşturmuş örgütler, gruplar ve kişiler bir anlamda otomatik biçimde iktidar odakları halinde belirivermişlerdir.

Böylece, İran'da önce Devrim Konseyi'nde, daha sonra Parlamento'da yansıyan iktidar mücadelesinin tarafları ortaya çıkmıştır. Bir yanda doldurulması gereken iktidar, diğer yanda onu devralan İslâmî hareket. Ama, bütünselliği olmayan, çok renkli ve kendine özgü öğelerden oluşan İslâmî hareket.

1963 sonrasının süreci, Şahlık rejiminin yıkılmasıyla ortaya çıkacak iktidar boşluğunu doldurmak için yürütülen mücadeleyi İslâmî hareket ile laik hareket arasındaki çekişme olarak biçimlememiştir. Bu mücadele sözü edilen tarihsel olgu nedeniyle İslâmî hareketin değişik öğeleri arasında oluşmuştur.

İKTİDAR MÜCADELESİ: TARİHSEL AYRILIĞIN YENİDEN ORTAYA ÇIKIŞI

Tekrarlamak gerekirse, laik akımlar ve örgütleri, İran devrimci mücadelesinin en önündeki yerini 1963 ayaklanmasından sonra gelen süreçte İslâmcı akımlara, örgütlere ve kişilere bıraktığı için, 1979'daki Devrim'den sonra da iktidar adayı olmaktan çıkmış durumdaydılar. Bu nedenle, iktidar mücadelesi dendiği anda, İslâmcı güçlerin kendi aralarında, İslâmî hareketin değişik eğilimleri ve kanatları arasındaki bir mücadeleden söz etmek zorunlu olmaktadır.

Ne var ki, dibi biraz eşelendiğinde bu mücadelenin zemini 1950'lerde Musaddıkçı güçlerle, din adamları arasındaki mücadeleden pek farklı değildir. O mücadelenin yeni bir tarihsel dönemde, yeni koşullar altındaki bir uzantısıdır. Bir anlamda «oyuncular değişmiştir ama oyun aynı oyun, senaryo aynı senaryodur».

Musaddık'tan İslâm Devrimi'nin zaferine dek uzanan tarih çizgisi bir an için hatırlanırsa, Musaddık'tan başlayarak laik akımın lideri Dr. Kerim Sencabî'ye, Dr. Kerim Sencabî'den, Ayetullah Taleganî ve Mehdi Bazargan'a, Mehdi Bazargan'dan, Dr. Ali Şeriatî'ye, Dr. Ali Şeriatî'den Abulhasan Beni Sadr'a, hatta Beni Sadr'dan solcu-İslâmcı gerilla örgütü Halk Mücahitlerine dek uzanan zincirin halkaları birbirine bağlıdır.

Aralarındaki küçümsenmeyecek derinlikteki tüm farklara rağmen, bütün bu isimler aynı ağacın değişik dalları gibidirler. Aralarında varolan tüm görüş ayrılıklarına rağmen birbirlerine Musaddıkçı «akrabalık ve hısımlık» bağlarıyla bağlıdırlar.

Aralarındaki belli başlı ortaklık noktası, tümünün din adamlarının egemenliğindeki bir İran'a karşı olmaları ya da en azından yana olmamalarıdır. Ve, dikkat edildiğinde görülecektir ki, bu güçler ve örgütlerin yönetim kademelerinde din adamları fazla yer tutmamaktadır. Bunların tümü de, ya

Batı'da yetişmiş İslâmcılar, ya Batı normlarına göre kurulmuş eğitim kurumları çıkışlı İslâmcı aydınlardır. İslâmcı nitelikleriyle, uzun yıllar laik örgütlenmeler içinde, Batı düşünce geleneğini temsil eden unsurlarla birarada varolabilmişlerdir.

Oysa, İran'da ta 1891'de İngilizlere tütün imtiyazı verilmesine karşı halkı ayaklandıran Ayetullah Mirza Şirazi'den başlayıp, Osmanlı tarihince de iyi tanınan Cemaleddin Afgani'ye, 1905-11 arasındaki Anayasa Devrimi'nde başı çekmiş olan Ayetullah Behbehani ve Horasani ile Hiyabani'lere, 1950'lerdeki Musaddık hareketinin kitlesel gücünü sağlamış olan Ayetullah Kaşani'lere dek uzanan ve bugün en parlak temsilcisini Ayetullah İmam Humeyni'de bulan anti-emperyalist ve devrimci bir din adamları hareketi hep varolmuştur. Bu hareketin mensupları hiçbir biçimde Batılı normlardan etkilenmeyen, tümüyle İslâm'ın ve genel anlamda Doğu'nun düşünce okullarına bağlı insanlar olmuşlardır.

Bugünkü İran'da din adamları akımının, Batılı deyimle mollaların en çok şimşeklerini çeken Ahmet Salamatyan olanca dürüstlüğüyle sözü edilen bu olgunun evrimini yani İranlı müslüman intelligentsia'sının iki kanadının oluşumunu şöyle ifade ediyor:

«...Müslüman toplumlarda, bu arada İran'da uyanış, Avrupa aydınlanma çağıının etkisi altında bakışını başkalarına çevirme olgusuyla geldi. «Kendinize dönün, kendinizde olanları boş yere başkalarında arıyorsunuz» şiarlarını atanlar oldu. Seyit Cemalettin Afgani (Esadabadi) ve diğerleri gibi..Fakat, bütün bunlar etki yaratan ama bir süre sonra Batı düşüncesinin şemaları içinde eriyen çığlıklar oldu.

Böylece bizdeki müslüman toplumun bütünündeki intelligentsia Batılılaşan intelligentsia ile eşdeğer hale geldi. Ve, intelligentsia'nın bu Batılılaşması, ithal edilen kavram ve nosyanları kullanan bir intelligentsia'nın ortaya çıkması, bu kesimin müslüman intelligentsia'nın diğer kesiminden giderek daha çok uzaklaşmasını beraberinde getirdi. Geleneksel kalandan uzaklaşmasını...Hiçbir biçimde kökenini kaybetmek istemeyenden uzaklaşmasını...

Bu nedenle, bölünme daha da derinleşti. Özellikle, 20. yüzyılın başlarında, İslâm dünyasında bir Batı okuluna bağlı bulunmayan aydınlar çok seyrek bulunuyordu. Hatta, İslâm'ı İslâm'dan değil de, Batılıların İslâm'a verdiği değerden etkilenerek öğrenmeye başlayan aydınlar belirdi...Bu, başkalarının aynasında kendine bakmaktır. Bu durum, müslüman aydınların ikiye bölünmesi sonucunu yarattı. Müslüman intelligentsia'nın her iki bölümü de felce uğramıştı. Her ikisinin de handikapları vardı. Ve, her ikisi de birbirlerine tahammül edemiyordu. Zaten müslüman toplumların çağımızdaki başlıca güçsüzlüğü bu olmuştur. Çağdaş dünyanın gereklerinin yerine getirilmesi için ne birinin ne de diğèrinin, hareket halindeki halk akımıyla ilişkiye geçememesinin de bir nedeni budur.

İran Devrimi'nin çok çeşitli unsurlarla çevrelenmesi, içinde İran'daki devrimci hareketin özgün deneyini yaşamış olanların da bulunması, çok çeşitli okullara sahip olanların bünyesinde yer alması —ki bunlar kendilerine dönmek zorunda kalmışlardı— sayesinde İran'ın özgürlük ve bağımsızlık hareketi İslâm'ı tekrardan buldu. Devrim'in içinde yer alan tüm unsurları birleştiren ortak unsur İmam (Humeyni) oldu. İmam Humeyni, tarihteki, tarihi tamamen değiştirebilen insanların kişiliğinin öneminin harika bir örneğidir. İmam, çağdaş İran için, siyasal olarak, bir tek figür değildir. Aynı zamanda üç figürü birden oluşturmaktadır. Yakın tarihte bu figürlerden herbiri için örnekler gördük. Fakat üç figürün bir tek kişide birleşmesi sadece İmam Humeyni'de görülmüştür. İmam Humeyni, Mercî-i Taklid'dir (büyük din otoritesi anlamına geliyor). Mercîlere her zaman sahip olduk. Halâ da sahibiz. İmam'ın bu noktada pek önemi yok. İmam kadar önemli Mercîler gördük.

İkinci olarak, İmam, politize bir din adamıdır. Tarihimizde bunun da örneklerine sahip olduk. Bunlar Mercî olmayan ama politize olan din adamlarıydı ve bu nedenle seslerini duyurdukları bir kitleleri vardı. Anayasa Devrimi sırasında böyle din adamları görüldü. Musaddık'ın petrol mücadelesi sırasında Ayetullah Kaşani bu ikinci figüre örnektir.

Üçüncüsü, bağımsızlık ve özgürlük mücadelesinin önderliğidir. Geçmişte, bu figürü Musaddık temsil etmişti. Şimdi ise İmam Humeyni.

Hem Musaddık, hem Mercî ve hem de aynı zamanda politize din adamı... Bu üç figürün birleşmesi, toplumumuzda devasa bir hareketlendirici eylem kapasitesi yarattı. Herkes kendi açısından etkilendi. Çekim merkezinin tek olması olgusu, bağımsızlık ve özgürlük arayan aydın için, yalnızca Mercî anayan sadık dindar için ve diğerleri için bir birleşme unsuru yarattı. Bu bizim birliğimizin çimentosuydu.»

Bu durumda, Salamatyan'ın parlak tahlilinin ışığında İran iktidar mücadelesinin bugünkü dokusu da aydınlanmaktadır. Zafere ulaşıldıktan sonra «çimentoyu meydana getiren unsurlar» farklılıklarını hissettirmişlerdir. Birleştirici unsur İmam Humeyni, toplumsal piramidin doruğundaki erişilmez yerini korumaktadır ama altındaki çok renkli birikimin renk ayrışması da, ton farklılıkları da belirgin biçimde sezilmeye başlamıştır.

Bu farklılaşma zaten vardı. Ancak, Devrim'in zaferine dek İmam Humeyni'nin kişiliğinde birbirlerine sıvanmış durumdaydılar. Zaferden sonra siva çözülmeye başladı. Nedeni, yine Salamatyan'ın açıklamalarında yatıyor: «Tarihsel olarak bölünmüş olan ve birbirine tahammül edemeyen müslüman intelligentsia» Devrim arifesindeki geçici birleşikliğinden çıkmış aralarındaki ilişkiler tekrar karşılıklı tahammülsüzlüğe dönüşmüştür.

Bir tarafta, Musaddıkçı «hısım ve akrabalar» ile, yani İslâmcı nitelikleri belirli ölçülerde gelenekçilikten sıyrılmış bulunan Bazargan'dan, Yazdi'ye, Yazdi'den, Halk Mücahitleri'ne, Halk Mücahitleri'nden Beni Sadr'a kadar, din adamları hareketinin dışında oluşmuş İslâmcı güçler; diğer tarafta gelenekçilikleri ağır basan ve esas olarak din adamları zümresi tarafından ve bu kesimin örgütü İslâm Cumhuriyet Partisi'nin simgelediği akım.

İktidar mücadelesi kalın çizgileriyle bu iki unsur arasında sürüp gidiyor.

Bu arada, zaman zaman koşullara bağlı olarak ikincil çelişkiler ne çıkıyor ve beklenmedik kombinezonlar ve ittifaklar doğabiliyor. Örneğin, Bazargan'ın başbakanlığı zamanında Beni Sadr ile İřlām Cumhuriyet Partisi Bazargan'a karşı şiddetli bir muhalefet yürütmekte birlikteydiler. Hatta, Anayasa'yı hazırlayacak Uzmanlar Meclisi seçimlerinde Beni Sadr, İřlām Cumhuriyet Partisi'nin Tahran adayları arasındaydı. Bazargan'ın istifasından sonra eski çelişki bu kez Beni Sadr ile İřlām Cumhuriyet Partisi arasında odaklaştı. Bazargan, Kutbzade gibi sağ kanat İřlāmıcı sayılan unsurlarla solcu-İřlāmıcı Halk Mücahitleri, İřlām Cumhuriyet Partisi'ne karşı olmakta, Beni Sadr ile aynı çizgide zaman zaman keşiştiler.

Bugün, İnan'daki iktidar mücadelesinin çok kırıcı bo-yutlara ulaşmamasının başlıca nedeni İmam Humeyni'nin varlığı olsa gerektir. İmam Humeyni, bir baba nder kişiliğiyle, hiç kimsenin itiraz etmediği dev otoritesiyle bir denge unsuru, her devrim sonrasında raslanabilen «devrimin kendi evlātlarını yemesi» olasılığını engelleyen bir güç odağı durumundadır.

Ancak unutulmamalıdır ki, İmam Humeyni 80'lerinde, yaşlı bir insandır. Bu bakımdan, iktidar mücadelesi İřlām dünyasındaki tarihsel bölünmenin bir aynası olduğu kadar, İnan'ın ve İřlām Devrimi'nin geleceğinin nasıl olabileceğinin de bir habercisidir. Bu yönüyle, ister istemez, tüm İřlām lkelerinin ilgi alanı içindedir. Çünkü, İnan'daki oluşumun etkilerine açık İřlām lkeleri üzerinde etkileri olması kaçınılmazdır.

Bu mücadelenin Devrim sonrasında geçirdiği aşamalar ve cereyan tarzı, sözü edilen nedenlerden trt, tüm İřlām lkeleri için yararlanabilecekleri değerli dersler ortaya koymaktadı

Institut kurde de Paris

BÖLÜM 3

İslam Devrimi – Devrim Kuramında Devrim

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

İran'da tanık olunan iktidar mücadelesi tarihsel kökenlere dayandığı kadar, Devrim'in kendine özgü, benzersiz özelliklerinden de birinci derecede etkilenmiştir. İdeolojik çerçevesi, müslüman intelligentsia'nın geleneksel ve çağdaş kesimleri arasında ortaya çıkan tarihsel ayrılıkla çizilmekle birlikte, İslâm Devrimi'nin hiçbir başka devrimle kıyaslanması mümkün olmayan yepyeni öğeleri, İran'da Devrim'in zaferinin hemen ardından yaşanmaya başlanan iktidar mücadelesinin biçimini ve aşamalarını tayin etmiştir.

İran Devrimi'nin yakın tarihteki diğer devrimlerden kendisini ayırdedici özelliklerini saptamak iktidar mücadelesinin aşamalarının ve biçimlenmesinin aydınlanmasına da yardımcı olacaktır. Hatta, «Devrim kendi evlâtlarını yer» geleneğinin, İran Devrimi sonrasında raslanmaması, yani iktidar mücadelesinin yöntemlerindeki değişiklik de İran İslâm Devrimi'nin ayırdedici özelliklerinde gizlidir.

Devrim, en başta, yakın tarihte görülen burjuva ya da sosyalist devrimlerden ideolojik içeriğiyle, İslâmî olmasıyla ayrılmaktadır. Kitleleri harekete geçiren itici güç, maddî dürtülerden çok kültürel öğeler olmuş ve silahsız milyonlar, Orta Doğu bölgesinin en iyi silahlanmış ve donanmış ordusu tarafından korunan bir rejime karşı İslâmî değerlerin, Allah inancının ve Şehitlik arayışının muazzam manevî etkisiyle kendilerinde ayaklanma gücünü bulmuşlardır.

DEVİRİMİN ÜÇ ŞIARI

Devrimci ayaklanmanın başladığı ilk günlerden zaferin kazanıldığı 10-11 Şubat 1979 günlerine dek, milyonları yö-

neten şiarlar, «Allahuekber», «Lailaheillallah» ve «İnkılabî Azadî-Cumhurî İslâmî» (Özgürlük Devrimi-İslâm Cumhuriyeti) olmuştur. İran İslâm Devrimi, bu üç şiarın bayrak yapıldığı bir devrim olarak ilk bakışta çok sade ve basit, ancak tarihte böyle bir oluşumun eşine raslanmadığı düşünülürse, çok derin bir ideolojik içeriğe sahiptir.

Şiarların siyasal anlamı tek tek incelenirse, Devrim'in ideolojik içeriğine varılabilir ve 1979'dan sonra yaşanmaya başlanan sürecin dokusu ve mekânı kavranabilir.

«Allahuekber» (Allah En Büyüktür) şiarı, bir yönüyle Şah'a kafa tutuşu ve monarşiyi reddetmeyi ifade etmektedir. Bu şiarla, Şah'a ve rejimin bekçilerine Allah'tan başka otoritenin tanınmadığı ilân edilmiştir. Aynı şiar, Devrim sonrası ortaya çıkan otorite boşluğunun da ipuçlarını vermektedir.

«Allahuekber» şiarıyla en çetin koşullarda ayağa kalkarak onbinlerce şehit vermeyi göze almış olan İran halkına, otoriter ve onun inadesine aykırı bir rejimi empoze etmek olanaksızlaşmıştır.

Devrim'in ikinci çarpıcı şiarı, «Lailaheillallah» (Allah'tan başka Allah Yoktur) bu noktada «Allahuekber» şiarını tamamlamakta ve ona eşlik etmektedir. Böylece, Allah'ın insan üzerindeki mutlak iktidarını, mutlak otoritesini hiçbir ölümlü yani dünyevî ve dolayısıyla geçici olan gücün paylaşamayacağı ifade edilmiştir.

Onyıllarca İslâm düşüncülerinin ve özellikle Dr. Ali Şeriatî'nin devrimci yorumları ve tezleriyle zihinleri yoğrulmuş olan yığınların bu şiarları sözü edilen içeriklerinden soyutlanmış, boş kalıplar halinde haykırmış olduklarını düşünmek zordur. Örneğin, Şeriatî'nin çok iyi bilinen ve dünya görüşünün temelini oluşturan anlayışına göre, Kuran-ı Kerim Allah sözcüğüyle başlamakta ve En-Nas (kitle) sözcüğü ile bitmektedir. Kuran'ın Allah sözcüğünün geçtiği herhangi bir yerine En-Nas sözcüğü Allah sözcüğünün yerine yerleştirilirse, ya da En-Nas sözcüğünün bulunduğu herhangi bir yerine bu sözcük çıkarılarak Allah sözcüğü konulursa, kesinlikle hiçbir anlam değişikliği meydana gelmemektedir. Şeri-

atı, bu saptamadan hareketle, kitleyi yani bir anlamda insanlığı Allah sözcüğüyle bütünlemiş olmaktadır. Şeriatî insanlığın Allah'ın yeryüzündeki mirasçısı ve vekili olduğunu belirterek insanlık kavramına Tanrısal bir anlam kazandırmaktadır.

Bu tür İslâmî yaklaşımlarla kültürel yapılarını oluşturmuş olan milyonlarca İranlı «Allahuekber» ve «Lailaheillah» şiarlarıyla olağanüstü bir manevî dinamizmin elde etmişlerdir. Bu şiarlar, İran Devrimi'nin görkemli kitlesel niteliğini ve derin halkçı karakterini de belirlemiştir.

Bu şiarların yörüngesinde gerçekleştirilen Devrim'in sonrası ise doğal olarak merkezî bir otoritenin oluşabilmesini ve milyonlara hükmetme şansını zorlaştırmıştır. Devrim sonrası iktidar mücadelesinde sözü edilen bu psikolojik oluşumun önemi büyüktür. Zaten, İslâm siyasal doktrini merkezîyetçiliği reddetmekte ve devlet iktidarının ademî merkezîyetçiliğini (de-santralizasyon) öngörmektedir.

Devrim mücadelesinin üçüncü temel şiarı olan «İnkılabî Azadî-Cumhuri İslâmî» şiarı da, Devrim sonrası ortamının anlaşılabilmesi açısından anahtar niteliğindedir.

Milyonlarca İnanlının yükselttiği «İnkılabî Azadî-Cumhuri İslâmî» yani Özgürlük ya da Bağımsızlık Devrimi-İslâm Cumhuriyeti biçimindeki şiar, Devrim'in somut hedefini belirlemektedir. Şiarın ilk bölümü olan İnkılabî Azadî, İran'ın dış ilişkileri bakımından bağımsızlık özlemini anlatmaktadır. İç politika açısından ise özgürlük istemini.

Uzun yıllar boyunca, Batı'nın önce İngiltere ve Çarlık Rusyası, daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne bağımlı, Sovyetler Birliği'nin tazyikini ensesinde hisseden İran, İnkılabî Azadî şiarıyla tam bağımsızlık özlemini, maliyetini binlerce şehit ile ödediği devrimci ayaklanmasının hedefi haline dönüştürmüştür.

İnkılabî Azadî, iç politika açısından taşıdığı anlam bakımından ise otokratik zalim bir rejime duyulan tepkiyi ve özgürlüğe duyulan susuzluğu anlatmaktadır. Ne için devrim sorusu, Azadî yani özgürlük sözcüğü ile yanıtını bulmaktadır. Dolayısıyla, Devrim zaferinin yaratacağı İran, otokratik

bir yönetime tahammülsüz, özgürlüğü yaşamak isteyen bir İran olacaktır.

Şiarın ayrılmaz bir parçası olan ikinci bölümü, Cumhuri İslmi ise Devrim'in zaferi halinde yıkılacak monarşinin yerine kurulacak olan rejimin siyasal biçimini belirlemektedir. Devrimci İran'ın yeni rejimi bir İslm Cumhuriyeti olacaktır.

Devrim'in zaferiyle birlikte söz konusu şiar yerini bir devamı niteliğindeki yepyeni bir şiarla terketmiştir. «Ne Şark, Ne Garb-Cumhuri İslmi» yani Sovyetler Birliği'nin kastedildiği ne Şark, ABD'nin ve genel olarak Batı dünyasının kastedildiği ne Garb. Peki ne? Yanıt, şiarın ikinci bölümünde ilan edilmektedir: İslm Cumhuriyeti.

Böylece, Şah'ın yıkılması halinde kurulacak rejimin ne Batı'nın kapitalizmi, ne de Sovyet sosyalizmi olmayacağı amaçlanmış olmaktadır. Zorluk da bu noktada başlamaktadır çünkü bir sistem olarak İslm, ortaya çıktığı dönemin ardından gelen kısa tarihsel kesitin dışında hiç yaşanmamış ve uygulanmamıştır.

Bu olgu, Devrim'in zaferinden sonra gerçekleştirilen İslm Cumhuriyeti'ni ister istemez deneysel bir uygulama olarak ortaya çıkarmıştır.

ÖRGÜT VE ÖNDERLİK

Herşeye rağmen, İslm Cumhuriyeti'nin neleri ifade etmek istediği açıktır. Devrimci ayaklanmaya katılan yığınlar ve Devrim'in nderi Humeyni, İslm Cumhuriyeti'nden adil ve eşitlikçi bir sistem olarak söz etmişlerdir. Ancak, adalet ve eşitlik kavramlarının içeriği çeşitli yorumlara göre değiştiği ve İran'da İslm adına çok sayıda düşünce okulu ve siyasal grup bulunduğu için, monarşinin yıkılışı ve yeni düzenin kurulmaya başlamasıyla birlikte birdenbire sayısız güç odağı iktidar seçeneği olarak fışkırmış ve doğal olarak kendilerini birbirleriyle iktidar çekişmesi içinde buluvermişlerdir.

İran İslâm Devrimi'nin hiçbir Devrim ile kıyaslanamayacak, tarihte örneğine rastlanmanın pek mümkün olmadığı ikinci önemli ögesi, örgüt ve önderlik kavramlarıyla ilgilidir.

İran İslâm Devrimi, örgütsel anlamda bir önderliğe sahip olmamıştır. Örneğin, Sovyet ve Çin devrimlerinde Komünist Partisi'nin, Cezayir Devrimi'nde Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin ve Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin ya da Ankara'daki TBMM hükümetlerinin gerçekleştirdiği anlamda bir örgütsel önderlik İran İslâm Devrimi'nde söz konusu olmamıştır.

Bu yönüyle, İran İslâm Devrimi, kendiliğindenci yığın ayaklanması olması bakımından en çok 1789 Fransız Devrimi ile benzerlik göstermektedir.

Devrim'e giden yolda bir dizi örgütün hiçbir rolü bulunmadığı, bu örgütlerin devrimci ayaklanmada ve dev kitle gösterilerinde hiçbir katkı yapmadıkları elbette ki söylenebilir. Tam tersine, İran İslâm Devrimi, bir anlamda, on yıllar boyu İslâmî ve laik örgütlenmelerin sürdürdükleri boyun eğmez ve inatçı mücadeleler birikiminin sonucudur. Ne var ki, Devrim süreci olarak nitelendirilen 1978 başlarında patlak veren gösterilerden 10-11 Şubat 1979'da monarşinin kesin çöküşüne kadar geçen süre içinde hiçbir örgüt kendi özgün damgasını harekete vuramamış, İran halk kitleleri herhangi bir örgütün ilân edilmiş programı ve hedefleri doğrultusunda seferber olmamıştır.

Ancak, Devrim'in başarısı, büsbütün kendiliğindenci yığın hareketlerinin, dağınık ve sistemsiz çabalarının rastlantısal bir sonucu da değildir. Konvansiyonel anlamda bir örgütsel önderlik söz konusu olmamakla birlikte, özgün türde bir örgütlenme ve ilişkiler şebekesi Devrim sürecinde kendisini göstermiş ve zaferi sağlamıştır.

CAMI VE PAZAR

Bu noktada, İran İslâm Devrimi'nin dokusunun iki özgün yanı: dikkati çekmektedir: Cami ve Pazar.

Otokratik Şahlık rejiminin her türlü siyasal örgütlenmeyi yasaklamış, boğucu yönetimi, insanların birbirlerini görebilecekleri, birbirleriyle temas ederek fikir alışverişinde bulunabilecekleri tek yer olarak Cami'yi bırakmıştır. Bu nedenle, İran'da camiler, devrimci mesajların kitlelere ulaştırılmasında bir ocak işlevi görmüşler, kitleler birbirlerini ve kendilerini orada tanımak fırsatını edinmişlerdir. Böylece, camilerin toplanma merkezleri olarak önemi birdenbire öne çıkmış ve dolayısıyla din adamları büyük gösterilerin ve devrimci ayaklanmanın seferber edilmesinde lokomotif görevi görmüşlerdir.

Doğaldır ki, bu işlevleri, din adamlarının önemli bir bölümünü bir güç odağı haline getirmiştir. İran Devrimi sonrasında ülkedeki iktidar mücadelesinde din adamları zümresinin kilit siyasal mevzilere yerleşmesi devrimci süreçte kazandıkları işlevle orantılı ya da bu işlevin mantıkî bir sonucudur.

Kaldı ki, Şii din adamlarının dünyevî otoriteye başkaldırma geleneğinden gelmeleri, Hazreti Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesinden beri sürekli olarak düzene karşı bir muhalefet akımının mirasçısı olmaları, bu işlevi yerine getirmelerini kolaylaştırmıştır.

İran İslâm Devrimi'nin diğer özgün yanı, Pazar'dır. Pazar, toplumun geleneksel tüccar sınıfı ve küçük esnafdan oluşmaktadır. Merkezi binlerce dükkânın bulunduğu Tahran kapalıçarşısıdır. Tahran kapalıçarşısı ya da İran'da kullanılan adıyla Pazar, ülkenin her yanındaki benzeri «pazar»larla yoğun ilişki içindedir. Bu yaygın ilişki şebekesi, Pazar'a geleneksel olarak ülkenin ticarî, ekonomik ve kültürel yaşamında özel bir yer kazandırmıştır. Pazar, her zaman için, İran'da İslâmî hareketin önemli kalelerinden biri olmuştur.

Humeyni'nin İran dışından yayınladığı direktifler, inanılmayacak kadar kısa bir süre içinde Pazar'ın yaygın ilişkiler şebekesi sayesinde ülkenin en uçra köşelerine kadar kasetler ve bildiriler biçiminde ulaşmıştır. Bu yüzden, kimi Batılı çevreler, İran Devrimi'ne «kaset devrimi» adını bile takmışlardır.

Cami, devrimin kitle boyutunu, kitlelerin devrimci fikirlerle temasa geldiği bir kültür ocağını temsil ettiği ölçüde, Pazar da devrimin hazırlanışında ve yaygınlaşmasında bir mekanizma olarak etkili olmuştur.

Devrim sonrasının iç çatışmalarının ipuçlarını biraz da Cami-Pazar ikilisinde ve ikiliminde bulabilmek mümkündür. Cami geleneğinin siyasal alandaki temsilcileri nasıl din adamları olmuşsa, kimi siyaset adamları da Pazar'ın siyasal temsilcileri olarak siyaset sahnesinde belirivermişlerdir.

Bu olgu, en iyi ifadesini Devrim'in zaferinden kısa bir süre sonra, İran'ı ziyaret etmiş olan Le Monde gazetesinin muhabir-yazarı tanınmış gazeteci Eric Rouleau'nun şu satırlarında bulmaktadır: «...Kum (İran'ın dini merkezi) tarzı giysileri içindeki politikacılarla, Tahran tarzı giysileri içindeki laik dinciler arasında büyük karşıtlık var. Bazargan hükümeti İslâm hareketi militanlarından, derin inanca sahip ulusalcılardan oluşmuş. Teknokratlar, serbest meslek sahipleri, mühendisler, avukatlar ve tüccarlardan birçoğu, daha çok ABD'de olmak üzere Batı üniversitelerinde yetişmişler veya Avrupa'da uzun sürgün yılları geçirmişler. İçlerinden bazıları bir Amerikalı yönetici tavrına sahip. Organizasyon yönünden yetenekli, kesin ve etkili. Konsey yönetiminin büroları kibar, şık ve kalabalık. Yine kalabalık bir memur kitlesi saygıdeğer dosya kümeleriyle uğraşıyorlar. Uzmanlar, danışmanlar ve birçok dil bilen sekreterler...

Görüldüğü gibi, Şah'ın yönetimindeki ekip, Şah'ın ekibinden pek farklı değil. Ama bu ekip, toplumsal yönelimleri ve kökenleri açısından «pazar»a bağlıdır. Bu bezirgan sınıfa, bu yüzyılın başından beri İran'da siyasal yaşam, mevcut rejime destek olarak ya da tam tersine onu yıkmaya katkıda bulunarak damga vuran sınıfa bağlıdır.

İran'ın yakın tarihinde hiçbir devrim, hiçbir geniş halk ayaklanması bir yandan ekonomik nedenlerle bir yandan da Şii dogmalarının içeriği nedeniyle birbirine düşman olan Pazar'la Cami'nin ittifakı olmadan başarılamamıştır. Musaddık bile çok yükselmesine rağmen 1950'lerdeki popülaritesinin doruğuna ancak Ayetullah Kaşani'nin yönetimindeki mollaların önemli bir bölümünün desteği ile erişebildi.»

Hiçbir örgütün, hiçbir siyasal programın damgasını taşımayan İran İslâm Devrimi, Cami-Pazar İttifakının omuzlarında yükselmiştir. Cami-Pazar ittifakının somut ifadesi ise isimsiz milyonlar ya da milyonlarca isimdir. Bu milyonların içinde varolan çeşitli eğilimler ise belirli siyasal akımlar biçiminde ya da belirli bireylerin isimleri çevresinde yansımış, dolayısıyla İran'daki iktidar çekişmesine Batı Avrupa ve genel olarak Batı tarihinde görülmedik türde bir görüntü kazandırmıştır.

HUMEYİNİ'NİN YERİ

Hiçbir örgütün damgasını taşımayan Devrim, milyonlarca bireyin birlikte mücadelesinin ürünü olan bu görkemli eylem bir tek kişinin isminde simgeleşmiştir. Devrimci mücadele piramidi, milyonlarca insan, irili ufaklı bir yığın örgüt, kalın çizgileriyle cami-pazar ittifakının bir toplamıdır. Ama piramidin en üstünde olanca yüceltiyle tek bir kişi bulunmaktadır: Ayetullah Ruhullah Mu'savi Humeyni.

Ayetullah Humeyni (Devrim'in zaferinden sonra İmam Humeyni olarak anılmaya başlamıştır), tarihin hiçbir döneminde hiçbir bireye nasip olmamış biçimdeki olağanüstü otoritesi ve popüleritesiyle milyonlarca İranlı ile doğrudan bağlar kurmuş ve tarihin örneğini kaydetmediği son derece ilginç bir önderlik rolü oynamıştır.

Çeşitli siyasal eğilimlerde ve değişik düşünce okullarına bağlı İranlılar, bir tek onun ismi etrafında birleşmişlerdir. Ayetullah Humeyni'nin ülkesinden binlerce kilometre öteden gönderdiği ve çoğu kez tek cümlelik buyruklar ve yönergeler milyonlarca kişiyi her türlü sonucu göze almış biçimde, derhal mücadele alanlarına sevketmeye yetmiştir.

İran İslâm Devrimi, kişilerin tarihte oynayabilecekleri olağanüstü rolü Ayetullah Humeyni örneğiyle kanıtlamasıyla, dünya siyasal tarih laboratuvarındaki ilginç hatta biricik örnek olarak özel bir yer işgal etmiştir.

KLÁSİK KALIPLARI PARÇALAYAN DEVRİM

İran İslâm Devrimi'nin ayırddedici özellikleri bunlarla da kalmamaktadır. Gerçekleştığı ortam da, klásik ölçülere, daha önce raslanmış, her devrim için geçerli sayılan ön koşullara uygun olmamış, denk düşmemiştir. Bu noktada bile, İran Devrimi'nin adeta «tarihi yanılmaya yeminli» özelliği kendisini göstermiştir.

Devrimlerin patlak vermesi için belirli koşullar öngörülür. Bunların başında Lenin'in deyimiyle «yönetenlerin artık yönetilmeye razı olmadıkları, yönetenlerin ise artık yönetemez durumda buldukları» bir devrimci ortamın oluşmuş olması gerekmektedir. Ayrıca, yakın tarih, devrimlerin hep meydana geldikleri ülkenin bunalım koşulları içinde olmasına tesadüf ettiğini, bunalımların bir ürünü olarak patlak verdiklerini ortaya koymuştur. Özellikle, 20. yüzyılın uluslararası sistemin yapısını etkileyen bütün büyük devrimleri savaş ertesinde, savaşın yolaçtığı toplumsal depremlerin uygun hale getirdiği zeminler üzerinde gerçekleşebilmiştir.

Sovyet Devrimi, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı Birinci Dünya Savaşı sonrasının, keza Çin Devrimi başlangıcı Birinci Dünya Savaşı, zafere ulaşması İkinci Dünya Savaşı sonrasının koşullarının damgasını taşır. Vietnam'dan Cezayir'e diğer büyük devrimlerde savaş sonrasının sarsılan dünya dengesinin, sömürgecilik sisteminin çökme sürecine girişinin doğal ürünleri olarak filizlenmişlerdir. Küba Devrimi, Mozambik, Angola ve Zimbabve gibi kurtuluş mücadeleleri ise kırsal bölgelerde ulusal düşmana karşı yürütülen uzun süreli silahlı direnmeler sonucunda iktidar güçlerinin zaman içinde eritilmesi yani «yönetilenlerin yöneltilmeye rıza göstermediği, yönetenlerin yönetemez duruma geldikleri» süreçler sonucunda hedeflerine varmışlardır.

Kaldı ki, sıralanan bütün bu örnekler ya son tahlilde bir burjuva ideolojisi olarak kabul edilen ulusalcılığın ya da Marksist-sosyalizmin yolgöstericiliğinde verilmiş mücadeleleri ifade etmektedir. Hepsinde ya Ulusal Kurtuluş Cephele-

ya da partiler biçimindeki örgütsel mekanizma, hareketin lokomotifi olmuştur.

Gerek klâsik anlamda örgüt önderliğine dayanmaması, gerekse bilinen tanımlarıyla burjuva-ulusal ya da Marksist-sosyalist bir ideolojik içerik taşımamasıyla söz konusu çağdaş devrimler ve kurtuluş mücadelelerinden ayrılan İran Devrimi, meydana geliş koşulları açısından da Leninist kalıplara da bilinen, yaşanmış diğer kalıplara da uymamıştır.

İran'da 1978 başlarında devrimci ayaklanma büyük kitle gösterileri biçiminde patlak verdiği zaman, rejim zayıf olmaktan çok uzaktı. Ülke ekonomik bakımdan hiçbir suretle zayıf ya da bunalım içinde değildi. Tersine, 1973 yılından başlayarak dünya petrol fiyatlarındaki artış, dünyanın iki numaralı petrol üreticisi olan İran'ın kasalarını petrodolarla ve dövizle tıkabasa doldurmuştu. Ülkenin dış ödemeler dengesi, Üçüncü Dünya'nın birçok ülkesinin aksine açık vermek ne kelime sürekli lehte olarak gelişmekteydi. Muazzam döviz kazancı, Şah'a bölgenin en güçlü silahlı kuvvetlerini en modern silahlar ve silah teknolojisinden yararlanarak kurma olanağını sağlamıştı.

Ekonomik bakımdan gedik vermeyen İran, siyasal-diplomatik bakımdan da imrenilecek durumdaydı. Basra Körfezi'nin jandarmalığını yüklenmiş olmakla iki süper kuvvetten birinin, Amerika Birleşik Devletleri'nin kayıtsız şartsız desteğini arkasına almıştı. Bölgedeki komşuları ile biraz da komşularının kendisinden çekinmesine dayanarak iyi ilişkiler kurmuştu. İlişkileri uzun yıllar gergin kalmış tek komşusu Irak ile 1975 yılında Cezayir'de yaptığı anlaşmayla sürdürüşmeleri ortadan kaldırmış, ilişkilerini istediği duruma getirmişti.

Komşusu olan ikinci süperkuvvet Sovyetler Birliği'nin bir numaralı doğal gaz ihracatçısı olarak Moskova'nın gözünde de belirli bir itibara ve değere sahipti. Sovyetler, sanayileri için çok gerekli olan doğal gazı çok ucuza düzenli olarak İran'dan sağlayabiliyordu. Öte yandan, İran ile Sovyetler Birliği, askerî malzeme de dahil olmak üzere çok yönlü iktisadî ve ticarî ilişkiler içindeydiler.

Avrupa ülkeleri ve Japonya, İran petrolüne duydukları gereksinme bir yandan, İran pazarında sahip oldukları yatırım ve ortak proje olanakları diğer yandan Şahlık rejimi ile iyi geçinme politikası izliyorlardı.

Dünyanın bir başka güç odağı olan Çin'in İran ile arası o kadar iyiydi ki, Devrim'in zaferine çok az bir süre kalmış olmasına rağmen, Çin Başkanı Hua Kuo-feng çıktığı ilk ülke dışı gezide İran'a uğrayıp Şah'ı desteklediklerini açıkça gösterebiliyordu.

İran'ın bir yandan Mısır ve İsrail ile bir yandan da Orta Doğu'nun diğer ülkeleriyle ya iyi ya da hiç değilse normal ilişkileri vardı. Özetle, rejim dış destekleri, diplomatik manevra alanının genişliği gibi ölçüler ele alınırsa siyasal açıdan gayet olumlu bir görüntü taşıyordu.

Otokratik rejim, ülke içinde gerek silahlı kuvvetlerin gücü, gerekse gizli istihbarat örgütü SAVAK'ın etkinliği sayesinde dizginleri elinde tutuyordu.

Devrimci ayaklanmanın başladığı günlerde, İran, her bakımdan bir istikrar tablosu çiziyordu.

İran Devrimi, ne bir dünya savaşı ertesinde, ne ülkenin içine düştüğü derin bir ekonomik sarsıntı zemini üzerinde, ne zayıf ya da zayıflamakta olan bir iktidarın hüküm sürdüğü bir ülkede ve ne de diplomatik alanda yalnız bırakılmış bir ülkede patlak vermedi. Tam tersine, bir devrimci durum için gerekli olduğu sanılan bütün bu unsurların bulunmadığı tarihsel ve yerel koşullarda meydana geldi ve bütün bu unsurlara yokluğuna rağmen, bir yıl kadar kısa bir süre içinde ve üstelik silahsız mücadele yöntemiyle zaferiyle buluştu.

İran Devrimi, bu yönleriyle Devrimler tarihinde de bir «devrim» yapmıştır. Siyasal bilim kuramlarını yanıltarak, siyasal tarih ve siyasal bilimin «evrensel» hale geldiği sanılan genellemelerini boşa çıkarmıştır.

İran Devrimi'nin üzerinde önemle durmayı gerektiren bir başka çarpıcı yanı, İran halkının ayaklanması dışında hiçbir dış unsurun doğrudan ya da dolaylı desteğine dayanmamış olmasıdır. Son yüzyılda meydana gelmiş ne kadar devrim ya da ulusal kurtuluş mücadelesi varsa, bunların tümü

ya bir komşu ülkenin coğrafi desteğinden, ya da kendisini destekleyen herhangi bir ülkenin veya bir dizi ülkenin askeri, siyasi ve diplomatik alanlarda yardımından yararlanmıştıdır.

İran Devrimi bu tür bir destek ve yardımdan hiç yararlanmadığı gibi, böyle bir destek ve yardım arayışını da ilkesel olarak reddetmiştir. Devrimin İslâmî karakteri bu noktada da açıklayıcı olmaktadır. Devrim'in önderi Ayetullah Humeynî, Tanrısal bir düzen arayışıyla ayağa kalkan halk kitlelerinin hareketini, İslâmî doktrin dışında doktrinlere ve ideolojilere sahip güçlerce paylaşılmasını reddetmiştir.

Şah'ı ve destekçisi ABD'yi hedef alan halk kitleleri, ABD'nin, hasmı durumundaki Sovyetler'in çeşitli biçimlerde desteğini aramak bir yana, böyle bir desteğe karşı Devrim'in Sovyetler'i de hedef aldığını haykırmışlardır.

İran Devrimi, bir anlamda, «kendi gücüne dayanma» ilkesinin zaferidir.

CAN YOLDAŞI FİLİSTİN DEVRİMİ

Filistin Devrimi ile ilişkileri İran Devrimi'nin tek dış ilişkisini oluşturmuştur. Aslında, Ayetullah Humeynî, müslüman halkları tek bir ulus, «İslâm ümmeti» olarak gördüğü için Filistin Devrimi ile İran Devrimi arasında devrimci ayaklanma sırasında varolan dolaysız ilişki dış destek olarak algılanmamaktadır.

Kendisi olağanüstü çetin koşullarda mücadele etmek zorunda olan Filistin Devrimi İran'daki devrimci ayaklanma günlerinde, üstelik Şah'ın yıkılacağı pek de açık seçik görülmezken, İran Devrimi'ne sınırsız desteğini ilân eden tek güç idi. Filistinliler, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün şahsında, İran Devrimi'ne mütevazî olanaklarının tümüyle yardım etmeye çalışmışlardır. İran Devrimi, hiçbir ülke hükümeti ile kurmadığı bağı Filistin Devrimi ile kurmuş ve Devrim'in zaferinden

sonra yeni rejimin ilk uygulaması Tahran'daki İsrail Ticaret Merkez'ini kapatmak ve aynı yerde dünya diplomasisinde görülmemiş biçimde Filistin Büyükelçiliğini açmak olmuştur. İran'da Devrim'in zaferinden sonra ülke sınırları dışa kapalıyken, bu karar aniden İran Devrimi'nin yöneticilerini kutlamak üzere İran'a gelen FKÖ lideri Yaser Arafat için çiğnenmiştir.

İran ile Filistin arasındaki kenetlenmeyi ifade bakımından Arafat'ın sık sık söylediği şu sözler anlamlıdır: «Filistin ve İran Devrimleri, İmam Humeyni'nin önderliği altında tek bir devrimdir.»

Aslında bu kenetlenme çok gerilere uzanmaktadır. Daha 1964 yılında, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kuruluşundan bir yıl önce, Ayetullah Humeyni, sürgün edilmesine yol açan Kum'da yaptığı ünlü konuşmasında İsrail'e çatmış ve Filistin davasından söz etmişti. Humeyni'nin adı dünyada daha bilinmezken 1975 yılında Arafat ile Humeyni arasında doğrudan ilişkiler kurulmuştu bile.

Ayrıca, 1960'ların sonlarından 1979'a kadar geçen süre içinde ülkelerini terketmek zorunda kalan yüzlerce İranlı için Filistin Devrimi bir sığınak ve devrimci okul olmuştur. Aralarında Devrim Muhafızlarının başkomutanlığını yapan Abu Şerif (Abbas Zamanî)'den İran'ın büyük siyasal örgütü olan İslâm Cumhuriyet Partisi'nin Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki ilk adayı Celâleddin Farsi'ye kadar çok sayıda İranlı, Filistin Devrimi ve özellikle Devrim'in en büyük kuruluşu Feth'in saflarında yıllarca çalışmışlardır.

Bu nedenlere dayalı olarak, İran Devrimi'nin zafere ulaşması Filistin davasının da hedefine ulaşması yönünde çok önemli kilometre taşı sayılmaktadır. İran Devrimi Orta Doğu denklemini altüst etmiştir.

İran Devrimi'nin bütün bu özgün nitelikleri ve Devrimler tarihinde alışılan kalıpları parçalayarak insanlığın o büyük birikimine yaptığı katkı ve taşıdığı yepyeni unsurlar göz önünde tutulmadan, Devrim sonrasının iktidar mücadelesinin nasıl başlayıp, nasıl seyrettiğini, bugün nerede, ne nok-

tada bulunduğu, yarın nereye yönelebileceğini kestirebilmek ve sonuçlarını yorumlayabilmek çok zordur. Çünkü, Devrim'in kendine özgü oluşum biçimi, zaferden sonra ortaya çıkan çekişmeleri de bir çok noktada «kendine özgü» kılmıştır. İran'da bugün varolanlar, bir anlamda, Devrim'in «kendine özgülüğünün» zorunlu, anlaşılabilir, doğal ve mantıklı bir uzantısı olduğu neden düşünülmesin?

Institut kurde de Paris

BÖLÜM 4

Devrim Sonrasının Başlıca Olgusu : İktidar Mücadelesi

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

1979'un 11 Şubat günü 2500 yıllık bir monarşinin mirasçısı Şahlık rejimi, tarihin tanık olduğu yepyeni nitelikleri taşıyan bir Devrim'in zaferi sonucu birdenbire çöktüğünde kocaman bir iktidar boşluğunu da ardında bıraktı. Bu kocaman iktidar boşluğunun ortasında yönetim aygıtı olarak sadece Devrim'in önderi İmam Humeyni tarafından atanmış olan Mehdi Bazargan hükümeti bulunuyordu.

Devrim'in zaferinde pay sahibi olan milyonlarca insanın pek çoğunun Şahlık rejiminin çökmesi halinde durumun ne ve nasıl olabileceği hakkında en küçük bir fikri yoktu. Zaferden önce çok kişi, Şah'tan sonra ne olabilir sorusuna, «Önce hele Şah'ı bir devirelim, yerine ne gelirse ondan daha iyi olacaktır» yanıtından öteye tatmin edici bir yanıt vermiyordu.

Bazargan'ın hükümeti kurma amacıyla bilinçli adımlara dayanan bir siyasal stratejisi bulunmadığı için, hükümeti kurup çalışmaya başladığı zaman ortaya çıkan sorunları çözecek ne düşünsel hazırlığı, ne de böyle bir hazırlığı olmuş olsa bile amaçlarını yerine getirmesine yardım edecek kendi kadroları mevcut değildi. Yeni Başbakan, Şahlık rejiminin devlet bürokrasisini olduğu gibi devralmıştı.

Ayrıca, Şahlık rejiminin yıkılması, Bazargan'ın önderlik yaptığı bir siyasal grup ya da örgütün çabalarının sonucu olmayıp, olağanüstü geniş bir halk hareketinin eseri olduğu için, Bazargan kendi yakın çevresiyle birlikte iktidara tüm olarak hükmedebilmek şansına da sahip duruma sayılmıyordu.

Şahlık rejiminin sonrası için ne tutarlı bir hükümet planlamasından, ne halkın çoğunluğunun onayını kazanmış belirli bir siyasal akımın damgasından ne de yeni koşullara uygun, iktidarı pürüzsüz, düzgün biçimde işletmeye hazır bir devlet aygıtından söz edebilmek olanağı vardı. Bazargan hükümeti daha kurulduğu günde bir takım nesnel kısıtlamalarla sakatlanmıştı.

11 Şubat 1979'un ardından ortaya çıkan tüm yönetsel sorunlar, birden fazla iktidar merkezinin doğurması ve bunların sürüşmeleri, ve bunların sonucunda ülkeyi saran karışıklıklar, yasa ve düzen hakimiyetinin kurulamaması anlaşılabilir olgulardan çıkmaktadır. Bir de buna, İran Devrimi ile çıkarları sarsılan iç ve dış güçlerin bulanık suda balık avlama girişimleri eklendiğinde Bazargan hükümetinin gıpta edilemeyecek durumu, karşı karşıya bulunduğu ağır sorumluluklar iyice anlaşılabilir.

Kuşkusuz, bütün bunların yanısıra, Bazargan'ın ve hükümetinin kendi yetersizlikleri ve başarısızlıkları olmuştur. Böylece, Devrim sonrası İran'ının durumu iyice karmaşıklaşmıştır.

HUMEYNİ NEDEN BAZARGAN'I SEÇTİ?

Daha sonra, birbirine karşıt iki tutumun simgesi haline gelecek iki isim Humeyni ve Bazargan. Birbirleriyle ters düşmenin bütün unsurlarını kuşkusuz öteden beri taşıyorlar ve bunun da farkındaydılar. Bazargan, Musaddık hareketinde yer almış, din adamlarının devlet yönetimine müdahalesine karşı olduğu bilinen kıdemli bir siyaset adamı idi. Ayetullah Humeyni'nin ise Musaddık hareketiyle hiçbir ilişkisi olmamıştı. Hatta, din adamları zümresinin içinde yer almasından ötürü, Musaddık-Ayetullah Kaşani ayrılığında dolaşmayı, Musaddık'a karşı fazla sempati beslemediği de biliniyordu.

Din adamlarının siyaset ve devlet yönetimi dışında tutulması, tüm ömrünü bu anlayışı yıkmaya hasretmiş olan Humeyni için kabulü mümkün olmayan bir görüştü.

Azımsanmayacak bu farklara rağmen, Humeyni, İran'a döner dönmez Bazargan'ı Geçici Devrim Hükümeti'ni kurmakla görevlendirdi. Hem de, buyruklarının tartışılmasının aklından bile geçirilmediği, görülmemiş bir itibarın sahibi olduğu bir sırada.

Devrim'in önderi, Devrimci hükümetin başına bu görev getirebileceği sayısız kişi arasında neden Bazargan'ı getirmişti? Bazargan'ın kimliğine ilişkin bazı bilgiler Devrim'in önderinin kararının gerekçelerini aydınlatacaktır.

Devrim'in başarıldığı günlerde 73 yaşında olan Tahran Üniversitesi'nin eski termodinamik profesörü Mehdi Bazargan, Şahlık rejimine karşı uzun yıllara dayanan ve temiz bir mücadele siciline sahiptir. Bu uzun mücadele yıllarında Şah'a karşı mücadele eden hemen her kesim ve örgütle temasları olmuştur. Öğrencilerden Pazar'ın tüccarlarına, onlardan ilerici din adamlarına dek. Musaddık'ın petrolü millileştiren yurtsever hükümeti döneminde İran Petrol Şirketi'nin başına getirilmişti. Musaddık'ın CIA güdümündeki bir askerî darbeyle devrilmesinden sonra geçen dönem içinde birçok kez tutuklanmış ama mücadeleyi terketmemişti. Musaddık'ın görevden uzaklaştırılıp tutuklanmasının ardından geçen ilk iki yıl içinde İran'ın içindeki ve dışındaki Ulusal Cephe üyeleri ve ilerici din adamlarıyla bağlar kurmuş ve rejime karşı muhalefet hareketinin yeniden örgütlenmesinde ve canlandırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Ayetullah Talegani ile birlikte 1961'de kurduğu İran Özgürlük Hareketi'nin aracılığıyla 1963'te Ayetullah Humeyni'yi bir önder olarak siyaset sahnesine çıkaran 1963 ayaklanmasının hazırlanmasında çok emeği geçmiştir.

Devrimin zaferine giden ayaklanmalar sürecinde yani 1978-1979 yıllarında Mehdi Bazargan, İran İnsan Haklarını ve Özgürlüklerini Koruma Komitesi'nin başkanlığını yapmaktaydı. Bu sıfatı nedeniyle hem çeşitli uluslararası kuruluşlarla hem de İran'da muhalefet eden tüm kesimlerle sürekli temas

halindeydi. İsmi çevresinde çok yaygın bir prestij sağlamıştı. Bu prestij öylesine yaygındı ki, 1979 Ocağında, Devrim'in zaferinden bir ay kadar önce pailak veren petrol işçilerinin grevini iç tüketimi karşılayacak ölçüde yumuşatmak için işçileri ikna etmek gerektiğinde, gerek Fransa'daki Ayetullah Humeyni, gerekse ülkedeki laik muhalefetin başını çeken Ulusal Cephe tarafından bu ikna etme girişimi ondan istenmiş ve Bazargan da bu isteği kısa sürede yerine getirebilmiş, Abadan ve Ahvaz'a giderek petrol işçilerini ikna etmeyi başarmıştı.

Mehdi Bazargan, İslâmî düşünceye katkı niteliğinde çok sayıda eserin sahibi olan bir düşünürdü de. Bu niteliğiyle İslâmî hareketin seçkin isimlerinden biri olarak kabul edilmekteydi. İran'daki laik güçlerin kendilerini en yakın ve anlaşılabilir hissettikleri İslâmî siyaset adamı olarak 1979 başlarında herhangi başka bir isimden çok daha fazla birleştirici bir figür olarak göze çarpıyordu.

Hiçbir siyasal akım ya da örgütün damgasını taşımayan tarihin en büyük kitlesel hareketinin önderi olan Humeyni, böylesine bir hareketin yönetsel mekanizmasını da böylesine birleştirici özellikleri olan birine emanet etmiştir. Bazargan'ın Humeyni'nin başbakanlık tercihi olması, bir açıdan bakıldığında, Devrim'in önderinin gerçekçiliğini ve siyasal kavrayışının derinliğini belli etmektedir.

HUMEYNI VE BAZARGAN BİRLİKTEN AYRIŞMAYA

Ne var ki, Devrim zaferinin üzerinden pek uzun bir süre geçmeden daha önce değinilen nesnel nedenlerden ötürü Bazargan'ın bir dönem için birleştirici olan ismi giderek iktidar merkezlerinden sadece birinin, bir tanesinin temsilcisi düzeyine inivermiştir.

Şubat 1979'la birlikte, İslâm artık İran'da bir muhalefet akımı değildir. İslâm, tarihinde ilk kez İran'da iktidara gelmiştir. Artık devlet iktidarının kendisidir. Devlet aygıtı, çağdaş dünyada idarî bürokrasi, silahlı kuvvetler ve güvenlik kuvvetlerinden oluşmaktadır. Bazargan hükümeti, İslâm Devrimi'nin yıktığı Şahlık rejiminin bütün kurumlarını parçalanmış ama varlığını korur halde elinin altında bulmuştur.

Bununla birlikte, Devrim kendi kurumlarını da sahneye çıkarmaya başlamıştır. Uzun süredir varolan İslâmcı küçük gruplar, Devrim Muhafızları adı altında Devrim'in öz silahlı kuvvetleri olarak fıskırılmışlardır. İran'ın her kentinin hemen her mahallesinde düzeni sağlayıcı yönetsel kurumlar olarak devrim komiteleri ortaya çıkmıştır. Ülkenin eski rejimden devraldığı adalet aygıtı varlığını korurken, onbinlerce insanın kanına girmiş olan, yıllarca halka kan kusturan, ülkenin kaynaklarını ve öz varlığını yabancı güçlerin hizmetine koştan eski rejimin sorumlularını ya da daha doğru bir deyimle suçlularını yargılamak amacıyla devrim mahkemeleri kurulmuştur. Her devrimde raslanan bu olgu, İran'da da Devrim'in zaferinin ertesinde zorunlu bir devrimci kurum olarak doğuvermiştir.

Böylece, Bazargan, hükümet koltuğuna oturur oturmaz iktidarın tek kaynağı olamamış, iki iktidar kutbundan birinin temsilcisi durumuna, ister istemez, düşmüştür. İktidar koltuğuna ne seçimle ne de önderlik yaptığı bir devrim sonucu oturmadığı için meşruiyetinin tek kaynağı, kendisini başbakanlık görevine atayan İmam Humeyni idi. İmam Humeyni ise Bazargan hükümetine koşut olarak oluşan yeni devrimci kurumların ilham kaynağı, onları kollayan, varolma nedenlerini savunan hatta bizzat isteyen kişiydi.

Görünürde her iki iktidar kutbu da meşruiyetini, meşruiyet kaynağını İmam Humeyni'nin kişiliğinde bulmaktaydılar.

Devrim'in zaferiyle birlikte ortaya çıkıp serpilen yeni devrimci kurumlar, Devrim'in İslâmî karakterine uygun olarak İslâmî ideolijiye sahip unsurlar ve özellikle din adamlarınca; çoğu kez din adamlarının girişimleriyle, onların de-

netimi altında oluşuyordu. Bu durumda, İran siyasal yaşamında öteden beri varolan laik unsurlar da Bazargan hükümetinin şemsiyesi altında kendilerine alan arıyorlardı.

Bu oluşum ve ortaya çıkan durum, Bazargan'ın tanınmış İtalyan gazeteci Oriana Fallaci ile yaptığı görüşmede oldukça berrak biçimde anlatılmaktadır.

Fallaci, Bazargan'a şu soruyu yöneltmiştir: «... (Dinciler) elçilerinde, doğrudan ya da dolaylı olarak Devrim Mahkemelelerini, Devrimci Komiteleri, Devrim Muhafızları'nı bulundurmuyorlar. Ve hükümetin zaafı laik ideoloji için ortada bir alan bulunmadığını gösteriyor. Ülkeniz için istediğiniz bu muydu Sayın Bazargan?»

Bazargan'ın yanıtı: «Hayır. İnanılmaz gibi gelebilir ama İmam Humeyni ile Paris'teki ünlü toplantıda, ne İmam'ın ne de yardımcılarının böyle bir durum yaratmak istediğinde olmadıklarını kavradım. İmam, devlet işlerine karışmamaktan başka hiçbir şey istemiyordu. Aksi halde, başbakanlık görevini kabul etmezdim. Can sıkıcı olan, Devrim'den hemen sonra bazı ani ve beklenmedik olayların meydana gelmesidir. Mollalar devleti huzia ele geçirmeyi başardılar.»

Fallaci: «Yani Devrim içinde bir darbe oldu demek istiyorsunuz?»

Bazargan: «Pek öyle değil. Devrim İslâmî normlar temelinde yapıldığı ve din adamları bunda önemli bir etkin rol oynamış oldukları için, laik kanata yer açmak için sahnedan çekilmelerinin tam gerekli olduğu anda sahneyi kaplayıverdiler. Eğer, Kurtuluş Hareketi'nin (Bazargan'ın başında bulunduğu örgüt CÇ) Allah'a ve İslâm'a inanan yandaşları uyanık olsaydık, ve eğer şaşkınlık ve karmaşa içinde bulunacağımıza bir siyasal parti gibi hareket etseydik, bu anarşinin önüne geçebilirdik.»

Bazargan, İslâm Cumhuriyeti'nin başbakanı olarak yaptığı bir konuşmada bir yandan din adamlarının İran Devrimi ve toplumundaki seçkin yerini saptayan, bir yandan da onların devlet yönetimindeki etkinliğini çağdaş koşulların gereksinimleri açısından uygun görmeyen anlayışını şu sözleriyle yansıtmıştı: «İran din adamları sadece dinin değil aynı za-

manda İran'ın bağımsızlığının da koruyucularıdır. Ancak, mevcut idari sisteme karşı çıkmakta ve ülkenin kendi istedikleri sisteme yönetilmesini istemektedirler. Modernleşmeye karşı olanlar radyo, televizyon ve helikopterler gibi çağdaş bulgulardan en iyi kendileri yararlanmaktadırlar. Ulusa, radyo ve televizyondan seslenmekte ve Kum'a gitmek istedikleri zaman helikopterlerden yararlanmaktadırlar. 20. yüzyılda doğmuş bulunuyoruz ve bu nedenle modern teknolojilerle temaslarımızı kesip, çevremizde bir Çin Seddi öremeyiz. İran ulusu, tarımsal ve sınırlı ürünlerde kendine yeterli olmak istiyorsa Batı ve modern teknolojiye tümüyle yararlanmak zorundadır.»

Hem İslâmcı hareketin kıdemli bir unsuru olan hem de laik akımların siyasal uzantıları açısından bazı kabul edilebilir özellikler taşıyan Bazargan'ın paradoksu, başka bir biçimde kendisini İmam Humeyni'nin konumunda göstermiştir.

İmam Humeyni, daha önce de işaret edildiği gibi İran'ın tek ortak meşruiyet kaynağıdır. Bu gücünü, milyonlarca insanla sağladığı tanımı güç iletişimde, tartışılmaz önderliğiyle elde edilen Devrim'in mucizevi zaferinden almaktadır.

İmam'ın bir yandan Bazargan hükümetine, kendi atamış olduğu için «kefil olması», bir yandan da Bazargan hükümetinin elini ayağını bağlayan yeni devrimci kurumların onaylayıcısı ve ardındaki ilham kaynağı olması, İran'ın Devrim sonrası politikasında, hiçbir devrimin sonrasında görülmeyen garip bir oluşumu sergilemiştir.

Bu konuda, Eric Rouleau'nun şu saptaması dikkate değerdir: «İran tarihinde ilk kez dinciler ve laikler, hangisinin meşru olduğu bilinmeksizin, iktidarın iki ayrı kutbunu oluşturuyorlar. İlk kez din adamları sınıfı herşeyi tekellerine almak istiyor, en azından devlet otoritesini denetimi altına almak istiyor. Uygulamada Humeyni hem Cumhurbaşkanı gibi hem de muhalefet lideri gibi davranıyor. Bazargan hükümetine direktifler veriyor, bazen de tek yanlı olarak aldığı kararları empoze ediyor. Öte yandan da geçici hükümetin yenilemekle yükümlü olduğu devlet kuruluşlarıyla görüşmeler ya-

pyor, onların yönetimini eline alıyor. Ayetullah Humeyni, «Fıravunların yaşadıkları saraylarda yaşayan, altın tabaklarda yemek yiyen, onlardan demokrasi kelimesini ödünç alacak kadar 'Batılı Emperyalistler'i taklit eden bu laik burjuvalardan kuşku duyuyor.» Şahlık iktidarının unsurları, ekonomik ve malî yapı, ordu, polis ve adli makamlar ne dağıtılmış, ne de arındırılmış bir durumda.»

Yukarıda aktarılan Bazargan'ın sözleri ve Rouleau'nun Humeyni-Bazargan ilişkisinin genel çerçevesiyle ilgili saptaması, aslında, Devrim sonrası ortaya çıkan çatışmanın tüm örgüsünü içermektedir.

Devrim'in önderi ile ilk Başbakan'ın isimlerinde simgeleşen İslâm Cumhuriyeti'nin ilk iç sürtüşmesi, geleneksel değer sistemlerine sahip din adamları zümresi ile Batılı normları barındıracak biçimde yetişmiş aydınlar arasındaki tarihsel ayrılığı, Devrim sonrası kendine özgü, yeni koşulları altında bir kez daha gündeme getirmiştir.

Ancak, bugün dahi aynı kalıplar ve değişik aktörler arasında sürmekte ve büyük bir olasılıkla belirsiz bir süre daha gelecekte de sürecek olan iktidar çekişmesinin yapısı, bir dizi unsurun daha hesaba katılması ve anlaşılmasıyla açıklık kazanabilecektir.

İktidar mücadelesinin mekanığını anlamak için, İslâm dünyası intelligentsiası arasındaki tarihsel ayrışmanın saptanması ne denli gerekliyse, Şii geleneğinin bilinmesi ve özellikleri de bir o kadar gereklidir.

RADİKAL Şİİ GELENEĞİ VE DİN ADAMLARI

İslâm toplumlarında Batılılaşmayla birlikte intelligentsia'nın geleneksel kesim ve çağdaş biçiminde ikiye bölünmesi sadece İran değil tüm İslâm ülkeleri için geçerlidir ve herhangi bir İslâm ülkesinin daha İslâm Devrimi'nin eşğine

gelmesi ya da gerçekleştirmesi halinde, etkisini er ya da geç bu durumdaki ülkelerde de göstereceği sanılmaktadır.

İran'da su yüzüne çıkan iktidar çekişmesinde ek bir faktör daha vardır. İran müslüman halkının, ezici çoğunluğunun İslâm'ın Şîî Caferî mezhebine bağlı olması ve İran ulusal kültürünün Şîî kültürel öğeleriyle içiçe bulunması. Bu nedenle, Şîîliğin ne olduğuna kaba çizgileriyle bir göz atmak, İran'da Devrim sonrasının çalkantılı sürecinin tahlili için gerekli ipuçlarını verecektir.

Şîîlik ile İslâmiyet'in en büyük mezhebi olan Sünnîlik arasındaki ayrılık, İslâm'ın ortaya çıktığı döneme uzanmaktadır. İslâm bir din olduğu kadar, aynı zamanda bir devlet biçimi olarak algılandığı için Peygamber'in ölümünden sonra İslâm ulusunun (Ümmet) başına kimin geçeceği bir siyasal sorun olarak belirmişti. Hazreti Muhammed'in çağdaşları için devlet, aşiretlerin bir konfederasyonu idi. Arabistan yarımadasındaki bu «Aşiretler Konfederasyonu»nun başına Muhammed'den sonra kimin geçeceği sorunu, bu nedenle, dinsel bir ayrılıktan çok siyasal bir çatışmayı simgelemiştir.

Peygamber'in ölümüyle birlikte, onun kuzeni ve aynı zamanda damadı olan Ali'nin başa geçmesini isteyenlerle, buna karşı çıkanlar arasındaki ayrılık İslâm'daki ilk bölünmeyi meydana getirmiştir. Ali'nin yandaşları Arapça parti, bölük, yandaş gibi anlamlara gelen Şîa sözcüğü ile Ali'nin Şîa'sı içinde yer alanlar ise Şîî olarak anılmaya başlamışlardır.

İslâm, sınır ve ulus farkları tanımayan evrensel bir inanç sistemi olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, Emevîler döneminde bir hakim ulus ideolojisi biçimine büründürülmesi ve Arap olmayan imparatorluk halkları üzerinde Emevî baskısının kurulması, İran'da, Emevîler tarafından öldürülen Peygamber'in torunu ve Ali'nin oğlu Hüseyin'de simgeleşen Şîîlik mezhebinin yayılmasına yol açtı. Şîîlik, Hüseyin'in Kerbelâ'da Emevîler tarafından öldürülmesiyle birlikte özellikle İran'da İslâm'ın bir toplumsal ve siyasal muhalefet akımı olarak belirmesini sağladı.

Şîî inancında İmam, Peygamber'in biricik halefidir ve Allah tarafından Tanrısal varlığın dünyadaki temsilcisi ola-

rak bizzat seçilmiştir. Ali soyundan gelen 12. İmam Mehdi kaybolmuştur. Kendisi hakkındaki hiçbir somut bilgi yoktur. Bu, Şiilerde, Mehdi'nin bir gün dünyaya geri döneceği ve barış ve adaleti geri getireceği inancını yaratmıştır.

Karizmatik bir önder olan Peygamber soyundan Mehdi'nin dünyaya bir gün geri dönerek barış ve adalet getireceği inancı, doğallıkla, İslâmiyet'in insanlık için öngördüğü yararlardan yoksun bırakılan kitleleri cezbetmiştir. İslâmiyet'in ilk yüzyıllarındaki ideolojik ve toplumsal çatışmalarda, adaletli bir düzen umutlarının yeni bir Halife'de, şehit edilmiş Ali ve Hüseyin'in soyunda aranması bir ölçüde kaçınılmazdı. Bu tarihsel özellikler, Şiiliği yüzyıllar boyu kurulu düzenlere başkaldıran radikal bir düşünce ve eylem okuluna dönüştürmüştür. Çünkü, Şiiler, söz konusu inanç sisteminin bir gereği ve sonucu olarak adaletsizlik temelinde oluşmuş ya da bunu miras almış olan iktidarları, kurulu düzenleri meşru saymamışlardır. Dünyevi iktidarlar, Mehdi'nin dönüşüne dek Şiilerin gözünde adaletsizliğin simgesi, gayrı meşru kurumlardır.

Mehdi'nin yeryüzünde yeniden belirişine dek hiçbir dünyevi iktidar adil olmayacağına göre, bu dönemlerde yani adaletsiz düzenlerde adalet fikrini kim savunmuş, kim geliştirmiş ve kim temsil etmiştir.

Şif ulemasının, din adamlarının siyasal işlevi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Kayıp İmam yeryüzüne dönene dek, onun adına ve onun iradesine uygun olarak İslâmiyetin temel kurallarının dönemin koşulları göz önünde tutularak yeniden yorumlanması gerekmektedir ki, adalet fikri hep yaşayabilsin, dünyevi iktidarlara, kurulu düzenlere karşı Tanrısal amaçlı muhalefet sürebilsin. Böylece, İslâm normlarının günün koşullarına uygun biçimde yeniden yorumu mümkün hatta gerekli olabilmektedir. İslâm'ın bu güncel yorumuna İctihad, bu yorumu yapan ulemaya da Müçtehid adı verilmektedir.

Dolayısıyla Şif müçtehidler, ister istemez, düzene karşı radikal muhalefet ideolojisini formüle eden bireyler olarak siyasal bir işlev kazanmakta, radikal muhalefet ve düzene başkaldırı geleneğini besleyen unsurlar olmaktadır.

AYETULLAHLAR İLE HÜCCETÜLİSLÂMLAR

Neyin içtihad, kimin müçtehid sayılacağına gelince, İslâm, Hristiyanlıkta görüldüğü gibi bir ruhban sınıfa cevaz vermediği için, Allah ile kul arasında aracı kabul etmediği için bu konuda kendiliğinden demokratik-kitleesel bir mekanizma oluşmaktadır. Günün koşullarını İslâmî esaslara göre yorumlayanlar, yaptıkları yorumları destekleyenlerin sayısı ölçüsünde nüfuz ve otorite sahibi olmaktadırlar. Herhangi bir din adamı yorumlarını gönüllü olarak kabul eden ve görüşlerini benimseyen yandaşlarının genişliğine göre Ayetullah ya da Hüccetülislâm sıfatını kazanmaktadır. Bu iki sıfat arasında bile belirli bir ayırım yoktur. Kimi yerde Ayetullah sıfatıyla anılan bir din adamına Hüccetülislâm da denebilmektedir. Diğerlerine oranla çok farklı bir izleyici kitlesine sahip, kendi düşünce okullarını kurdukları farzedilen ve izleyicileri arasında çok sayıda Ayetullahın da bulunduğu din adamları Ayetullah El-Uzma (büyük Ayetullah) ya da Mercî Taklid (taklid edilen, izlenen kaynak) sıfatlarıyla nitelendirilmektedir. Böyle olanların sayısı, doğal olarak çok azdır. Humeyni, Devrim'in önderi olmadan önce İran'ın beş Ayetullah El-Uzma'sından biriydi.

Bu tür sıfatlar, herhangi bir kurulun kararı ve atamasıyla gerçekleşmemektedir. Tek ölçü, din adamlarının gördükleri kitleesel kabulün yaygınlığı ve genişliğidir.

İran Şii uleması, kolayca anlaşılabilceği gibi, yaygın ve yoğun kitle bağları içinde bulunmuşlardır. Dünyevi iktidar reddedilmiş olduğu için de hiçbir zaman Devlet'e yaslanmak, maddî olanaklarını Devlet'ten sağlamak durumunda olmamışlardır. Böylece, din adamları zümresi radikal muhalefet geleneğinin sürdürücüsü olmasının yanı sıra Devlet'ten özerk bir yapı oluşturmuştur. Devlet'e değil, güçleri ve varlıklarının gereği olarak halk kitlelerine bağımlı bulunmak zorunda kalmışlardır. Maddî ve malî özerkliklerini izleyicilerinin teberruları ve aidatlarıyla sağlamışlardır. Kimi Batı kaynak-

larında Ayetullahlar ve Hüccetüliislâmların Şah'tan daha zengin olduğu yolunda yapılan yakıştırmaların kökeri buradadır. Ancak, din adamlarının otoritesi ve popüleritesi, aynı zamanda yaşam biçimlerinin mütevazi olmasıyla orantılıdır. O nedenle, nüfuzlarını mali olanaklarının genişliğinden değil, tam tersine maddî ve dünyevî olanaklara sırt çevirmelerinden elde etmektedirler. Malî özerklikleri, düzenin yöneticileri tarafından satın alınamamalarını kolaylaştırıcı bir faktör olarak devrimci- siyaset rollerini olanaklı kılmıştır.

İmam Humeynî, kaçınılmaz olarak, bu karmaşık ama isyancı, radikal muhalif geleneğin tüm izlerini taşımaktadır. Humeynî'nin, Rouleau'nun değerlendirmesindeki «uygulamada hem Cumhurbaşkanı gibi hem de muhalefet lideri gibi davrandığı» tanımlaması bir paradokstan çok, Şii muhalefet geleneğinin özellikleri anlaşılabilirdiği ölçüde anlaşılması mümkün bir olguyu ifade etmektedir.

Bu olgu, kendisini sadece Humeynî'nin Bazargan ile ilişkilerinde değil, daha sonraları Cumhurbaşkanı Beni Sadr ile ilişkilerinde de ortaya koyacaktır. Humeynî'nin kimi zaman Beni Sadr'a destek olan, kimi zaman da Cumhurbaşkanı'nın girişimlerini köstekleyen çıkışları, «dünyevî iktidardan duydukları tiksinti benzeri duygu kanlarına işlemiş olan» Şii din adamlarının ilginç geleneğinin tipik bir belirtisidir.

İmam Humeynî, 1980 yazında Cumhurbaşkanı Beni Sadr ile Devrim Konseyi'ne sert bir uyarıda bulunarak, işleri düzeltmeyeceklerse çekip gitmelerini, durumun böyle devam etmesi halinde yoksul halkın kendilerini Şah'ı devirdikleri gibi devireceklerini söylemişti. Oysa, o tarihte hükümet işlevini gören Devrim Konseyi'ni atayan kendisiydi. Beni Sadr'ın sembolik istifasına yol açan bu olayı naklederken, Said Sencaî, bunun İran din adamlarının hücrelerine sinmiş muhalefet geleneğinin yansıması olduğuna dikkatimizi çekerek şunları söylemekten kendisini alamamıştı: «İmam, kendi kurduğu Devrim Konseyi'ne karşı muhalefetin liderliğini yapıyor. Bir anlamda kendisine muhalefet ediyor. Şii ulehasının niteliklerini ve İran politikasında bugüne kadar oynadıkları rolün özelliklerini bilenler için bu asla şaşırtıcı değildir.»

Şii ulehasının söz konusu nitelikleri, İran'da önemli karışıklıklara zemin oluşturan İmam Humeyni ile Ayetullah Şeriatmedarî arasındaki çatışmaya da, hatta İmam ile birlikte İran'ın en sevilen ve devrimci sicili en şanlı din adamı olan Ayetullah Taleganî ile Devrim'in önderi arasındaki kısa süreli sürtüşmeye de ışık tutmaktadır.

Ancak, burada, İmam Humeyni'nin Şii geleneğinden ayrılan hatta yüzlerce yıllık Şii geleneğinde devrim sayılabilecek nitelikleri ve katkıları da açığa çıkacaktır.

HUMEYİNİ: Şİİ GELENEĞİNDE DEVRİM

İran'ın son yüzyıllık tarihinde ne zaman yabancı egemenliğine ya da baskı rejimine karşı bir hareket patlak vermişse, Şii uleması ya bu hareketin en önünde ya da başında yer almıştır. Ne var ki, siyasal direnme ve isyan ruhu onca yoğun olan din adamları dünyevi iktidara karşı sırtını dönme alışkanlığındaki Şii geleneğini sürdürerek siyasal mevkilere karşı her zaman isteksiz kalmıştır.

İman Humeyni, yüzyıllardır süregelen bu Şii geleneğine pratikte son vermiştir. İmam, siyasal mevkilere ilgisizlik şurada dursun, tam tersine din adamlarını siyasal görevler üstlenmeye adeta teşvik etmiştir.

Tarihte rol aldıkları her devrimci atılımın ardından kabuklarına çekilmeyi görenek haline getirmiş olan din adamları, bu kez, İslâm Devrimi'nin zaferiyle birlikte öne çıkmışlar ve devlet aygıtının çeşitli köşelerine yerleşmeye başlamışlardır.

En çarpıcı örnekler arasında, İçişleri Bakanlığı görevini üstlenen Ayetullah Mehdevî-Kanî, bir süre İçişleri Bakanlığı yaptıktan sonra ilk İslâm parlamentosunun başkanlığına seçilen Hüccetülislâm Ali Ekber Haşemî Rafsancanî, Devrim Mahkemeleri Başyargıcı Hüccetülislâm Sadık Halhalî, Dev-

rim Mahkemeleri Başsavcısı Ayetullah Kuddusî gibi isimler bulunmaktadır.

Kayıp İmam Mehdi'den bu yana Şii geleneğinde görülmemiş bu uygulamaya yeşil ışığı bizzat İmam Humeyni yapmıştır. Devrim'in önderi, Devrim zaferinin hemen ardından yasama organı olarak oluşturduğu, 1979 sonbaharından 1980 yazına dek yürütme görevlerini de üstlenen Devrim Konseyi'ni oluştururken, bu kurulda çok sayıda din adamına yer vermiştir. Bunların arasında bir suikast sonucunda 1979 Mayıs ayında öldürülen Ayetullah Motahari, 1979 Eylülünde ölen Ayetullah Talegani, Ayetullah Beheshti (daha sonra Humeyni tarafından Yüksek Mahkeme Başkanlığına getirildi) ve Ayetullah Erdebili (Devrim Konseyi yerini parlamentoya terkettikten sonra İslâm Cumhuriyeti Başsavcılığına atandı) göze çarpmaktadır.

Böylece, İmam Humeyni, Şii ulehasının devlet iktidarını paylaşma sürecini açarak Şii geleneğinde bir devrim yapmış olmaktadır. Aslında, Humeyni, İran'ın politize din adamlarının en seçkin temsilcisi olarak öteden beri din ile siyasetin ayrılmazlığını inatla savunmuştur. Humeyni'ye göre, İslâm dini ibadeti siyaset, siyaseti ibadet olan bir dindir. Devrim'in önderi, bu görüşü ile tutarlı biçimde din adamlarının siyasetin içinde olmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

İmam Humeyni, dini siyasetten ayıran ve din adamlarını camilere hapseden anlayışın İslâm toplumlarını zayıflatmayı amaçlayan sömürgeci Batı anlayışı olduğu kanısındadır. Din adamlarının devlet işlerine karışmama larını, camiye geri dönmelerini ifade eden her talep, deyim yerindeyse İmam'ın «tüylerini diken diken etmekte» ve İslâm dünyasını köleleştirici Batı sızmasını zihninde çağrıştırmaktadır. Onun kanısınca, din adamları camiye kapandıkları sürelerde İslâm dünyası kültürel olarak kendisine yabancılaştırılmış böylece siyasal ve ekonomik alanlarda yabancı boyunduruğu altına girmiştir. Ve ne zamanki, din adamları camiden çıkıp siyasete dalmışlar, işte o zaman İslâm Devrimi başarıya ulaşmıştır.

İmam'ın gerek Mehdi Bazargan ile çatışması ve gerekse kimi durumlarda Cumhurbaşkanı Beni Sadr ile sürtüşmesi

ya da daha doğru bir tanımlamayla takındığı farklı tutukların kaynağında laik akımlara bulaşmış kişilere duyduğu koyu güvensizlik yatmaktadır. Onun gözünde bu tür kişiler din adamlarının siyasetten ayrılıp salt dinsel görevlerle ilgilenmesinden yanadırlar. Böyle bir durum ise İmam Humeynî için Devrim'in saptırılması ve tüm felaketlerin kökeni olarak görüldüğü ve silmeye çalıştığı Batı kültürünün arka kapıdan buyur edilmesi yani müslüman İran'ı yeniden köleleştirici sonuçlar doğuracaktır. Bu yüzden, İmam Humeynî, Devrim'in ilk günlerinden başlayarak sürekli biçimde din adamlarının kolayıcısı, onların kıyıya itilmelerinin önünde dikilen bir engel olmuştur.

AYETULLAHLAR ARASI ÇELİŞKİLER — ŞERİATMEDARİ

İmam Humeynî, garip ama gerçek, tam bu noktada sadece laik akımlarla ya da laik gruplarla ilişkili İslamcı siyaset adamlarıyla değil aynı zamanda bazı din adamları ile de yer yer ters düşmüştür. Örneğin, yaman bir eylem adamı olan ve Şah'ın zindanlarına tam 15 yılını bırakan Ayetullah Taleganî Musaddık geleneğini izleyen bir din adamıydı. Devrim Komitelerinin bazı uygulamalarından şikayetçi olmuş ve din adamlarının yürütme görevleri alması görüşünü benimsemişti.

Ayetullah Taleganî Musaddık geleneğini izleyen bir din adamı Ayetullah Taleganî, parlak ve çileli devrimci sicili nedeniyle popülaritesi ancak Humeynî ile kıyaslanabilen bir önderdi. İsminden İran'ın rakipsiz Cumhurbaşkanı olarak söz ediliyordu. Ancak, ölümünden kısa bir süre önce yaptığı açıklamada, din adamlarının bu tür görevler almaması gerektiği görüşünde olduğunu ilân ederek, Cumhurbaşkanlığının asla söz konusu olamayacağını duyurmuştu.

İmam Humeynî, herne kadar, din adamlarının toplumdaki yerlerini yıpratacak nitelikte olan Cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık gibi görevleri üstlenmemeleri gerektiği görüşün-

de Taleganî ile birleşmekteyse de, din adamlarının yürütme erkinin çeşitli kademelerinde görev almalarını özendirici tutumlara girerek, bu eğilimdeki din adamlarını arkalamıştır. Hatta daha da ileri giderek, Devrim Komiteleri, Devrim Mahkemeleri gibi din adamlarının denetiminde olan kurumlardan şikayeti, din adamlarına yönelebilecek ve karşı-devrimci güçlerin yararlanabileceği bir eleştiri kampanyasının başlangıcı olarak değerlendirmiş, hatalarını görmezden gelerek bu kurumları savunmuştur. Ayetullah Taleganî gibi sınırsız saygınlığa sahip bir önderin kaygıları bile İmam'ın bu tutumunu değiştirmeye yetmemiştir.

Ancak, İmam'ın din adamları zümresinin bazı unsurları ile arasındaki çelişkilerin en ciddi ve en kayda değeri, kuşkusuz, Ayetullah Şeriatmedarî ile içine girdiği çekişmedir.

İran Şii ulehasının tümü politize değildir. Hatta sayısal olarak bakıldığında belki de siyaset dışı din adamlarının sayısı daha fazladır. İmam Humeynî, 1950'lerde Musaddık ile sürtüşmesiyle ün yapan Ayetullah Kaşanî gibi politize bir adamdır. Oysa, Ayetullah Şeriatmedarî, tıpkı 1950'lerin yanına erişilmez din otoritesi Ayetullah Borucerdî gibi siyaset dışı bir din adamıdır. Şeriatmedarî, dinî bilgisiyle Humeynî'den daha üstte sayılmaktadır. İran'daki beş Ayetullah El-Uzma'dan biri ve en önde geleni olarak kabul edilmektedir.

Humeynî-Şeriatmedarî çekişmesi, daha Devrim'in zafesinin öncesinde, devrimci kitle gösterileri sürerken gözlenebilmiştir. Ülkeyi saran kitle hareketinin giderek genişlemesi üzerine İran'ın en önde gelen Merc-i Taklidi olarak belirli bir ağırlığı bulunan Ayetullah Şeriatmedarî de ağızını açmış, belki de açmak zorunda kalmıştır. Yaşlı din adamı, Kum'da yaptığı açıklamalarda Şahlığı eleştirmiş, din adamlarına yasalardan İslâm'a uygun olup olmadığını denetleme olanağı sağlayan 1906 Anayasasına dönülmesi çağrısını yapmıştır. Şeriatmedarî, uzun süre Şahlık rejiminin yıkılması çağrısında bulunmamış, daha ziyade meşrutî monarşiden yana gözükmüştür.

Buna karşılık, İran dışındaki Humeynî uzlaşmazlığı ve kararlı biçimde İslâm Cumhuriyeti çağrısı yapan tutumuyla

dikkati çekmiştir. Olaylar, Humeynî'nin istediği ve onun tutumunu doğrular biçimde gelişip, Devrim zafere ulaşınca Humeynî de Devrim'in önderi olarak yeni İran'daki yerini almış ve Şeriatmedarî gölgeye itilmiştir.

Devrimci gösteriler döneminde dinî konumu nedeniyle «ülke içindeki dinci muhalefetin önderi» olarak sunulmaya çalışılan Ayetullah Şeriatmedarî, İmam Humeynî ülkeye döndükten ve yeni rejimin dizginlerini eline geçirdikten sonra Devrim'in gerçek önderine karşı ince ve hesaplı bir muhalefete geçmiştir.

Şeriatmedarî'nin Humeynî'ye muhalefeti, Şii geleneğine uygun olarak din adamlarının devlet iktidarında bulunmalarını gerektirdiği anlayışına dayandırılmıştır. Bu sayede Şeriatmedarî, tüm Batıcı liberal eğilimleri barındıran laik grupların da manevi koruyuculuğunu ister istemez yüklenmiştir. Hatta Humeynî ile Bazargan'ın isimleri çevresinde düğümlenen çatışmalarda dolaylı biçimde, Bazargan'ın yanında kümelenen güçlerin hamisi görünümüne bürünmüştür.

Devrim sonrası koşullarda, Humeynî'nin muhalifleri Mercî-i Taklid olan İmam'ı ancak bir başka Mercî-i Taklid ile ve üstelik daha da önemli bir din otoritesi sayılan Ayetullah Şeriatmedarî ile dengeleyebileceklerini düşünerek Şeriatmedarî'nin şemsiyesi altına girmişlerdir. Şeriatmedarî, biraz kendi bilinçli tutumu biraz da kendi iradesi dışında oluşan nedenlerle bir güç odağı olarak, Humeynî'ye karşı olan laik kesimlerin dinî lideri olarak, daha da ötesi din adamları zümresi içinde Humeynî'ye karşı akımın lideri olarak sahneye çıkmıştır.

ŞERİATMEDARİ VE «TÜRK KARTI»

Şeriatmedarî'nin bir başka özelliği daha ona Humeynî'nin hesaba katılması gereken bir karşıtı olarak önem ka-

zandırmıştır. Ayetullah Şeriatmedarî Azerbaycanlıdır yani Türk kökenlidir. Bir Mercî-i Taklid olduğu için gücünü sadece İran nüfusunun üçte birini oluşturan Türklerden almaktadır. Ancak, etnik köken ortaklığı nedeniyle İran'ın Türk eyaleti olan Azerbaycan'daki manevî otoritesi de su götürmez niteliktedir. Onun için Türklükten önce müslümanlık esastı. Ayetullah Şeriatmedarî gelenekçi bir din adamı olarak, elbette ki bir ümmetçi, bir pan-İslâmist idi. Bununla birlikte, etnik kıpırdanışların ortaya çıktığı Devrim sonrası İran'da Humeynî ile giriştiği çekişmede Türklerin dinî lideri görünümünü kabullendi ve Türk kartını ustaca oynadı. Türklüğünden, Humeynî'ye karşı gücünü korumak amacıyla yararlanmayı düşündü.

Ayetullah Şeriatmedarî, İran siyasal çevrelerinde çok zeki ve kurnaz bir şahsiyet olarak tanımlanmaktadır. Humeynî'ye karşı muhalefetini hiçbir zaman alenî biçimde yürütmemiştir. Uygun anları kollamış ve en kritik noktalarda iyi tasarllanmış satranç hamleleri yapmıştır.

ANAYASA ÜZERİNDE KOPAN FIRTINA: TEBRİZ'DE KARIŞIKLIKLAR

Bunların en sonuncusu ve en etkiliisi 1979 Aralık ayında Azerbaycan eyaleti ve merkezi Tebriz'de büyük karışıklıkların meydana gelmesine neden olmuştur. Karışıklıkların önü alındıktan sonra, Ayetullah Şeriatmedarî belirli ölçüde prestij kaybına uğramış ve Kum'daki köşesine çekilmiş, pek sesi çıkmaz olmuştur. Çok kişi, tam anlamıyla pes etmediğini ve yine uygun zaman kolladığını düşünmektedir.

Şah döneminde Anayasal monarşiyi, Devrim sonrasında ise din adamlarının siyasal görevler almadığı liberal bir «İslâm Cumhuriyeti»ni savunan Şeriatmedarî'nin İmam Humeynî ile en belirgin ayrılığı İslâm Cumhuriyeti'nin Anayasasına ilişkin olarak ortaya çıkmıştır.

Yeni Anayasa'nın en çok fırtınalar yaratan hükmü «Velayet-i Fakih» maddesi olarak anılan madde olmuştur. «Velayet-i Fakih», Humeyni'ye olağanüstü yürütme yetkileri tanımaktadır. Maddenin ruhu, toplumun ve İslâm Cumhuriyeti'nin önderliğini bir din adamının yapması gereğini ifade etmektedir. Ancak, İran Devrimi'nin önderliğini Humeyni yapmasaydı, bu maddeye gerek olup olmayacağı hayli tartışma götürür. Söz konusu maddenin gerçek amacı İmam Humeyni'nin zaten sahip olduğu önder konumuna Anayasal statü kazandırmakla ilgilidir.

İran İslâm Cumhuriyeti Anayasasının «Velayet-i Fakih» olarak adlandırılan 5. maddesi aynen şöyledir: «Allah zuhuru tez kılsın, Hazret-i Veliyy-i Asr'ın (kayıp 12. İmam Mehdi) kayıplığı zamanında İran İslâm Cumhuriyeti'nde Velayet-i Emr (İslâmî ilkelere bağlı iktidar) ve İmamet-i Ümmet (Ümmet'in-İslâm ulusunun-önderliği) âdil, takvâ sahibi (dürüstlük, sadelik ve alçak gönüllülük anlamında ÇÇ) dönemin gereklerini bilen, gözüpek, becerikli, tedbirli ve halk çoğunluğunun önder bilip kabul ettiği fakihin (İslâm hukukçusu yani din adamı) uhdesindedir.»

Anayasanın önderin niteliklerini tanımlayan 109. maddesi ise şu şekildedir: «...1 — Fetva açıklama, görüş bildirme ve içtihad makamı için gerekli takvâ ve bilimsel yetenek; 2 — Önderlik için yeterli siyasal ve toplumsal görüş ve yiğitlik, güç ve yöneticilik yeteneği.»

Söz konusu maddelere, Anayasa'nın hazırlanışı sırasında İran toplumunun üç değişik siyasal çevresi değişik nedenlerle karşı çıktılar. Liberal-Batıcı gruplardan Marksistlere kadar uzanan yelpazeyi içeren lâik akımda yer alanlar, Devrim sonrası İran'ı din adamlarının denetimine sokacağı ve kendi amaçlarına ulaşabilmeleri Anayasal olarak olanaksızlaşacağı için; Beni Sadr ve arkadaşları, Humeyni'nin böylesine yetkilere sahip bulunmasını Devrim'de oynadığı rol ve kitleler üzerindeki otoritesinin doğal bir gereği olarak görmekle birlikte, söz konusu maddenin Humeyni'nin ölümünden sonra bambaşka amaçlarla kullanılabileceğinden, kısacası din adamlarının zümresel nüfuzundan çekindikleri için ve

Ayetullah Şeriatmedarî ve tutucu din adamları söz konusu Anayasa hükmünün Humeynî'ye gayrı resmî din adamları hiyerarşisinde kendilerinin üzerinde bir pozisyon sağlayacağını ve etkilerini kırabileceğini anladıkları için.

Anayasa referandumunun yapıldığı 1979 Aralığında, Ayetullah Şeriatmedarî'nin «Velayet-i Fakih» hükmünü «din adamlarına devlet yönetiminde yer verilmesinin dinî törelere uygun olmadığını» belirterek eleştirmeye başlaması üzerine kimi prvokatörler Kum'da Ayetullah Şeriatmedarî'nin evine saldırdılar. Dış basına Humeyniciler-Şeriatmedarîciler çatışması olarak yansıyan karışıklıklar Azerbaycan'a sıçradı ve Tebriz'de Anayasa'ya karşı gösterilere dönüştü. Ayetullah Şeriatmedarî'nin ismini siper edinen her türlü eski rejim özlemcisi karşı-devrimci, gösterileri rejimi yıkmayı amaçlayan ayaklanma denemelerine çevirdiler. Humeynî'nin resimleri yırtıldı. Tebriz'deki bölünme, İran çapındaki bir bölünmenin habercisi olarak değerlendirildi. Batı ve özellikle Amerikan basını olayları, «Humeynî rejiminin karşılaştığı en ciddi sorun» olarak niteledi.

Ayaklanma girişiminin önüne geçebilmek için Türk kökenli ve Tebrizli olan Mehdi Bazargan, o tarihte başbakanlıktan ayrılmış olmasına rağmen Azerbaycan'a gitti. Daha sonra, o dönemde Devrim Konseyi üyesi ve Ekonomi ve Maliye Bakanı sıfatlarını taşıyan Beni Sadr ile Devrim Komiteleri Başkanı Ayetullah Mehdevî-Kanî Tebriz'de karargâh kurarak rejimin temellerine yönelik hareketi söndürmek üzere devrimci güçleri seferber ettiler ve hareket söndürüldü.

ŞERİATMEDARÎ'NİN SAHNEDEN ÇEKİLİŞİ

Ayaklanma girişimini 1979 yazında kurulan, Ayetullah Şeriatmedarî'nin oğlunun yönetimindeki Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi adlı örgütün yönlendirdiği anlaşıldı. Şah

dönemi artığı bir dizi karşı-devrimcinin bu partiye sızdığı ve bu partinin kamuflajı altında Ayetullah Şeriatmedarî'yi bayrak yaptıkları açığa çıkarıldı. Ayetullah Şeriatmedarî, durumu farkedince köşesine çekildi. Parti yasaklanarak kapatıldı.

Tebriz olayları, İran ile Amerikan Birleşik Devletleri'nin rehinelere sorunu nedeniyle savaşın eşiğinde dolaştıkları günlere denk gelmesinden ötürü, Ayetullah Şeriatmedarî'nin ismi ile Amerikan komploları arasında bağlantı kuranlar çıktı, Şeriatmedarî, Amerika'nın adamı olmakla, en hafifinden Amerika'nın oyununa gelmekle suçlandı.

İran'ın siyasal ve toplumsal dokusu derinlikle irdelendiğinde Ayetullah Şeriatmedarî'nin Amerika'nın adamı olduğunu ileri sürmek pek isabetli olmayabilir. Bununla birlikte, Şeriatmedarî'nin dünya görüşünün İslâm'dan kaynaklanmanın ötesinde Devrim'in önderinin görüşleriyle hiçbir yakınlığı bulunmadığı da açıktır.

Şeriatmedarî, Humeynî'ye karşı duyduğuna inanılan kişisel-psikolojik çekemezlik duygusunun yanısıra, İmam'ın radikal siyasal ve ekonomik görüşlerinin aksine, siyasal görüşleri itibarıyla bir liberal, ekonomik görüşleri itibarıyla da bir özel mülkiyet yanlısı olarak addedilmektedir. Bu görüşleriyle, devrim rüzgârlarının olanca gücüyle estiği İran'da ana cereyanın dışında kalması, kıyıya itilmesi ve kendi iradesi dışında bile olsa karşı-devrimcilerce bayrak yapılması belki de kaçınılmazdı.

ABD BÜYÜKELÇİLİĞİNİN İŞGALI BAZARGAN'IN DÜŞÜŞÜ

Devrimcilik ve reformizm. Din adamlarının Devrim sonrası siyasal yaşama aktif biçimde katılmasını savunan anlayış ve laiklik anlayışına dayalı siyasal tutumlar. İran'da Devrim sonrası iktidar mücadelesinin dinamikleri kabaca bu

kavramlarla billurlaşmıştır. Devrimcilik ve din adamlarının siyasal yaşamda aktif roller almasını savunan anlayış, dış politikada süperkuvvetlere ve özellikle Amerika'ya karşı amansız bir karşıtlığı ifade etmiştir.

Devrimden sonra uluslararası çatışmalar girdabının ortasına sürüklenen İran'da reformist ve laik olmak hatta laikliğe prim veren bir tutum içinde bulunmak, ülkedeki Batı egemenliğini korumak, hiç değilse ona kapıları kapatmamak biçiminde yorumlanmış, iktidar mücadelesinin seyrine göre ABD ajanlığı ya da ABD yanlılığı ile suçlanma tehlikesini içermiştir. Kitlelerin ABD'ye duyduğu gazabın derhal ateşlenebilmesi için çok uygun koşullar taşıyan 1979 ve 1980 İran'ında böyle bir tehlikeye açık durumda bulunmak, iktidar mücadelesinde partiyi kaybetmek için yeterlidir.

Nitekim, Ayetullah Şeriatmedari'nin tüm kozlarına rağmen, siyasal ve toplumsal yaşamın kıyısına püskürtülmesi nasıl mümkün olup gerçekleşebilmişse, Devrimci rejimin ilk Başbakanı Mehdi Bazargan ve hükümeti de aşağı yukarı aynı nedenlerden ötürü İmam Humeyni karşısında girdikleri mücadelede yenik düşmüştür. Devrim öncesinin uzun yıllarında Şah'a karşı muhalefetin en çarpıcı aktörlerinden olan Bazargan, 1979 sonlarından itibaren önemi gittikçe azalan bir emekli siyaset adamı durumuna gelmiştir.

Bazargan'ın nereden nereye neden geldiğini aydınlatılabilmek için Fransız Le Monde gazetesi yazarlarından Eric Rouleau'nun şu değerlendirmesine bir göz atmak yararlı olacaktır: «...Herşeye rağmen Kum (Humeyni iktidarını simgeliyor CÇ) ve Tahran (Bazargan hükümetini simgeliyor) arasındaki amaç birliğinin normal olarak tüm çatışmaları ortadan kaldırması gerekirdi. Bazargan tüm yaşamı boyunca bir İslâm Cumhuriyeti için mücadele etmişti. Felsefi görüşleri, Devrim Önderi'ninkilerle aynı... Bunlara rağmen, Anayasa'nın onaylanma biçiminden, ABD ile ilişkilere, eski rejimden yana olanlar için çıkarılması düşünülen affa değin uzanan çeşitli konularda iki «hükümet» arasındaki çekişme bir türlü sona ermedi.

...Görüşler doğru ya da yanlış Humeyni ve Bazargan'ın görüşlerinde yoğunlaşmış. Eğer, Humeyni, sürekli devrimi, emperyalizmle ve parasal güçlerle uzlaşmaz karşılığı temsil ediyorsa, Bazargan da Batıyla ve zenginlerle anlaşmaya hazır bir reformist gibi görünüyor. Humeyni, çokuluslularca mahvedilmiş çiftçi ya da küçük tüccarların ve Şah'ın «vahşi kapitalizmi»nden çok çekmiş olan Mostaza'fin (bir Kuran terimi, zayıf bırakılmışlar anlamına geliyor. İran devrimci siyasal terminolojisinde yoksullar ve ezilenler anlamında kullanılıyor. CÇ) geniş tabakaasından yararlanacaktır. Tahran hükümeti ise Pazar'ın önemli bir bölümü, liberal orta burjuvazi, devlet memurları kitlesi, topraklarına köylüler tarafından el konmuş toprak ağaları üzerinde sempati toplayacaktır. Çünkü bu katmanlar halkçı radikalizm dalgasına durdurucu bir darbe vurmak istiyorlar. Ve herşeyden önce istikrar ve ulusal barış istiyorlar.»

İran'ın iç düzenine ilişkin ufukları ve dayandıkları toplumsal güçler açısından ciddi farklılıklar gösteren Humeyni ile Bazargan'ın ve temsil ettikleri çevrelerin dış politika anlayışları da besbelli ki farklı olmak zorundaydı. Yine Rouleau'nun satırlarını izleyelim:

«SSCB ve ABD'den hangisinin İran Devrimi'nin başarsızlığında çıkarı vardır? Bu konuda Tahran'da olduğu kadar Kum'da da kanılar bölünmüş durumda. Bazargan Hükümetinin üyelerinden biri «siyonist»lerin ve Sovyetler'in bir İslâm Cumhuriyetinin doğmasından kaybedenler olarak anarşiyi sürdürmeye giriştiklerini ve Moskova'nın bunu İran topraklarının tümünde bir komünist rejim kurmak için yaptığını açıkladı. Başında İmam Humeyni'nin bulunduğu diğerleri ise bugünkü aşamada, tamamen aksine, «baş düşman» olarak Amerika'yı niteliyor. Amerika için İran, yalnızca bir ana enerji ve petro-dolar kaynağı değil, aynı zamanda da Pakistan'dan Türkiye'ye kadar uzanan bir «Janda Birleşik Devletler'in çıkarlarını ve dostlarını tehdit eden bir «kriz yayı»nın deprem merkezi. Burada, henüz geniş şebekeleri pratik olarak dağıtılamamış olan CIA ve İsrail Mossad'ının, önce istikrarsızlığı sağlamayı, sonra da Batı yanlısı bir hükü-

metin ortaya çıkmasını sağlamayı hedef aldıkları gizli entrikaları da var.»

Gelişmeler Rouleau'nun kurgusuna uygun olarak cereyan etti. İmam Humeyni'nin Devrim'in zaferinden kısa bir süre sonra yerleştiği Kum ile Tahran arasında çatışma bir türlü uzlaştırılmadı. Bazargan, dizginleri tam anlamıyla bir türlü eline alamadı. Kum'un engeliyle karşılaşmadığı dönemlerde izlediği politika bile Devrim'in önderi ve çevresinin kuşku- larını dağıtamadı. Birkaç kez istifa etti. Ancak, her seferinde İmam Humeyni istifasını kabul etmedi ve herkesten Bazargan hükümetine yardımcı olmasını istedi. Ne var ki, Bazargan hükümetinin kimi girişimlerini köstekleme politikasından da asla vazgeçmedi.

Bir yandan destek, diğer yandan köstekleme, Humeyni'nin Bazargan hükümetine karşı takındığı sürekli tavır bu sözcüklerle özetlenebilir. İmam'ın Bazargan hükümetini tümüyle feda edememesinin ardında yatan en belli başlı neden, İran'daki güçler dengesinin ve hükümet seçeneklerinin Bazargan hükümetinin boşluğunu doldurmaya uygun olmamasıydı. Bu nedenle, Bazargan'ın istifalarını geri çevirdi ama hükümetin onaylamadığı yönelimine de set çekmekten bir an bile geri durmadı.

Hükümeti güçlendirmek ya da ülkedeki iktidar ikilemini gidermek amacıyla Yasama organı niteliğindeki Devrim Konseyi'nin bazı üyeleri 1979 yazında hükümete sokuldular. Bu önlem, Bazargan hükümeti ile muhalifleri arasındaki uçurumları kapatıncadan çok, yürütme görevlerini paylaşan Devrim Konseyi üyelerinin —çoğunluğu din adamlarıydı— devlet yönetimi deneyimlerini arttırmalarına yaradı.

Bazargan hükümeti gösterilen tüm gayretlere rağmen, güçlenmenin tersine giderek zayıfladı. Hükümet, İran'da mevcut çok sayıda siyasi gücü karıştırmaya almıştı. Din adamları zümresine karşı takındığı olumsuz tutumdan ötürü, bu zümre tarafından örgütlenen İslâm Cumhuriyet Partisi'nin şimşeklerini üzerine çekmekteydi. İran solu da Bazargan'ın amansız karşıtları arasındaydı. Sol, sayısal olarak önemli ve kalabalık bir gücü ifade etmemekle birlikte, toplumsal hoş-

nutsuzluğu beslemekte sayısal durumu ile ters orantılı bir rol oynamaktadır. Bazargan'ın katı anti-komünist tutumu, Batı'yla uzlaşmaya açık eğilimi, özel mülkiyetçi iktisadî görüşleri, İran solunu Bazargan'ın karşısına dikmeye yetmişti bile.

Kıdemli siyaset adamının talihsizliği bu kadarla da kalmıyordu. İslâm Cumhuriyet Partisi'nce temsil edilen din adamları zümresi dışında kalan İslâmcı kesimler bile kendisine tavır almışlardı. Bunlardan biri doğal olarak solcu-İslâmcı olarak nitelenen Halk Mücahitleri örgütü idi. Ancak, daha önemlisi, İran'da bir güç odağı olarak beliren Devrim Konseyi üyesi Beni Sadr'ın ismi çevresinde toplanan radikal-İslâmcı kesimler de Bazargan hükümetinin uzlaşmaz karşıları idi.

Tıpkı Bazargan gibi Batı basınında paradoksal bir sıfatla «laik-İslâmcı» (din adamı olmayan ve Batı eğitim kurumlarında okumuş İslâmcı anlamında kullanılıyor olsa gerek) olarak nitelenen Beni Sadr, özellikle ekonomik politika konularında Bazargan'ın çizgisine en ağır eleştirileri yönelten siyaset adamı olarak sivrildi.

Beni Sadr'ın Bazargan'a muhalefeti o kadar kesindi ki, 1979 Temmuzunda Devrim Konseyi'nin beş üyesinin hükümete alınması ile iki kurul arasında bir uyum sağlanmasına çalışıldığında, Beni Sadr kendisine yapılan bakanlık önerisini geri çevirmişti.

Radikal bir ekonomi kuramcısı olarak ün yapan Abulhasan Beni Sadr, 1979 Eylülünde Yezd kentinde yaptığı bir konuşmada Bazargan hükümetini «düzen ve organizasyondan yoksun» olmakla suçlamış ve Bazargan'ın «İran Devrimi'ni bataklığa sürüklemek»le suçlayacak kadar eleştirisini sertleştirmişti. Beni Sadr, Bazargan hükümetinin bir buçuk ay sonra çöküşünü haber verircesine konuşmuş ve hükümetin zaafının nereden geldiğini kendi dünya görüşünün de ana hatlarını sergileyerek şu sözlerle belirtmişti:

«...Bazargan eski rejimin devlet yapısını muhafaza ederek onu düzeltmek istiyor. Sorunları işte burada yatmaktadır. Devrim Konseyi'nin sorunları da burada yatmaktadır çünkü

**Bazargan hükümetiyle birlikte çalışmak zorundadır...Görüş-
lerim Sayın Bazargan'ınkilerle uyum halinde değildir. Temel
konularda görüş ayrılığımız var. Bu yönetim mekanizmasını
çözülmüş süreci içinde ve İran'ı mahvetme çabası içinde gö-
rüyorum. Yepyeni bir yapının bunun yerini almasından baş-
ka hiçbir çare görmüyorum...Çok yakında yeni ve devrimci
bir hükümetin kurulacağını umut ederim.»**

İzlediği politika, neredeyse İran'ın tüm diri toplumsal ve siyasal güçlerinin yoğun bombardımanı altında olan Mehdi Bazargan, devrimci ruhun dinmediği bir ülkede kaçınılması en fazla gerekli adımları şaşılacak bir pervasızlıkla atmaya devam edince sonunu da getirdi.

1979 sonbaharında tarihte ender raslanan bir nefretin hedefi olan İran Şahı tedavi gerekçesiyle Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmişti. Şah'ın Amerikan topraklarına ayak basması, İran'da Musaddık dönemine ilişkin acı anıları canlandırdı. Musaddık döneminde de Şah İran dışına çıkmış ve ülke dışında olduğu sırada CIA'nın hazırladığı bir darbeyle Musaddık devrildikten sonra tahtına geri dönmüştü. Şah'ın ABD'ye kabulü Devrim'e karşı bir komplo hazırlandığı kuşkusunun kolayca yayılmasına neden oldu. Şah'ın İran'a iadesi yolundaki talepler yoğunlaştı.

Tam bu günlerde, Başbakan Bazargan ile Dışişleri Bakanını Dr. İbrahim Yazdı, Cezayir'in bağımsızlık yıldönümü törenlerine katılmak üzere İran'dan ayrıldılar. Bu, Bazargan'ın başbakan olduktan sonra yaptığı ilk yurt dışı gezisiydi. Cezayir'de Başbakan ile Dışişleri Bakanı, ABD Başkanı Carter'ın İran İslâm Devrimi'ne güttüğü düşmanlık herkesce bilinen Ulusal Güvenlik Başkanlığı Zbigniew Brzezinski ile görüştüler. Bu görüşme, en üst düzeydeki İran ve Amerikan yetkililerinin, İran İslâm Devrimi'nin zaferinden sonra yaptıkları ilk görüşmeydi.

Bazargan hükümetinin bir süredir ABD ile ilişkilerini normalleştirmek istediği farkedilmiyor değildi. Reformist başbakanın bu yaklaşımı siyasal ve ekonomik görüşleriyle tutarlıydı. Bazargan, parası ödenmiş Amerikan silahlarını bir an önce elde etmek ve böylece orduyu güçlendirmek istiyor-

du. Onun gözünde, ordu, İran'ın iç ve dış düşmanlarını caydırmak, devleti güçlendirmek, ülkede yasa ve düzen egemenliğini kurmak için gerekliydi. Başbakan, ayrıca, Sovyetler'in nemen yanbaşında bulunmaktan rahatsızlık duyan ve ülkenin yoksul ve zayıf durumunun güçlü kuzey komşusuna nüfuz olanekları sağlayacağından endişe eden bir siyaset adamı olarak İran'ın modernleşme ve sanayileşme çabasında ABD ile ilişkilerin normalleştirilmesi gereğine inanıyordu.

Ne var ki, ABD ile ilişkilerini normalleştirme plânını uygulamak için çok elverişsiz bir anı ve hiç uygun olmayan bir yöntemi seçmişti. Bazargan ile Yazdi'nin Brzezinski ile görüşmesi İmam Humeyni'nin bilgisi dışında gerçekleşmişti. Böylece, Tahran hükümeti, siyasal çarkın dışına itmeye çalıştığı Kum'u bir oldu bitti ile karşı karşıya bırakıyordu.

Tahran'daki ABD büyükelçiliğinin işgali ve Amerikan diplomatlarının rehin alınması bu gelişmenin ürünü olarak patlak verdi. Şah'ı barındırıyor olması nedeniyle ABD'ye karşı kabaran dalga, Bazargan hükümetini devirme plânlarıyla birleşti.

Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluş yıldönümü olan 4 Kasım'da Tahran'daki ABD büyükelçiliği kendilerine «İmam'ın çizgisini izleyen öğrenciler» adını veren bir grup öğrenci tarafından işgal edilerek, devletler hukukunun diplomatların dokunulmazlığı kuralı bir yana itilerek sayıları 50'nin üzerindeki diplomat «casus» suçlamasıyla Şah'ın İran'a iadesi karşılığında rehin alındı. ABD büyükelçiliği de «casuslar yuvası» olarak adlandırıldı.

Olay üzerine Bazargan hükümeti istifa etti ve istifası bu kez kabul edildi. Ancak, Bazargan, görevden çekilirken bir yurtsevere yakışır son bir adım attı ve İran'a bir bunahım anında ABD ve Sovyetler Birliği'ne müdahale hakkı tanıyan anlaşmaları tek taraflı olarak feshetti.

İran'ı uluslararası diplomaside tecridine yol açan ve uluslararası komploları artan biçimde davet eden rehineler sorunu, esas olarak, Devrim sonrasında yerel güçlerin mevzilenmesinin, kısacası, içerideki iktidar mücadelesinin uzatmasıydı.

REHİNELER OLAYI: ARDINDA KİM VAR? NEDEN VAR?

Amerikan büyükelçiliğinin işgali kimin marifetiydi? Dünya basını bu sorunun yanıtını bulabilmek için çok uğraştı. Batılı çevreler, rehineler sorununun çözümünde sürekli engeller çıkaran İslâm Cumhuriyet Partisi'ne bakanak büyükelçiliğin işgalinin «fanatik dinciler» olduğunu düşündü. Büyükelçiliği işgal eden öğrencilerin dini lideri olarak ortaya çıkan Hüccetülislâm Hoeyniha'nın İslâm Cumhuriyet Partisi üyesi ve bir din adamı olması bu yargıyı güçlendirdi. İran İslâm Devrimi'nin ilk günlerinden başlayarak, olan biteni ve nedenlerini kavramamakta dikkate değer bir inatçılık gösteren Batı basını büyükelçilik işgaline karşı çıkan Beni Sadr'ı «ılımlı», İslâm Cumhuriyet Partisi lideri Ayetullah Beheştî ve yakın çevresini ise «radikaller» olarak tanımlayarak, İran'daki iktidar mücadelesinin özelliklerini de kendince çözümlerdi.

Tahrân'daki Amerikan büyükelçiliğinin işgalinin sorumluluğunu açıkça kimse yüklenmedi. Hatta, eylemin kendiliğindenci bir grup eylemi olduğuna bile inananlar çıktı. Oysa, İran politikasının perde arkasına varılabildiği ölçüde, söz konusu eylemin ardında kimin ya da kimlerin bulunduğunu ve neden bulunduğunu keşfetmek olanaksız değil.

Eylemi savunan din adamları ile karşı tutum alan Beni Sadr'ın çevresinde dolaşan fısıltı gazetesi «okunduğunda», Amerikan büyükelçiliğinin işgali olayının kahramanlarına ulaşılabilir. Buna göre, eylem kararı Bazargan-Yazdi ikilisinin Brzezinski ile Cezayir'de yaptıkları gizli görüşme duyulduğunda Kum'da verilmiş. Bizzat İmam Humeyni tarafından. Kararın uygulanma işlemini ise İmam'ın oğlu Hüccetülislâm Ahmet Humeyni ile torunu Hüseyin Humeyni yüklenmişler. Eğer, büyükelçiliği işgal ederek Amerikalı diplomatları rehin alan öğrencilerin önderlerinden söz edilecekse, bu kişiler Ahmet Humeyni ile Hüseyin Humeyni. Hüccetülislâm Hoeyniha, daha sonra, İmam Humeyni tarafından kendi temsilcisi olarak işgalci öğrenciler nezdinde atanmış. Hoey-

niha'nın, öğrenciler ile İmam arasındaki bağlantıyı kurmaktan başka bir işlevi bulunmuyor.

Sonuç olarak, ABD büyükelçiliğinin işgali iç politika açısından istenen sonucu vermiş ve Said Sencabi'nin tanımlamasıyla «bir parlamenter demokrasi ya da bir anayasal monarşi rejimi için ideal bir hükümet olabilecek ama Devrim yapmış bir ülke için bir yük olan» Bazargan hükümetini çöktürmüştü.

İmam Humeyni'nin bu olaydan önceki ve sonraki siyasal kararlarının geniş boyutluluğu göz önünde tutulursa, ABD büyükelçiliği işgalinden salt Bazargan hükümetini devirme amacı gütmüş olduğunu varsaymak zordur.

Nitekim, İmam'ın düşünce tarzını ve dünyaya bakış açısını bilenler, ABD büyükelçiliğinin işgali olayından ya da tutmuş deyimle rehinelere sorunundan, Devrim'in önderinin Bazargan hükümetini görevden uzaklaştırmaya ilişkin pratik amaçtan daha ötede gelişmeler umduğunu düşünmektedirler.

İmam'ın ABD büyükelçiliğinin işgali ile ülkedeki anti-Amerikan kitlesel ruhu canlandırmayı da tasarladığı sanılmaktadır. Böylece, kapalı kapılar ardında cereyan eden iç çatışmaların etkisiyle örselenen İran'da Devrim'i omuzlarında taşımış olan yoksul kitleler (mostaz'afin) yine sahneye çıkmışlar, caddeleri ve sokakları doldurmuşlardır. ABD büyükelçiliğinin işgalinin seferber ettiği coşkulu kitle hareketi aracılığıyla İmam Humeyni, Devrim sonrasında filizlenmeye başlayan kamufle Amerikancı eğilimlere de öldürücü bir darbe vurmayı, toplumu anti-Amerikan, anti-Batı zeminde birleştirmeyi tasarlamıştır.

Eylem, aynı zamanda, bütün bölge yani İslâm dünyası çapında ABD'nin prestijine ciddi biçimde yaralayacağı hesaplanarak gerçekleştirilmiş olmalıdır. Amerika'nın bu denli itibar kırıcı bir olay karşısında elleri kolları bağlı kalmasının özellikle ABD ile oldukça sıkı fıkı ilişkiler içinde bulunan Basra Körfezi ülkelerinin halkları nezdinde İran İslâm Cumhuriyeti'nin itibarını arttıracığı ve Amerika ile onun içerdeki müttefikleri olan yönetimlere karşı halk direnmesini özendi-

rici etki yapabileceği göz önüne alınmıştır. Nitekim, ABD'nin rehîneler sorunu nedeniyle İran'a karşı tehditlerinin arttığı bir dönemde Pakistan'da Amerika aleyhtarı şiddetli gösterilerin ve yıllardır tek bir toplumsal çalkantı yaşamaması ile dikkati çeken Suudi Arabistan'da rejime karşı bir ayaklanma niteliğindeki Mescid-ül Haram olayının patlak vermesi, bu hesabın pek de yabana atılır nitelikte olmadığını ortaya koymuştur.

ABD'nin İran'a karşı askerî bir müdahaleye girişebileceği düşünülmemiştir midir?

İmam Humeyni, bu olasılığı fazla önemsememiştir. Tersine, ABD müdahalesini davet eden nitelikte, kışkırtıcı demecler vermiştir. İslâm Devrimi'nin önderi, ABD'nin müdahale tehditlerine karşı, «36 milyon İranlının ölüme hazır olduğunu, ölmekten korkmadıklarını, ölümden ancak metafizîğe inanmayanların korkabileceklerini, bu dünyanın zaten yaşanmaya değer olmadığını, süperkuvvetlerin dünyası yani eşitsizliğin ve adaletsizliğin dünyası olduğunu, mutluluğun ve ölümsüzlüğün öbür dünyada bulunduğunu» söyleyerek Amerika'ya kafa tutmuştur.

Humeyni'nin bu zihniyeti ciddi bir biçimde ele alındığında İmam'ın dünyayı algılayış derinliği ve devrimci Şii kültürünün düşünce tarzındaki çarpıcı etkileri farkedilebilir. İmam, İran'ın çağdaş uluslararası yaşamdaki rolünü tıpkı Hazreti Hüseyin'in kendi döneminde oynadığı rol gibi algılamaktadır. Hazreti Hüseyin, Kerbelâ'da o dönemin baskıcı güçlerinin elinde eşitlik adalet uğruna şehit edilmiştir. Ama, şehadeti, yüzyıllar boyu eşitlik ve adalet uğruna müdahale edenler için bir örnek yaratmış, bir devrimci muhalefet geleneğini yaşatmıştır. Devrim'in önderi, süperkuvvetlerin egemenliğindeki adil olmayan, eşitsiz bir dünyayı değiştirilebilmesi, eşitlikçi ve adil bir dünyaya kavuşulması yani tüm insanlığın kurtuluşu uğruna, koca İran'ı feda edebilecek ve İran'ı «insanlığın şehidi» haline getirecek bir düşünce genişliği göstermektedir. Onun nazarında, tümüyle yok olacak bir İran, eğer insanlığın kurtuluş mücadelesi geleneğini yaşatacak ölmez bir örnek olacaksa, hedefe varılmış demektir. Dava kazanılmış demektir.

REHİNELER SORUNUNUN DIŞ VE İÇ SONUÇLARI

Amerikalılar, İran İslâm Devrimi'nin önderinin bu yoğun düşünce ve duygusunun hangi geleneğe ve kültüre dayandığını pek sezememişlerse de, boyutlarının genişliğini farketmişlerdir. Bu nedenle, İran'a karşı çıplak bir askerî saldırıya girişmekten, diğer uluslararası ve konjonktürel nedenleri de hesaba katarak kaçınmışlardır. Bununla birlikte, yaşamsal çıkarlarını sürekli olarak sarsan bu «deprem merkezi»ndeki rejimi yıkmak amacıyla çıplak askerî saldırı dışında bir dizi girişimde bulunmuşlardır. Siyasal, ekonomik ve diplomatik yollar kullanılarak yürütülen bu girişimlerin ardı arkası kesilmemiştir. Etnik kökenli iç karışıklıklardan, bir fiyaskoyla sonuçlanan sınırlı askerî harekâta, İran'a karşı Batı Avrupa ülkelerinin de desteğiyle ilân edilen ekonomik ambargodan, İran-Irak savaşına dek İslâm Cumhuriyeti'ni uğraştıran tüm sorunlar, gerçekte, İslâm Devrimi ile genel olarak süperkuvvet çıkarlarının ve çekişmesinin, özel olarak ABD çıkarlarının karşılıklı hesaplaşmasının yan ürünleridir.

Buna uluslararası çalkantıya kaynaklık eden rehinerler sorunu, İran iç siyasal yaşantısında da önemli sonuçlar doğurmuştur. İktidar mücadelesi yeni bir aşamaya geçmiş ve yeni biçimlere bürünmüştür.

Yeni isimler siyaset sahnesinin önüne çıkmıştır. İktidar mücadelesinin belirgin kutupları olarak bir yanda Beni Sadr, diğer yanda ise İslâm Cumhuriyet Partisi ve onun liderleri Ayetullah Beheştî, Hüccetüİslâm Haşemî Rafsanjanî ve Hüccetüİslâm Ali Hameney sahnede yerlerini almışlardır.

Kasım 1979'dan sonra sahne ve dekor aynı kalmış, senaryoda bazı değişiklikler gerçekleşmiş, baş oyuncular değişmiştir.

Institut kurde de Paris

**Bugünden Yarına Uzanan
Çatışma :
Beni Sadr ve
İslam Cumhuriyet Partisi**

Institut kurde de Paris

Institut kurde de paris

Tahran'daki Amerikan büyükelçiliğinin işgali ve Amerikalı diplomatların rehin alınması, İranlı devrimci siyasal çevrelerinin bir çoğu için bir yük haline gelmiş olan Bazargan hükümetinin sonunu getirdi ama İslâm intelligentsia'sının iki kanadı arasındaki tarihsel çekişmeyi durduramadı. Dürdüramadığı gibi, daha da alevlendirdi.

Rehineler sorununun patlak vermesiyle birlikte, İran siyaset sahnesini İmam Humeyni'den sonra dolduracakları az çok kesinleşen iki kanat olanca ağırlıklarıyla sahneye çıktılar. Kanatlardan biri, İran siyasal yaşamında bir-iki yıl öncesine dek pek fazla duyulmamış bir kişinin isminde simgeleildi: Abulhasan Beni Sadr.

Diğeri ise, Devrim sonrası devlet cihazının kilit noktalarına yerleşen bir partinin, ama alışılmalı parti ölçülerine de, biçimine de pek benzemeyen geniş bir siyasal gruplaşmanın isminde: İslâm Cumhuriyet Partisi (Hizbî Cumhurî İslâmî). Partinin beş kurucusundan özellikle üçü, Beni Sadr'ın amansız karşıtları olarak kendilerini gösterdiler: Ayetullah Dr. Muhammed Beheştî, Hüccetülislâm Haşemî Rafsancani ve Hüccetülislâm Ali Hameney...

Gerek Beni Sadı, gerekse İslâm Cumhuriyet Partisi'nin kurucu önderleri, Bazargan hükümetinin istifasından sonra yürütme görevini de üstlenen, parlamento seçimlerine dek rejimin yasama organı durumundaki 15 kişilik Devrim Konseyi'nin üyesiydiler. Beni Sadr, Bazargan kabinesinin çekilmesi üzerine hem Dışişleri, hem de Ekonomi ve Maliye Bakanlıklarını yükledi.

Dışışleri Bakanlığı isminin uluslararası camiada duyulmasını sağladı. Rehineler sorunu nedeniyle dünya kamuoyunun spot ışıkları İran'ın üzerindeydi. Cumhurbaşkanı ve başbakanı bulunmayan ülkenin dış dünyaya muhatap tek ismiydi Beni Sadr. İmam Humeyni ile arasında sorunun çözüm yolları konusunda görüş ayrılığı çıkıp da Dışışleri Bakanlığın dan çekilmek zorunda kalınca ünü iyice arttı.

İran'da Devrim sonrası millileştirme ve kamulaştırmaların mimarı olarak tanınıyordu. Ülkesinde bir radikal olarak tanınmasına karşılık, Dışışleri Bakanlığın dan ayrılma nedenleri onu Batılıların gözünde bir «ılımlı» yaptı; İran'ın yeni yöneticileri arasında tercih edilebilir tek isim haline getirdi.

Rehineler sorununun çözümünde İmam'la ters düşmesine rağmen yıldızı kaymadı. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı koltuğunu koruduğu gibi, Ocak 1980'de İran tarihinde ilk kez yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde görülmemiş bir oy yüzdesi elde etti.

Beni Sadr, seçimlerde 10 milyon 790 bin dolayında oy topladı. Kendisini en yakından izleyen aday Ahmet Medeni (eski Deniz Kuvvetleri Komutanı ve Kuzistan eyâleti valisi) ise 2 milyon 224 bin oyda kaldı. Beheştî ve arkadaşlarının desteklediği ve ancak üçüncü sırayı elde edebilen Hasan Habibi'nin oyları 673.859'ı aşamadı. Dönemin Dışışleri Bakanı Sadık Kutbzade 38,547 oyla listenin en altında idi.

HUMEYİNİ'NİN «MANEVİ OĞLU» BENİ SADR

İran İslâm Devrimi'nin önderinin kendisinden «manevi oğlum» diye söz ettiği Abulhasan Beni Sadr, 1933 yılında Batı İran'da Hemendam kenti yakınlarındaki bir köyde dünyaya geldi.

Babası Ayetullah Nasrullah Beni Sadr, Musaddık hareketinde aktif rol oynamış yurtsever bir din adamıydı. Mu-

saddık hareketinin bastırılmasından sonra Irak'a kaçmış, orada ölmüş, orada gömülü. Ailesinin en küçük oğlu olarak dünyaya gelen Abulhasan Beni Sadr, çok küçük yaşlarından başlayarak İslâmî ve ulusal bir terbiyeyle yetiştirilmiş. Babası onun dinî okullara devam etmesini ve bir din adamı olmasını çok istemiş. Abulhasan Beni Sadr, bir din adamı olmamış, bu anlamda babasının isteğini yerine getirememiş ama İslâmî bilgisi mükemmel birisi, İslâm düşüncesine katkı yapmış bir düşünür olarak kabul ediliyor.

İlk siyasal deneyimini 1950'lerde Musaddık'ın petrolü millileştirme kararı lehinde imza toplama kampanyasını yürüterek kazanmış. Ulusal Cephe hareketi içinde yer almış. Hareketin yenilgisi üzerine başarısızlık nedenlerini uzun uzun düşünmüş ve başlıca başarısızlık nedenini devrimci önderlik arasındaki iç husumetler olarak saptamış. İslâm Devrimi'nin ilk günlerinde, Musaddık hareketinin iç çekişmeler nedeniyle başarısızlığa uğradığını hatırlayarak, aynı sorunun İslâm Devrimi'nin zaferinden sonra da kendisini göstermemesi amacıyla, bir ders ve uyarı niteliğindeki «Kişiye Tapınma» adlı kitabı kaleme almış. Kitap İran'daki din adamlarının önemli bir bölümünün saldırısına uğramış ve Beni Sadr'ın kendisi «bireycilik ve kendine dönük olmak»la suçlanmış. Ne gariptir ki, Musaddık hareketinin başarısızlığının en önemli nedenini devrimci önderlik arasındaki iç düşmanlıklar olarak belirleyen kişi, İslâm Devrimi sonrasında devrimci önderlik arasında meydana gelen kıyasıya sürtüşmenin taraflarından biri.

Abulhasan Beni Sadr, 1950'lerin sonunda Tahran Üniversitesi'nde İlahiyat ve İktisat Fakültelerinden mezun olmuş. Daha sonra, Toplumsal Araştırma Merkezinde, Kuzistan eyaletinde (İran'ın petrol bölgesi) işçi sorunları, İran'da feodalizm ve kent sosyolojisi konularında dört yıl süreyle incelemeler yapmış. Bu dönem, Beni Sadr'ın Ulusal Cephe'nin İslâmî kanadında yer aldığı yıllara raslıyor.

1960'ların başında öğrenci hareketinin tanınmış önderlerinden biri olarak sivrilmiş. İki kez siyasal faaliyetleri yüzünden tutuklanmış. 1963 ayaklanmasına katılmış, yaralanmış

ve bir süre sonra yakınlarının artık İran'da barınamayacağına kendisini ikna etmesi üzerine ülkesini terkederek çok sayıda İranlı devrimci aydın gibi yurt dışına çıkmış. Fransa'ya yerleşmiş. Paris'in tanınmış Sorbonne Üniversitesi'nde doktora öğrencisi olarak tam 15 yıl felsefe alanında ve İslâmî açıdan İran'ın sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel tarihi konularında incelemeler, araştırmalar yapmış. Yıllar süren çalışmalarının sonuçları olan kitaplarını 1970 yılından başlayarak yayınlamış. Bugüne dek 17 kitabı yayınlanan Beni Sadr'ın bazıları Fransa'nın ünlü akademik dergileri «Espaces et Societes» ve «La Revue Française des Science Politique» de yayınlanmış sayısız makalesi de var.

Fransa'da yaşadığı uzun yıllarda bir militandan çok bir entellektüel yaşamı sürdürmüş. Bu dönemde, Irak'ın Necef kentinde sürgünde yaşayan, babasının yakın dostu İmam Humeyni ile mektuplaşmış. Devrim sonrası İran'ının iki «bir numarası» 1972 yılında Ayetullah Nasrullah Beni Sadr'ın Necef'teki cenaze töreninde buluşmuşlar. Bu buluşmadan sonra ilişkiler öylesine sıklaşmış ki, İran Devrimi'nin önderi, Irak'ı terketmek zorunda bırakıldığında Fransa'da Beni Sadr'ın konduğu olmuş. 1972 yılındaki buluşmadan tam altı yıl sonra, İmam'ın Paris yakınlarındaki Neauphle-le-Château'da yaşadığı evi, Beni Sadr ayarlamış.

Beni Sadr ile İmam Humeyni arasındaki yakınlığı pekiştiren, devrimci ayaklanmanın başlamasından kısa bir süre önceki mektuplaşmaları olmuş. Beni Sadr, İmam'a, «halkçı patlamanın çok yakın olduğunu ve devrimci hareketin başına rakip eğilimlerin geçmemesi için kendisini bu gelişmeye ve önderliğe hazırlaması gerektiğini» yazmış.

Olayların daha sonra izlediği seyir, bu parlak, devrimci aydınının saptamalarını doğrulamış. Kendisine bunca isabetli tahmini nasıl yaptığı sorulduğunda, yanıtı şöyle: «**Çok basit. İran'daki ekonomik ve siyasal konjonktürün dikkatli bir tahlilini yaptım ve ülkedeki dinamizmin kısa süre içinde Şahlık rejimini yıkaacağı sonucuna vardım.**»

Beni Sadr'ı İmam Humeyni'nin gözünde «özel bir değer»e sahip kılan bir başka önemli neden de, önderin Nea-

uphle-le-Château'daki çevresinde bulunanlar arasında Şah'ın son başbakanı Şahpur Bahtiyar ile uzlaşmaya karşı çıkan ve, «İran silahlı kuvvetlerinin çökmesinin kaçınılmazlığı», «Halkın yarı yolda durmayı asla kabul etmeyeceğini» söyleyen az kişiden biri olması. Beni Sadr'ın katı, uzlaşmaz tutumu, Devrim'in önderinin derin sevgisini kazanmasına ve kendisinden «manevî oğlu» olarak söz etmesine yol açmış.

İmam'ın Fransa günlerinde yanında bulunmuş bir Lübnanlı din adamı, Hani Fahs, «bizler Beni Sadr'ı tanımazdık. Fransa'da tanıdık ve daha o zaman İran'da cumhuriyet kurulduğunda Cumhurbaşkanı olacağını biliyordum. Çünkü, İmam'ın isteğinin bu yönde olduğunu çok yakınında olup da bilmeyen yoktu» diyor

BENİ SADR FİKRİ OLUŞUMUNU ANLATIYOR

Sadece İran tarihinin ilk Cumhurbaşkanı olduğu için değil, aynı zamanda İmam Gazali'leri, Celâleddin-i Rumi'leri, İbn Haldun'ları, İbn Rüşd'leri, İbn Sina'ları, Farabi'leri ve nice büyük düşünürleri yetiştirmiş olan İslâm tarihinin son kuşak önemli düşünürlerinden biri olma özelliğine sahip olduğu için, Beni Sadr, üzerinde önemle durulan bir isim.

Fikrî oluşumunu açık yüreklilikle «Önderliğin Evrenselleşmesi» adlı kitabında şöyle anlatıyor:

«Eğitimsel çevrem ikili bir karakter taşıyordu. Okulda olgular giderek karmaşıklaşıyordu. Görünürde fizik ve kimyanın dinle hiçbir ilgisi yoktu. Allah inancının laboratuvarında hiçbir anlamı yok gibiydi. Daha sonra Üniversite'ye devam ettim. Orada da bir bilim olarak sosyolojinin dinle hiçbir ilgisi bulunmuyordu. Aynı şey ekonomi için de söyleniyordu. Ne öğretmede, ne de araştırmada dinin işin içine girmesine izin verilmiyordu. Bu alanlarda din tümüyle yoktu. Eğer ondan söz edildiği oluyorsa, bu, bilimle kıyaslandığında onun değersizliğini ortaya koymak içindi.

Bütün modern eğitimimde çalışma ve tartışma dünyası, din ve inanç dünyasından ayrıydı. Eğer evimde aldığım terbiye olmasaydı, zihnimde dinden herhangi bir iz bulunmuyor olacaktı. Bu ayrılmanın sonucuna göre, zihin, çabalarında sanki hiç mevcut olmamış gibi, dini bir kenara bırakmak zorundaydı. Ancak, iş o kadar basit değildi. Sık sık dinsel inançla bilimsel eğitim birbiriyle çatıştı ve tercih yapmak zor oldu. Fakat, uygulamada bu ikilemden kaçmak mümkün değildi: çünkü bilimsel alan benim günlük çalışmamın alanıydı. Önüne geçilmez biçimde, (bu ikilem) bende izini bıraktı. Öğrenimim sona erdiğinde, din ile çalışmalarım birbirinden ayrılmıştı. Çelişki uzlaştırılamamıştı.

Çelişkiyi ya dini terkederek ya din ve bilimsel görüşleri kaynaştırarak ya da üçüncü bir yol arayarak çözmeliydim. Kaynaştırmayı denedim ve çok geçmeden kaynaştırmaya kalkışılırsa, dinin, sadece insanları aldatmaya yarayan bir örtü olacağını kavradım. Kendimi ve başkalarını aldatmaya karşı çıktım çünkü bu yol (bulgu) arenasını kapatıyordu. Başka bir çözümü seçtim. Dinî kuralları arındırmak ve içlerine bilimsel çalışmayı yerleştirmek. Bunu yaparken aşağıdaki süreçten geçtim:

1 — Kendimi ekonomik ve sosyolojik kuramların esas yönleriyle tam anlamıyla bilgilendirdim.

2 — Söz konusu kuramların hakim yönlerini, kendi kategorileştirdiğim dinî ilkelerle ilişkileri açısından ele aldım, karşılaştırdım ve eleştirdim.

3 — İslâmın temel kurallarını esas alarak ekonomiye ve iktisatçıların görevine yeni bir yaklaşımla yönelmeye çalıştım.

4 — Aynı ilke ışığında, tarihe yeni bir perspektifle yaklaşmaya ve olguları birbirleriyle ilişkileri içinde incelemeye karar verdim ve son olarak gördüğüm eğitimin bana yerleştirdiği değer sistemini eleştirel biçimde inceledim ve dinî ilkeler temelinde yeni bir değer sistemini, sistematik pratikten geçerek, kabul ettim.

Beni Sadr, kendi fikrî gelişmesinin nasıl bir yol izlediğini anlattığı bu sözleriyle sadece kendisinin değil, İslâmî kök-

lerini aramak ve onları bulmak amacıyla yola çıkan İranlı aydınların da öyküsünü anlatmış olmaktadır. Bu aydınların bir çoğu, Beni Sadr'ın yakın arkadaşlarından Hüseyin İslâmî'nin değerlendirmesiyle, «Taleganî, Bazargan ve Şeriatî gibi insanların etkisiyle İslâmî köklerini yeniden keşfettiler. Beni Sadr, bir çok kişi tarafından yaratıcılığı ve açık kafalılığı nedeniyle ikinci bir Şeriatî olarak adlandırılmaktadır. Dinî doktrine olan vukufu, İslâmın temel metinlerini bilmesi ve onları çalışmalarında kullanabilmesi, ona sadece aydınların değil, aynı zamanda din bilginlerinin de ilgisini kazandırmıştır. Seçim kampanyası (Cumhurbaşkanlığı seçimleri CÇ) sırasında ulemeden birçok kişi onu desteklemiştir. Çünkü, onu, bir siyaset adamı olduğu kadar bir din bilgini olarak görmüşlerdir.

GÖRÜŞLERİ: İSLÂMİN ÇAĞDAŞ DÜŞÜNCEYLE SENTEZİ

Beni Sadr'ın fikirlerinin gelişmesi ve oluşumunu kendi ağzından naklettiği yukarıdaki sözlerinde de yansıdığı gibi ikili bir özelliği göze çarpmaktadır. O, hem bir din bilgini kadar İslâm düşüncesine hakimdir, hem de laik eğitim geleneğinden gelen insanlarla diyalog kurmayı bilebilecek biçimde eğitim görmüştür. İran Cumhurbaşkanı'nun bu ikili özelliğidir ki, ona gerek ulemanın bir bölümünün gerekse laik gelenekten yetişmiş kesimlerin ortak desteğini kazandırmıştır.

Bazargan'ın İran İslâmcı düşünürleri arasında parlak bir geçmişi ve ağırlığı bulunmasına rağmen, Beni Sadr'ı laik kesimlerle kurulan bağlantılardan büyük kuşkular duyan din adamları karşısında eski başbakan kadar kolay yutulur lokma yapmayan, Bazargan'ın ekonomik liberalizm anlayışına zıt radikal görüşleridir. Devrim sonrasında İran'da, doğal olarak, radikalizm geçerli akçe idi. Radikalizm bayrağını da Devrim'in lokomotifi durumunda olan din adamları yüksel-

tiyordu. Ulusal-liberal eğilimli tüm akımlar, din adamlarının ellerinde sallanan bu İslâmcı-radikal bayrağın altında sağa sola savrulduklar, kıyıya itildiler. Beni Sadr'ın hem ilkeli bir İslâmcı, hem de bir radikal olması din adamlarının estirdiği dalgaya direnebilen, üstelik laik siyasal çevrelerin de kabul edebileceği bir dili konuşan tek adam olarak, Devrim sonrasında İran'da siyaset sahnesinde yıldızının parlamasını sağlamıştır.

Ayrıca, Beni Sadr, tam bağımsızlık ve özgürlükçü çok partili düzen gibi kavramlar üzerinde uzlaşmaz bir tutuma sahiptir. Bu yönleri, onun, yabancı egemenliğine ve Şah döneminin baskı ve zülüm yönetimine nefretle dolu halk kitleleri nezdinde itibar toplamasına, sevilen ve umut beslenen bir siyaset adamı olarak yükselmesine yardımcı olmuştur.

Böylece, Beni Sadr, oldukça karmaşık, çok yönlü ama bütün öğeleri ince çizgilerle birbirine bağlanmış, kendi içinde tutarlı bir doktrinin sahibi ve temsilcisi durumuna gelmiştir. Bu doktrinin ana hatlarına bir göz atmak, İran siyaset hayatındaki mevzilenmenin ve kutuplaşmanın hangi noktalarda ve neden cereyan ettiğine de ışık tutacaktır.

Devrim sonrası İran'da, İslâmcılık ve ulusalcılık; İslâm ve laiklik, din adamları ile karşıtları arasındaki sınırları belirleyen mihenk taşları olmuşlardır. Beni Sadr'ın bu konulardaki yaklaşımı ilgi çekicidir. 8 Eylül 1980 günü, 1978'deki «Kara Cuma»nın yıldönümünde, bu unutulmaz katliamın meydana geldiği Jale (yeni adıyla Şüheda) Meydanı'nda yaptığı konuşmada, Devrim'in karakteristiğini ve buna ilişkin kendi anlayışını şu sözlerle ortaya sermiştir: «...Yüreğimde öncelikle İslâm'ın daha sonra İran'ın esenliği geliyor. İslâm Devrimi en başta İslâm için yapıldı...»

1980 Nisanında «The Middle East» adlı derginin yönelttiği «sizin için hangisi daha önemlidir, İslâm mı yoksa İran milliyetçiliği mi?» sorusuna verdiği şu yanıtta ise genel yaklaşımını berraklaştırmaktadır:

«Milliyetçiliği kültür ve dinden bağımsız görmek bir On dokuzuncu Yüzyıl kavramıdır. Ama bu yanlıştır ve bu kavramları geliştirenler kitlelere gerçeği anlatmak istememektedir»

ler. O dönemde Avrupa dünyada hakim güç olmaktadır ve bu rolüne uygun bir ideolojiye gereksinmesi vardı.

Aslında, milliyetçiliğin kendisi hükmetmenin (dominasyon) kültürüdür. Oysa, İran bilincinin temelini İslâmî bilinç oluşturur. İslâm olmaksızın kültürel bağımsızlık olamazdı ve kültürel bağımsızlık olmadan İran olmazdı.»

Beni Sadr'ın bu anlayışıyla laik geleneğe dayanan yani İslâmî akımın dışında kalan siyasal çevrelerin tutumlarının bağdaşması mümkün gözükmemektedir. Bu anlayışı, Beni Sadr'ı, din adamlarının sürüklediği akıma yakın kılmaktadır.

Nitekim, Musaddık'ın 13. ölüm yıldönümü nedeniyle Mart 1980'de yaptığı bir konuşmada laiklik hakkındaki değerlendirmesi de, Cumhurbaşkanı'nın İslâmî anlayışını perçinlemektedir. Beni Sadr bu konuda şunları söylemiştir:

«...Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasında birçok Batılı ülkede hüküm süren milliyetçi ruhu tahlil edersek, Batı'nın laik milliyetçilikle (sömürülen Üçüncü Dünya ülkelerindeki milliyetçi ve laik akımları kastediyor ÇÇ) çatışmaya hatta onu teşvik etmeye hazır olduğunu görürüz. Fakat, çok daha tehlikeli ve üstesinden gelinmesi zor olarak gördükleri dinsel ruhtan kuşkuluydular ve onu kıyıda tutmaya kararlıydılar.»

Bu tahlilini İran'a uygulayarak şu sözleri eklemiştir:

«...19. ve 20. yüzyıllarda Batılı güçler Hürmason örgütleri gibi örgütler aracılığıyla bu ulusa laik bir (siyasal) kalıbı empoze etmek için çaba harcamışlardır.»

Sözü edilen bu anlayışı, Beni Sadr'ın laiklik anlayışıyla arasına çizdiği kesin sınırlar belirlemektedir. Dolayısıyla, İran Cumhurbaşkanı'nı laik gelenekten gelen grupların siyasal eyleminden ayırmaktadır. Ne var ki, laikliği yabancı bir ideoloji, İran gibi İslâm kültürü ve bilincine sahip ülkeleri köleleştirici Batılı bir kavram olarak ele alan Beni Sadr, din adamlarının da devlet yönetiminde ağırlık sahibi olmalarına pek olumlu gözle bakmamaktadır. Cumhurbaşkanı seçilişinin hemen ardından dostu, Le Monde muhabiri Eric Rouleau ile yaptığı mülakatta bu konuda söylediği sözler aydınlatıcıdır.

Beni Sadr, din adamlarının egemenliğindeki İslâm Cumhuriyet Partisi adayının kendi aldığı yüzde 75'lik oy oranı karşısında yüzde 10'luk bir oy oranı elde ederek ağır bir bozguna uğramasından söz ederek Rouleau'ya, «Tebri'z'de Ayetullah Medeni (Humeyni'nin Tebriz temsilcisi CÇ) ve Yazd'da Ayetullah Saduri ve diğerleri (din adamlarını kastediyor CÇ) halka Habibi'ye oy vermeleri çağrısında bulundular. Bu iki kentte seçmenlerin yüzde 70'den fazlası bana oy verdiler.»

Bunun üzerine Rouleau kendisine şu soruyu yöneltmiştir: «Habibi'nin yenilgisinin aynı zamanda din adamlarının yenilgisi olduğunu mu anlatmak istiyorsunuz?»

«— Evet, yüksek dereceli din adamlarının önemli bir bölümü için öyle. Buna karşılık, tabandaki din adamları, genç mollalar beni desteklediler. Ama işin özü bu değildir. Halk, şu ya da bu din adamının direktiflerine göre değil, kendi bilincine göre oy verdi.»

«Başka bir deyimle, sizi başa getiren din adamları değildir...»

— Beni isteyen halktır. Ancak, bana arka çıkan ilericî mollaların desteğini küçümsemiyorum.

«Yeni kurumlarda din adamlarının yeri ne olacaktır? Devlet aygıtının içinde mi yoksa dışında mı yer alacaklardır?»

— Ne içinde, ne dışında, ama Devlet'in çatısının altında. Din adamları ile Devlet arasındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla Velayet-i Fakih (İmam Humeyni'nin gözetimini sağlayan kurum) kurumunu oluşturduk... Bir molla yetkili bir göreve ya da bir bakanlık makamına din adamlarının bir üyesi olduğu için kişisel nitelikleri nedeniyle atanacaktır. Richelieu'ler ve Mazarin'ler bizim toplumumuzda eksik değildir. Herhalükârda, İran, yaratıcılarının tek ölçüt olarak yeteneğe göre belirleneceği modern bir devlet aygıtı kuracaktır.

Beni Sadr, bu sözleri söylediği tarihten önce de din adamlarının devlet aygıtını «ellerine geçirmelerine» çok daha açık sözcüklerle karşı çıkmıştı. Eylül 1979'da Ayetullah Talegani'nin ölümü üzerine düzenlenen bir anma toplantısında yaptığı konuşmada, din adamlarının yönetimine karşı

olduğunu bildirmişti. 22 Eylül tarihli İran basınında bu komudaki haber şu sözcüklerle yayınlanmıştı: «İslâmî ekonomi kuramcısı ve tüm iktidarı elinde toplayan Devrim Konseyi üyesi Abulhasan Beni Sadr, dün, İran'da din adamlarının yönetimine şiddetle karşı çıkmıştır.

...Beni Sadr, kısa bir süre önce ruhanî devrimci önder İmam Ruhullah Humeyni ile yaptığı bir görüşmede, din adamlarına özel yetkiler tanınması halinde bağımsız partilerin varlığının anlamsız bir hale geleceğini söylediğini açıklamıştır.

...Aynı görüşmede, her toplumu n kendi ideolojisi bulunduğu ve eğer buna uymazsa kendisinin ve kendisi gibi düşünen insanların bu durumu kabul etmeyeceğini de belirttiğini açıklamıştır.»

BENİ SADR'DA SOSYALİZM ANLAYIŞI

Beni Sadr'ın din adamları zümresi ve onların başlıca siyasal aygıtı olan İslâm Cumhuriyet Partisi ile görüş ayrılıkları sadece bunlarla kalmamaktadır. Cumhurbaşkanı, laik görüşlere sahip olmamakla birlikte laik gelenekten gelen siyasal çevrelerle ve İslâm Cumhuriyet Partisi'nin düşmanca tavır aldığı Halk Mücahitleri gibi solcu-İslâmcı çevrelerle işbirliği yapmak yanlısıdır. İslâm Cumhuriyet Partisi ile işbirliğine asla pek hevesli görünmemiş olan Cumhurbaşkanı'nın bu eğilimi de din adamları için ürkütücü olmuştur.

Beni Sadr, bu konudaki eğilimini Cumhurbaşkanı seçildikten bir hafta kadar sonra Le Monde gazetesine verdiği bir mülakatta sergilemiştir. Le Monde muhabiri İran'ın ilk Cumhurbaşkanı'na şu soruyu sormuştur:

«Seçim sonrası kurulacak bir hükümet perspektifinizin sağınıza yani Ulusal Cephe'ye, solunuza yani Mesut Recevi'nin Halk Mücahitleri (ilerici müslümanlar)'na doğru açılmak olduğu gözleniyor. Bu doğru mu?»

Beni Sadr'ın yanıtı:

— Sağa elbette ki hayır. Herhalde, Ulusal Cephe'nin sol kanadında yer alan şahsiyetlere başvuracağım. İsim vermek gerekirse Dışişleri makamını Kerim Sencabi'nin oğluna (Said Sencabi ÇÇ) vermek istiyorum; Halk Mücahitleri ile de işbirliğini bir kenara itmiyorum. Bu amaçla, yanlış anlamları önlemek için önderleri Recevi ile kamu önünde bir diyaloga girmek niyetindeyim. Bunu yapabilmek için iki şeyden birinde karar kılmaları gerekecek: Bizinki gibi bir İslâm Cumhuriyeti'nde ahlâk herşeyden önce gelir ve Stalinist yöntemler asla hoş görülmez öte yandan, Marksizm ve İslâm'ın birbirine kaynaştırılması kabul edilemez.

Benim için ideoloji ve eylem birbirine bağımlıdır ve ayrılamaz. Bu konuyla ilgili olarak Karl Marx ve Hegel'i eleştiriye tabi tuttum. Tıpkı bunlar gibi liberalizmin antagonist (uzlaşmaz) güçlerin dengesi üzerinde kurulu olduğunu savunan François Perroux'unun kuramlarını da eleştirdim. Çünkü, liberalizm (özgürlükçülük anlamında kullanıyor ÇÇ) İslâm'da mutlakdır; güçler dengesine göre oluşmaz. İnsan'ın Allah ile bütünleşmesine (tevhid) dayanmaktadır. Mesut Recevi ve Halk Mücahitleri, benim yandaşlarımdan oluşacak bir hükümette yer almadan önce ideolojik ve siyasal görüşlerini berraklaştırmalıdır.»

Beni Sadr'ın laik ya da İslâm Cumhuriyet Partisi'nin İslâmcı görmediği İslâmcı gruplara yani solun bir bölümü sayılan Halk Mücahitleri'ne el uzatma eğilimini ifade eden yukarıdaki sözleri, aynı zamanda Marksist solla ayrılık noktalarını da içermektedir. Marksizmi Hegelci otokratik düşüncenin bir uzantısı olarak değerlendiren Beni Sadr, «özgürlükçü» anlayışı gereğince otokratik tonlar taşıyan herşeye, her gruba karşıdır. Onun bu konudaki anlayışı, «The Middle East» dergisinin Nisan 1980 sayısında yayınlanan mülakatındaki şu sözlerinde daha da netleşmektedir:

«Ben sosyalizm meraklısı değilim. Benim görüşümce, sosyalizm mutlak devlet iktidarına dayanmaktadır. Bu, Hegel'in düşüncesine uygundur...İslâm, insan'ın özgürlüğü ve gelişmesini elde etmek ve insanı bir kişi ya da bir grup kişinin yönetiminden kurtarmak, bir kişi ya da bir grup kişiye boyun

eğmekten kurtarmak için bir metodolojidir. Bu anlamda, insan-öğlü, kapsamlı bir sosyalist kuramı henüz geliştirmiş değildir. Daha geliştirmek zorundadır. Şu sırada ortada varolan (sosyalist kuram) İslâm tarafından zaten içerilmektedir. İslâm'ın tam olarak uygulanmasını daha uzun süre yerine getiremeyeceğiz. Örneğin, şimdi ben Cumhurbaşkanı'yım. Kararlar alıyorum ve aldığım kararlar bütün toplumu etkiliyor. Bu durum, hiç kimsenin başkaları için karar vermeyeceği ideal devletin çok uzağında olduğumuzu gösterir. Sosyalizmin de amacı bu ideal toplumdur ve bunun ifadesi en mükemmel biçimiyle İslâm'da bulunmaktadır.»

Böylece, Beni Sadr'ın kendine özgü düşünce sistemi ve siyasal doğrultusunun genel çizgileri belirlenmektedir. İran İslâm Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı, bir İslâmcı olarak laiklik ile kendi düşünceleri arasında belirgin bir sınır çizmektedir. Öte yandan, din adamlarının devlet yönetiminde ağırlık sahibi olmasına karşı çıkarak, Dr. Şeriatî, eski Başbakan Bazargan ve Ayetullah Taleganî gibi İslâmî hareketin tanınmış isimlerinin eğilimleriyle bu noktada kesişmekte; ayrıca, sağdan sola uzanan geniş bir siyasal yelpazeye yerleşen laik düşünce ve eylem temelinde oluşmuş gruplar için İslâm hareketi içinde «desteklenebilir akım» temsil etmektedir. Hiç kuşkusuz, İslâm Cumhuriyet Partisi ve yandaşlarından ürken ve bu güçlere tepki dolu olan laik geleneğe bağlı siyasal çevreler, Beni Sadr'ın özgürlükçü tutumundan da esinlenerek, onu kendilerine İslâmî hareketin diğer öğelerine oranla çok daha yakın bulmaktadırlar. Yukarıda aktarılan bölümde de anlaşılabilir gibi, Beni Sadr Marksizme karşı çıkmakla birlikte, İslâmcı anlayışı sosyalizan tonlar taşımaktadır. Bu görüşleriyle radikal siyasal programlara sahip kimi sol çevrelerin gözünde Pazar'ın yani «ticaret burjuvazisinin» siyasal temsilcisi olan İslâmcı çevrelere karşı desteklenmesi gereken bir siyaset adamıdır.

SOVYETLER'E KARŞI TAVRI

Solda bunun tek istisnası Sovyet eğilimli Tudeh Partisi ile Halk Fedayileri'nin bir bölümüdür. Çünkü, Beni Sadr, ka-

tı anti-Sovyet görüşleriyle ün yapmıştır. Cumhurbaşkanı'nın Sovyetler Birliği hakkındaki tutumu Marksizm'e duyduğu ideolojik itirazlardan çok, Sovyetler'in süperkuvvet konumuna duyulan felsefi-ideolojik bir tepkiden kaynaklanmaktadır, Beni Sadr, Cumhurbaşkanı seçildikten hemen sonra yaptığı basın toplantısında Sovyetler'e karşı anlayışını şu sözleriyle açıkça ortaya koymuştu:

«İran Devrimi hem Sovyet hem de Amerikan emperyalizmine karşı mücadelesini sürdürmeye kararlıdır. Ancak, şu sırada en yakın tehdit Sovyetler'den geliyor. Ruslar kapımızdalar. Eğer, sıcak sulara —İran Körfezi'ne— ulaşmayı başarırlarsa, sadece İran'ı değil tüm Orta Doğu'yu ve Hint Altıntasını da kontrol altına alacaklar.»

Beni Sadr'ın gerek Sovyetler'e gerekse Amerika'ya karşı tavrının temelini uzlaşmaz ve ilkesel biçimde bağlı olduğu tam bağımsızlık anlayışı oluşturmaktadır. Beni Sadr'a göre özgürlük ve bağımsızlık kavramları İslâm'ın ruhudur. Bu iki kavramdan bağımsız bir İslâm düşünülemez. Bu noktada, Cumhurbaşkanı'nın Sovyetler ve ABD'ye yaklaşımı pratik değil, ideolojik bir özellik taşımaktadır. Ancak, Afganistan müdahalesinden sonra Sovyetler'in nefesini İran'ın ensesinde daha belirgin biçimde hissedilen Beni Sadr, kuzey komşusunu ABD'ye oranla daha acil bir tehlike olarak kabul etmektedir.

İki cephede aynı zamanda savaşmak istemediğinden ötürü, İran'ı uluslararası arenada yalnızlığa iten rehinelere sorunlarının fazla vakit geçirmeden çözümünden yana olmuştur.

Ancak, tam bu noktada birbirine karşıt gibi gözüken iki güç Cumhurbaşkanı'na muhalefet noktasında biraraya gelmişlerdir. Tudeh Partisi, bilinen Sovyet çizgisinden ötürü tüm sosyalizm görüşlerine karşı Beni Sadr'a karşı çıkarırken, rehinelere sorununun toplumda yarattığı İslâmî radikal dalgalanmadan yararlanan İslâm Cumhuriyet Partisi de Cumhurbaşkanı'nın Amerika'ya ilişkin olarak «uzlaşmacı bir eğilim» taşıdığından kuşkulandı. Din adamlarının devlet yönetiminde kilit noktaları kontrol etmesine karşı çıkan herkesin «Batılılaşmanın zehrini içmiş» olmasından zaten kuşkulanan bu kesimlerin kaygıları Beni Sadr'ın söz konusu tutumuyla iyice pekişmiştir.

**BENİ SADR'IN
«EMEĞİ KURAMI»**

Beni Sadr'ın İslâm Cumhuriyet Partisi ile sürtüşmesi sadece bu noktalarla da kalmamaktadır. Cumhurbaşkanı'nın ekonomik görüşleri de İslâm Cumhuriyet Partisi'nin kurucularıyla pek uyum halinde değildir. Beni Sadr'ın ekonomik doktrini, en ünlü kitabı olan İktisad-ı Tevhidî'de ifadesini bulmaktadır. Bu kitapta, esas olarak, sınıfsız toplum düzeni savunulmaktadır. Cumhurbaşkanı olmadan çok önce yazdığı bu kitapta Beni Sadr, radikal ekonomik doktrinini Kuran ayetlerini yeniden yorumla tutma yoluyla oluşturmuştur. Beni Sadr'a göre, «İslâmî anlayış uyarınca mülkiyet, özellikle insanın emeği üzerinde sürekli hakkının bulunması, bu da sınıfsız toplum anlamına gelir.» Cumhurbaşkanı seçildikten bir süre sonra yaptığı bir konuşmada bu görüşünü şu kuramsal cümlelerle dile getirmiştir:

«Yaradan ile Yaradılış arasındaki ilişki emeğe dayanmaktadır. Allah bizimle Yaradan'ımız olarak temas halindedir ve bu insanlarla doğa arasındaki ilişkide de geçerlidir. Bu demektir ki, insan ve çevresi arasındaki ilişki emeğe dayanmaktadır. Bu nedenle, İslâm, Avrupa ve Amerikan toplumlarıdaki gibi İran'da da hüküm süren tüm diğer kriterleri ortadan kaldırmaktadır. Bu kriterlere göre bazı insanlar ulusal zenginlik üzerinde diğerlerine oranla daha fazla pay sahibidirler. Bu kişiler, falanca veya filanca olmalarının sağladığı toplumsal statüleri, bazı kişilerle olan özel ilişkileri ya da ekonomik durumları —yani zengin olmaları— ya da siyasal konumları gereği —yani bir Bakan, veya vali veya ordu komutanı olmaları— ya da kültürel bir mevkide bulunmaları —ya bilgili bir kişi olmaları— sayesinde, güçleri ve hakim durumlarından ötürü ulusal zenginlik ve ulusal kaynaklar üzerinde daha fazla hakka sahip olmayı ummaktadırlar. İslâm bu tür tüm kriterleri iptal etmiştir. Kuran-ı Kerim şöyle der: 'İnsan elde etmeye çalıştığını tasarruf edeceği hiçbir şeyi sahip olamaz.'

Başka bir deyişle, İslâm, zenginlik, kaynaklar ve ulusal kaynaklar üzerinde hakimiyet sağlayacak hiçbir başka kriter ve ilişkileri kabul etmemektedir. Bu nedenle, bir İslâm toplumunda, insanların gelire ilişkin hakları söz konusu insanların çalışmasına dayanır. Çalışmayan hiç kimsenin eski rejimde kabul gördüğü gibi ulusal zenginliği kendi hesabına geçirmeye hakkı yoktur.»

Marksizmde «emek en yüce değerdir» şiarı ile özünde önemli benzerlik taşıyan bu radikal-kollektivist anlayış, özel mülkiyetçi eğilimleri ürkütücü niteliktedir. Nitekim, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, Devrim sonrası İran'da özel mülkiyetçi ekonominin temel dayanağını oluşturması beklenen Pazar, Beni Sadr'ı desteklememiştir. Pazar'ın oylarının büyük bölümü «kanun-nizam hakimiyetini» savunan ve Şah dönemi kalıntısı zengin sınıfların oylarını toplayan Amiral Medeni ile İslâm Cumhuriyet Partisi'nin adayı Dr. Hasan Habibi arasında dağılmıştır.

Bununla birlikte, İslâm Cumhuriyet Partisi ile Cumhurbaşkanı Abulhasan Beni Sadr arasındaki çatışmanın, bütün bu olgulara rağmen, özünde «ekonomik nedenler ve değişik sınıfların temsili» yatan bir ayrılıktan kaynaklandığını ileri sürmek de durumu çok basitleştirmek olacaktır. Böylesi klâsik bir Marksist yaklaşım, İslâm toplumlarında ve bu arada İran'daki siyasal olguların gereğince kavranabilmesi için yeterli olmamaktadır. İslâm Cumhuriyet Partisi'nin ne olduğunu, ne olmadığını kalın çizgileriyle de olsa anlamak, İslâm Devrimi'nin tarihsel çatışmasının gerçek nedenlerini ve boyutlarını anlatacaktır.

İSLÂM CUMHURİYET PARTİSİ KURULUŞ NEDENLERİ

İran'ın en çarpıcı özelliklerinden biri, kendine özgü ve hele Batılı ölçülere hiç uymayan bir siyasal yapısının bulun-

masıdır. Günümüz İran'ında geçerli olan siyasal partiler değil siyasal şahsiyetler ve akımlardır. Varolan partiler bile Batılı anlamdaki siyasal partilere hiç benzememektedirler. Bunun en tipik örneği, bir zamanlar Devrim Konseyi'ne, daha sonra parlamentoya egemen olan ve giderek devlet aygıtının iplerini eline geçirmeye başlayan İslâm Cumhuriyet Partisi'dir.

İslâm Cumhuriyet Partisi, din adamlarının ve onların yandaşlarının içinde toplandığı bir siyasal kuruluş olarak ortaya çıkmıştır. Parti, beş din adamı tarafından kurulmuştur. Bunlar, Ayetullah Dr. Muhammed Beheştî, Ayetullah Mu'savi Erdebili, Hücce-tülislâm Haşemî Rafsancanî, Hücce-tülislâm Ali Hameney ve Hücce-tülislâm Cevat Bahonar'dır.

Cumhurbaşkanı Beni Sadr'ın yakın çevresinde yaygın bir kanıya göre, İslâm Cumhuriyet Partisi'nin kuruluşunda Beheştî ve Rafsancanî gibi din adamlarının Ayetullah Tale-gani'nin dev bir isim haline gelmesinden ürkmelerinin büyük rolü olmuştur. Ayetullah Talegani, din adamlarının siyaset dışı kalmasını savunan bir din adamı olmaktan başka, İmam Humeyni ile birlikte ülkenin en sevilen kişisi olarak olağanüstü bir prestiji nedeniyle İslâm Cumhuriyet Partisi kurucularının önüne kendiliğinden dikilmiş zorlu bir engel-di. Parti'nin kuruluşunun ardındaki gerekçe olarak gösterilen bu yargıya bakılacak olursa, Beheştî, Rafsancanî ve arkadaşları Talegani'nin giderek artan prestijini ulema arasında ancak bir örgüt gücüyle dengeleyebileceklerini düşünmüşler ve İslâm Cumhuriyet Partisi'ni kurmuşlardır. .

Parti'nin kuruluş dönemi, Devrim'in zaferine kavuşulduğu Şubat 1979 ile İslâm Cumhuriyeti Anayasasını hazırlamak görevi ile oluşturulacak Danışmanlar Meclisi seçimlerinin yapıldığı Ağustos ayı arasına denk gelmiştir. Aynı dönemde, Ayetullah Şeriatmedari'nin çevresi de Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi adlı siyasal bir örgüt kurarak seçimlere katılmayı tasarlamışlardı. Bu nedenle, Parti'nin kuruluşunun ardında Ayetullah Talegani'nin artan gücünü ulema arasında dengelemek gereksinmesi yatsa bile, böyle bir partinin kurulması, politize din adamlarının İslâm Cumhuriye-

ti'nin devlet aygıtının oluşmakta olduğu bir dönemde yönetim mekanizmasına egemen olma eğilimlerini yansıtmaktadır. İslâm Cumhuriyet Partisi'nin kuruluşunda, bir toplumsal ve tarihsel olgunun ürünü olarak ele almak daha isabetli bir değerlendirmeye sayılabilir.

İslâm Cumhuriyet Partisi'nin kuruluşunda İmam Humeyni'nin onayının alındığı izlenimi din adamları camiasına ve halka verilmiş, bu sayede parti safları birdenbire büyüyerek şişmiştir. Böylece, İran'da İslâmî hareket içindeki çoğunluk —Benî Sadr ve arkadaşları ile Halk Mücahitleri bir yana bırakılırsa— kuruluşunun ardından Parti bünyesinde yer almıştır.

İSLÂM CUMHURİYET PARTİSİ'NİN YAPISI

Bu nedenden ötürü, Parti'nin bir ideolojik bütünlüğe sahip olduğunu söylemek olanaksızlaşmıştır. Bunun gibi, Batılı partilerde görülen tipte bir kadrolaşma da İslâm Cumhuriyet Partisi'nde söz konusu olmamıştır. Bu açıdan bakıldığında, İslâm Cumhuriyet Partisi, alışlagelen türde bir örgütsel bütünlükten de yoksundur. Parti'yi bilinen anlamıyla bir partiden çok, yaygın ve esnek bir yapıya sahip bir din adamları hareketi olarak tanımlamak daha gerçekçi olacaktır.

Klâsik anlamda bir kadrolaşmanın İslâm Cumhuriyet Partisi'nde bulunmadığı Hüseyin Humeyni'nin ağzından da bize aktarılmıştır. Hüseyin Humeyni, hem İmam Humeyni'nin torunu, hem de bir din adamı olduğu için İslâm Cumhuriyet Partisi'nin yapısını ve özelliklerini en iyi ve yakından bilebilecek durumda olanlardan birisidir. Bu konuda bilgi verirken, Parti'nin beş kurucusu olduğunu, otuz kişilik yönetim aygıtı bulunduğunu beş kurucu arasında da, otuz kişilik yönetim aygıtı içinde de bir bütünlük olmadığını söylemiştir.

İslâm Cumhuriyet Partisi yöneticileri arasında sadece din adamları bulunmamaktadır. Yönetim kademesinin önde gelen isimleri arasında Dr. Hasan Ayet ile Celâleddin Farsî gibi isimler vardır. Dr. Hasan Ayet, Beni Sadr'ın amansız bir hâsını olarak İran siyaset sahnesinde yer almıştır. Celâleddin Farsî ise radikal bir İslâmcı düşünür ve eylemci olarak yıllardır yaygın bir üne sahip olmuştur. 1970'li yılların başlarında Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi (Feth)'nde çalışmış ve savaşmıştır. Farsî'nin radikal görüşleri ile diğer bazı yöneticilerin görüşleri arasında fazla ortaklık yoktur. Celâleddin Farsî, Parti'nin Beni Sadr'a karşı başkan adayı iken, Afgan asıllı olduğunun ileri sürülmesi ve Cumhurbaşkanı'nın İran kökenli olmasının bir Anayasa gereği bulunmasının sonucunda adaylıktan çekilmiştir. Çok sayıda İranlı bir teknik-yasal durum meydana gelmeseydi, Farsî'nin Beni Sadr'ın yerinde Cumhurbaşkanlığı koltuğunda oturacağı inancındadır. Farsî tıpkı Beni Sadr gibi kendine özgü bir radikalizmi temsil etmektedir. Rehineler sorunu patlak verdiğinde o tarihte Dışişleri Bakanlığını yürütmekte olan Beni Sadr ile ortak tavır almış ve izlenen politikayı benimsememiştir. Oysa, rehineler sorunu karşısındaki tavrı nedeniyle klâsik kalıplara göre «ılımlı» olarak damgalanabilecek olan Farsî öyle çağdaş diplomasi gereklere hiç de bağlı değildir. Bazargan döneminde Dışişleri Bakanlığını bir süre yürütmüş olan İbrahim Yazdı'ye şiddetle karşı çıkmıştır. Celâleddin Farsî için Yazdı «eğer bir karşı-devrimçi değilse, en azından İran diplomasisini yönetmeye yakışmayan bir adam»dı. Farsî, Humeyni'ye sunduğu ve onayını kazandığı bir projede Dışişleri Bakanlığının kaldırılmasını, onun yerine Umma (Ummet) Bakanlığının kurulmasını ve bu bakanlığın ezilen kitlelerin (mostaz'afi), Suudi Arabistan, Fas, Basra Körfezi Emirlikleri, Sovyet Azerbaycanı ve Filistin'in ezilen kitlelerinin kurtarılması mücadelesini yönlendirmesi ve yönetmesi öngörülmüştü.

Farsî ve Dr. Ayet örneklerinde simgelendiği gibi İslâm Cumhuriyet Partisi önderliği sadece din adamlarını barındırmamaktadır. Nasıl din adamlarının devlet yönetimine ege-men olmaması gereğini savunan Beni Sadr'ın sürüklediği

akım içinde bir dizi din adamı bulunuyorsa, din adamlarının devlet yönetimini denetlemesini amaçlayan İslâm Cumhuriyet Partisi içinde de bu görüşü paylaşan ama din adamı olmayan unsurlar bulunmaktadır.

**PARTİ HİYERARŞİSİ VE
«ÜÇ BÜYÜKLER»
— BEHEŞTİ, RAFSANCANİ, HAMANEY —**

Ayrıca, partinin din adamları arasındaki ilişkiler de hiyerarşik ölçülere göre belirlenmemektedir. Örneğin, partinin liderliğini Ayetullah Beheştî yapmakta, Hüccetülislâm Rafsancanî iki numara, Hüccetülislâm Hameney ise üç numara kabul edilmektedir. Ancak, bu durum, sadece idarî konumları ifade etmektedir. Yoksa, bu sıralama beraberinde ne bir örgüt disiplini, ne de daha üstte gözüken hesabına bir otorite ağırlığı getirmemektedir. Batı kaynakları, İran'da Devrim sonrası mücadeleyi, genellikle, Beni Sadr yanlısı «ılımlı, laik-islâmcılar» ile Ayetullah Beheştî yanlısı «bağnazlar» ya da «radikaller» olarak sunmaktadır. Bu sunuşun siyasal değerlendirme yanı sıra tartışma konusu olmaktan başka teknik bilgi olarak da doğru değildir; çünkü İslâm Cumhuriyet Partisi yandaşlarından Beheştî yanlıları olarak söz etmek gerçeğe uygun düşmemektedir.

Beheştî'nin parti lideri olmasına rağmen, İran siyasal yaşamında Parti'nin iki numarası olarak kabul edilen Rafsancanî ile üç numarası olarak kabul edilen Hameney'in Beheştî'ye oranla etkileri ve ağırlıkları çok daha fazladır. Üstelik, ilginç olan, gerek Rafsancanî gerekse Hameney bu güçlerini Parti kurucuları ya da yöneticileri olmalarından almamaktadırlar. Her ikisinin de güçleri ve ağırlıkları siyasal geçmişlerinden gelmektedir. Her ikisi de Şah'ın zindanlarında uzun süre yatmışlar, işkence görmüşlerdir. Rafsancanî, Şah rejimi tarafından idama mahkûm edilmiş, cezası müebbet

hapse çevrilmiş tanınmış bir militan din adamıydı. Daha da ilginç, kimi çevrelerce Beni Sadr'a karşı izlediği tutum nedeniyle «bağnaz ve tutucu» olarak nitelenen Rafsancani, Devrim öncesinde Şah'ın İslâm Marksistleri olarak nitelediği Halk Mücahitleri ile birlikte çalışmıştır. Hüseyin Humeyni, bunu, «çünkü o dönemde örgütlü bir silahlı mücadele yürüten tek İslâmi çevre Halk Mücahitleri idi» sözcükleriyle açıklıyor.

Haşemî Rafsancani, Devrim sonrasında Bazargan hükümetinin görevden çekilmesinin ardından İçişleri Bakanlığını yürütmüş ve seçimlerden sonra oluşan parlamentoda ezici bir oy çoğunluğuyla yasama organının başına getirilmiştir. Parlamento Başkanı olması İran siyasetinde ağırlık taşımak bakımından İslâm Cumhuriyet Partisi yöneticilerinden biri olmasından, hatta Parti'nin liderliğini Beheştî'nin yapmasından çok daha önemlidir.

Türk kökenli Hameney ise Beheştî'nin adı İran kitlelerine bilinmezken, Rafsancani ile birlikte militan bir geçmiş paylaşmış ve yaygın ün kazanmıştır. Devrim'den sonra Devrim Konseyi üyeliğinin yanısıra bir süre Devrim Muhafızları'nın liderliğinde bulunmuştur. Bu sayede yeni devrimci rejimde yeterince etki sahibi olmuştur. Hüccetüİslâm (kimilerince Ayetullah) Hameney, İmam Humeyni'nin temsilcisi olarak İran Savunma bakanlığının denetimini üstlenmiştir. Daha da önemlisi, İmam tarafından Tahran'ın Cuma İmamlığına atanmıştır. Cuma İmamlığı başlı başına bir siyasal kurumdur ve bir örgütün başında bulunmaktan daha etkin bir işleve sahiptir. Humeyni, Devrim'in zaferinden sonra, Şiî geleneğinde daha önce raslanmayan bir biçimde, Cuma namazlarının topluca ve her kentte tek bir yerde kılınmasını istemiştir. Namazı yönetecek kişi Cuma İmamı olarak adlandırılmaktadır. Bu kişi aynı zamanda uzun bir konuşma yapmaktadır. Bu konuşma, geçmiş bir haftanın siyasal muhasebesi ve gelecek hafta izlenecek yolun çizilmesi amacıyla yapılmaktadır. Böylece, Cuma İmamı, onbinlerce kişinin kıldığı, radyo ve televizyonda naklen yayınlanan konuşmasıyla tüm topluma siyasal çizgi önerebilmektedir. Devrim'den sonra Tah-

ran Cuma İmamlığını Ayetullah Taleğani yapmıştır. Onun ölümünden sonra bu çok önemli göreve kendisinden Humeyni'nin yerini alacak dini önder olarak söz edilen Ayetullah Hüseyin Ali Montazeri atanmıştır. Ayetullah Montazeri'nin Tahran'dan ayrılarak Kum'a dönmesi üzerine de İmam Humeyni, Tahran Cuma İmamlığına Seyyit Ali Hameney'i atamıştır.

İRAN POLİTİKASININ EŞSİZ ÖZELLİKLERİ

İslâm Cumhuriyet Partisi önderliğinin bu eşine kolay rastlanamayacak özellikleri Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de ortaya çıkmıştır. Parti'nin aynı zamanda yöneticilerinden biri olan aday Celâleddin Farsî adaylıktan çekilmek zorunda bırakılınca, Parti, Devrim Konseyi üyelerinden Kültür Bakanı Dr. Hasan Habibi'yi aday göstermiştir. Bir hukukçu olan Habibi, Beni Sadr ile aynı dönemde Paris'te yaşamıştır. İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası'nın taslağını hazırlayan kişi olarak tanınmaktadır. Ali Şeriatî'nin çok yakın arkadaşı olan Habibi, Bazargan'ın başkanlığını yaptığı İran Özgürlük Hareketi'nin üyelerinden biridir.

Habibi'nin İslâm Cumhuriyet Partisi'nin boy hedefi yaptığı Bazargan'ın başında bulunduğu örgütün üyelerinden biri olması, hatta din adamlarının devlet yönetiminde bulunmaları bir yana, din adamı kavramına bile karşı çıkan Dr. Ali Şeriatî'ni en yakın mücadele arkadaşlarından biri olarak tanınması bile, onun, Beheştî, Rafsanjani ve Hameney yönetimindeki Parti'nin Cumhurbaşkanı aday olarak gösterilmesini etkilememiştir. Habibi'nin tek özelliği İslâm Cumhuriyet Partisi kadrolarıyla dostça ilişkilerinin bulunmasıydı.

İslâm Cumhuriyet Partisi'nin ilginç özelliklerini belgeleyen eylemleri bu kadarla da kalmamaktadır. 1980 yazında İran'da hükümet sorunu patlak vermiştir. Anayasâ'ya göre

Başbakan Cumhurbaşkanını tarafından atanmakta, ancak parlamentonun onayı gerekmektedir. Parlamento, İslâm Cumhuriyet Partisi tarafından kontrol edildiği için, atanacak ismin Beni Sadr ile İslâm Cumhuriyet Partisi arasında bir uzlaşma ismi olması zorunlu olmuştur. Beni Sadr, başbakanlık görevi için birkaç ay önceki rakibi, İslâm Cumhuriyet Partisi'nin adayı Habibi'yi atamayı düşünmüştür. Ne var ki, Habibi'nin başbakanlığı İslâm Cumhuriyet Partisi'nin karşı çıkması nedeniyle gerçekleşmemiştir.

Bunun üzerine, Beni Sadr, Parti üyesi olan İçişleri Bakan Yardımcısı Mustafa Mirselim'i Başbakanlığa atamıştır. Parlamento çoğunluğunu kontrol eden İslâm Cumhuriyet Partisi, kendi üyeleri olan Mirselim'e oy vermeyerek Beni Sadr'ın çabasını yine boşa çıkarmıştır.

Sonuçta, uzlaşma ismi olarak Beni Sadr'ın çaresizlikle atamayı kabul ettiği Muhammed Ali Recai ortaya çıkmıştır. Fakat işin garip yanı, Muhammed Ali Recai, İslâm Cumhuriyet Partisi üyesi değildir. Parti'nin Beni Sadr ile işbirliği yapabilecek nitelikte bir üyesi olduğu için Mustafa Mirselim'i veto eden Parti çoğunluğu, Parti üyesi olmadığı halde, Cumhurbaşkanı'nın girişimlerine karşı Parti ile birlikte hareket eden Recai'yi istemiştir.

Parlamentoda kesin bir ağırlık sağlayan İslâm Cumhuriyet Partisi nasıl olmuştur da Cumhurbaşkanı'nın seçimlerinde karşı çıktığı Beni Sadr'ın hem de yüzde 75'lik bir oy oranı elde ederek dünya tarihinde eşine az raslanır bir güçle seçilmesini önleyememiştir.

Parti'yi Batılı ölçülerin dışında kılan özellikleri burada da belirleyici rol oynamıştır. Parlamento seçimlerine zafer kazanan Parti'nin şubelerinin önemli bir bölümü, Parlamento seçimlerinden iki ay kadar kısa bir süre önce yapılan Cumhurbaşkanı'nın seçimlerinde kendi adaylarını değil, Beni Sadr'ı desteklemiştir. Parti'nin birçok üyesi ve şubesinin Beni Sadr'ın Cumhurbaşkanı'nın seçilmesinde önemli pay sahibi bulunması, çok kısa bir süre sonra da Cumhurbaşkanı'na nefes aldirmayacak siyasal girişimlere damgalarını vurmaları

İran politikasının kendine özgü yanlarından biri olarak kaydedilmelidir.

Beni Sadr'ın görkemli seçim zaferinde, kuşkusuz, mevcut adaylar arasında Humeynî'nin Beni Sadr'ı tercih ettiği ya da Beni Sadr'ın İmam'ın gönlündeki aday olduğu izleniminin yaygın olması küçümsenmemesi gereken bir pay sahibidir.

BENİ SADR — DESTEKLER VE ENGELLEMELER

Beni Sadr'ın muazzam bir oy yüzdesi ile Cumhurbaşkanlığına seçilmesi, şaşırtıcı biçimde, bir yandan İslâm Devrimi'nin başlıca ekonomi kuramcısının doruğa çıkışını sağlarken, diğer yandan da gücünde sürekli bir düşüşün de kapılarını araladı. Aslında, Beni Sadr'ın yeni sıfatıyla ilk günleri hayli iyi gitti.

İlk çatışma İslâm Cumhuriyet Partisi lideri Ayetullah Beheştî ile patlak verdi. Beheştî, ardarda yaptığı açıklamalarda Cumhurbaşkanlığının önemli bir makam olmadığını, önemli olanın seçilecek parlamento ve parlamento seçildikten sonra kurulacak hükümet olduğunu söyledi. Böylece, Beheştî, Beni Sadr'ı bir «protokol cumhurbaşkanı» durumuna getirmek isteğini ifade etmiş oluyordu.

İslâm Cumhuriyet Partisi'nin liderinin büyük sözleri o günlerde büyük tepkilere yol açtı. Çok sayıda din adamı da bu yaklaşıma tepki gösterdiler. Beheştî'nin iddialarından biri, parlamento seçilip göreve başlamadan Beni Sadr'ın Cumhurbaşkanı sıfatıyla işlem yapamayacağı idi.

Ancak, İmam Humeynî, düzenlenen bir yemin töreni ile Beni Sadr'ın Cumhurbaşkanlık görevini başlattı. Ayrıca, onu, Devrim Konseyi Başkanlığına atadı. Beni Sadr, Devrim Konseyi Başkanlığına getirilmesiyle, Konsey'in Genel Sekreterliğini yapan Ayetullah Beheştî'ye yeni rejimin geçici yasama

organında da hiyerarşik bir üstünlük elde etmiş oldu. İmam'ın tutumunu belirlemesi açısından, bunlardan da önemlisi, İmam Humeyni, Anayasa tarafından kendisine verilmiş olan Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığını Beni Sadr'a devretti.

Bu gelişmelerin ardından, İslâm Cumhuriyet Partisi'nin ağır toplarından Tahran'ın Cuma İmamı Hüccetülislâm Ali Hameney, Beni Sadr'ı desteklemek gerektiğini ilân etti.

Cumhurbaşkanı seçilmesinden çok kısa bir süre sonra Beni Sadr, iktidar mücadelesinde ilk viraçı dönmüştü. Karşısında bulunan en örgütlü güç, İslâm Cumhuriyet Partisi dağınık, ortak bir tavırdan yoksundu. Biraz da bu manzaranın etkisiyle olsa gerek, yeni Cumhurbaşkanı, aşırı bir iyimserlikle Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarının alınmasından sonra «İslâm Cumhuriyet Partisi'nin artık ölmüş olduğunu» söylemekte bir sakınca görmemişti.

Beni Sadr'ın üzerinde en titizlikle durduğu konu, İran'daki çok başlı iktidar olgusuna son vermek, iktidarı merkezleştirmektir. İmam Humeyni'nin attığı adımlar, iktidarı merkezleştirmek isteğindeki yeni Cumhurbaşkanı'na istediği kozların büyük bir bölümünü sağlamıştı.

1980'in ilk aylarında Beni Sadr, İran politikasının yükselen yıldızıydı.

REHİNELER SORUNU — BİR KERE DAHA İÇ MÜCADELE KOZU

Daha önce, Bazargan hükümetinin devrilmesine yol açan bir iç mücadele kozu olan rehineler sorunu Beni Sadr'ın da ayağına dolandı. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, ağır bir yenilgi tadan siyasal karşıtları, seçimlerden sonra Beni Sadr'ın önüne dikmek istedikleri çeşitli engellerin de aşıldığını gördüklerinde, yardımlarına rehineler sorunu yetiştirdi.

ABD büyükelçiliğinin işgali ve diplomatların rehin alınması olayı ile doğrudan bir ilişkileri bulunmamasına rağmen,

men, Ayetullah Beheştî ve çevresi Cumhurbaşkanı Beni Sadr'ı yıpratmak için rehinelere sorununun çözümsüz kalmasından yararlandılar.

Beni Sadr, rehinelere sorununun bir an önce çözümü ve bu çözümü sağlamak için iktidarın tek merkezde toplanması gerektiğini düşünüyordu. Rehinelere sorununun çözümsüz kalması, iktidarın tek merkezde toplanmasının da önüne geçecek, böylece İslâm Cumhuriyet Partisi önderlerinin bir iktidar odağı olarak varlıklarını sürdürmelerine meşruiyet kazandıracaktı.

İran-ABD ilişkilerinin rehinelere sorunu nedeniyle çok gergin olduğu ve İran'da anti-Amerikan kitlesel dalganın kabardığı bir dönemde rehinelere sorununun bir an önce çözümünde direnmek «yumuşaklık» ve «ABD'ye karşı uzlaşmacılık» suçlamaları için çok uygun bir zemin oluşturuyordu. Devrim atmosferinin hüküm sürdüğü bir ülkede düşmana karşı «yumuşaklık» ve «uzlaşmacılık» affedilmezdi.

Nitekim, Beni Sadr'ın bu sorununun çözümü yolundaki tüm girişimleri Ayetullah Beheştî, Hüccetüli İslâm Hoeyniha ve bir grup din adamı tarafından sürekli bloke edildi. Söz konusu grup, bu konuda İmam Humeyni'nin katı, uzlaşmaz tavrından da yararlandılar. Cumhurbaşkanı, görevine başlamasının üzerinden çok geçmeden, ülkedeki iktidar sorununu çözemeyen, söylediklerini uygulatabmayan, fazlaca bir etkisi bulunmayan ve sonuç itibarıyla ülkedeki güç odaklarından herhangi birisi haline indirgeniverdi.

Bu konuda bir taktik esneklik göstermek gereği duymadan, «ılımlı», «uzlaşmacı» gibi suçlamalara hedef olabileceğini aldırılmadan Amerikalı diplomatların rehin alınmasına, rehin alan öğrencilerin buyruk tanımaz tavırlarına çıtmaya devam etti. Kendisi bu konudaki görüşlerini bize olanca açıklığıyla, siyasal hasımlarına koz sağlayabileceğini düşünmeden şöyle aktardı:

«ABD'li diplomatları rehin almakla İran'ın siyasal, ekonomik, kültürel ve akla gelebilecek her alanda bağımlılıktan kurtulduğuna inanmıyorum. Rehinelere olayını anti-empyrist mücadelemizin bir parçası olarak görmüyorum. Aksine,

bu sorun, anti-emperyalist mücadelemize zarar veren bir ayak bağıdır.»

Beni Sadr, rehineler olayına karşı çıkarken, doğacak sorunun İran'ın elini kolunu bağlayacağını ve potansiyel mütetekleriyle ilişkilerinde rahatsızlıklar getireceğini düşünmüştü. Cumhurbaşkanı ve yakın mücadele arkadaşları, İran Devrimi'nin dünyada yeni bir çığır açmasını, emperyalist sistemi temellerinden sarsan sonuçlar yaratmasını ve evrensel bir örnek oluşturmasını düşünüyorlardı. Ancak, bu düşün gerçekleşebilmesi, eyleme geçebilmesi için rehineler sorunundan İran'ın yakasını sıyırmayı adeta bir ön koşul olarak görmekteydiler. Sorunun çözümünü, kendilerince, «ılımlı» ya da «Batı eğilimli» oldukları için değil, radikal politikalarını uygulayabilmek, ABD'ye karşı yürütmeyi plânladıkları mücadelelerinde manevra alanlarını genişletmek için istiyorlardı.

Oysa, Ayetullah Beheşti ve birlikte davrananlar, kitlelerdeki anti-Amerikan akıntıyla birlikte kürek çekiyorlar ve İmam Humeyni'nin bu yöndeki desteğini de arkalarına alarak, Beni Sadr'ın manevra alanını daraltıyorlar, Cumhurbaşkanı'nın yıldızının en parladığı dönemde nüfuzunu kırıyorlar, Beni Sadr'ın yıpranmasının sağlayacağı ortamın aslında onun şemsiyesi altına sığınmakta olan laik kökenli gruplara darbe vuracağını hesaplıyorlardı.

İran'ın yakın tarihindeki ikilem, Beni Sadr'a karşı girilen ve rehineler sorununun silah olarak kullanıldığı mücadelede bir kez daha yansıyor.

BENİ SADR - BEHEŞTİ ÇEKİŞMESİ VE İMAM HUMEYİNİ

1980 başlarına dek Ayetullah Beheşti ile Cumhurbaşkanı'nın her karşı karşıya gelişinde ikincisine omuz veren Devrim'in Önderi nasıl oluyor da rehineler sorunu gündeme gel-

diğinde, Cumhurbaşkanı'nın itibarını zedeleyeceğini düşünmeden Beheştî'nin tutumunu özendirici bir tavır içine giriyordu?

Humeynî, tek merkezli iktidar anlayışı içinde olan Beni Sadr ile Beheştî çatıştığında Cumhurbaşkanı'nunkine ters bir tutum ortaya koyarsa, Beni Sadr'ın itibarının sarsıntıya uğrayacağını ve böyle bir durumun da ülkedeki çok merkezli iktidar olgusunu besleyeceğini bilmiyor değildi. Beni Sadr'ın en yakın gelişme arkadaşlarından oluşan Cumhurbaşkanlığı Bürosu'ndakilerin bu konudaki ortak yargısı şöyle:

«İmam, rehîmelerle ilgili bir konu kendisine intikal ettiği zaman maksimalist (en yukarı, en aşırı) tutumunu almaya mecburdur. Başka bir tutum almazdı. ABD Başkanı Carter, İran'a karşı dışmanca hamleleri birbiri ardına tazelerken, tarihe, Amerikan hakimiyetine ve eşitsizliğe başkaldırmış bir kişi olarak geçecek olan İmam Humeynî, ABD'nin katı tutumuna karşısında geri adım atan, yumuşayan, yelkenleri suya indiren bir önder görünümüne girmeye razı olamazdı.»

Bu yargı, gerçeğin bir yönünü yansıttığı ölçüde geçerli sayılabilir ama İmam Humeynî'nin daha önce de değinilen genel tutumu ışığında ele alınırsa yeterli olmaktan uzaktır. Humeynî, Beni Sadr'a duyduğu bütün güvene rağmen, «laik» düşünceyle herhangi bir düzeyde ilişkisi olmuş bir siyaset adamına «sonsuz dek» asla kefil olmamaktadır. Bu nedenle, Cumhurbaşkanı ile Amerikan büyükelçiliğini elinde tutan militan İslâmcı öğrenciler yetki çatışmasına girdiklerinde, asıl umudunu bağladığı Devrim'in gençliğine zarar verecek bir tutumu almaktan kesinlikle kaçınmaktadır. Böyle bir tavırın Cumhurbaşkanı'nın ağırlığına gölge düşürmesi olasılığı da İmam'ın pek umurunda değildir. Onun için esas olan saf, devrimci dinamizmin ayakta kalmasıdır.

Üstelik, Beni Sadr'a göstermiş olduğu desteğe rağmen, bunun İslâm Cumhuriyet Partisi'ni gözden çıkaracak ya da yıpratacak ölçüye varmaması için azamî dikkat sarfetmiştir. Hatta, çoğu kez, ağırlığını çatışan taraflardan birinin yanına kaydırması mutlaka gerektiğinde, ibresi İslâm Cumhuriyet Partisi'ne daha dönük olmuştur. Çünkü, birçok İranlının

birleştigi bir saptamaya göre, İmam, netice itibarıyla bir din adamıdır ve ne ölçüde olursa olsun, «laikliğe bulaşmış» kişilere oranla kendisini din adamları-politikacılara daha yakın hissetmektedir.

İSLÂM CUMHURİYET PARTİSİ — YASAMA VE YARGI ERKİNDE HAKİMİYET

Ayetullah Beheştî'nin önünü tıkayarak Beni Sadr'a Cumhurbaşkanlığı yolunu açan, Beheştî'nin tüm girişimlerine rağmen Cumhurbaşkanı'na yürütme erkinin iplerini teslim eden İmam Humeyni, Ayetullah Beheştî'yi feda etmeyi de hiçbir zaman düşünmemiş ve İslâm Cumhuriyet Partisi liderini yeni Anayasa'da en yüksek yargı organı olarak yer alan Yüksek Mahkeme'nin başına getirmiştir. Ayrıca, Parti'nin kurucularından, Devrim Konseyi üyesi, Türk kökenli Ayetullah Erdebilî'yi İslâm Cumhuriyet Başsavcılığı'na atayarak Yargı erkini tümüyle İslâm Cumhuriyet Partisi'nin ellerine teslim etmiştir.

1980 Mart ve Mayıs aylarında iki tur halinde yapılan Parlamento seçimleri, yasama organının ve yürütmenin bir bölümünün daha belirlenmesi bakımından önem taşımıştır. Yeni İran Anayasası'na göre yürütme erki, Cumhurbaşkanı ile onun atayacağı ancak parlamento tarafından onayı gereken başbakan ve hükümet tarafından paylaşılmaktadır.

Parlamento seçimleri, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin tam tersine bir sonuç vermiş, Cumhurbaşkanı'nın yandaşları birkaç istisnası dışında, yasama organına temsilci sokamazken, belki de ilk kez bu seçimler sırasında örgütlü ve birleşik bir güç olarak hareket eden İslâm Cumhuriyet Partisi ve ortak aday listeleri oluşturan müttefikleri, tartışmasız bir seçim zaferi sağlayarak yasama organının da denetimini ellerine geçirmişlerdir.

Anayasa'ya göre 270 sandalyesi olan parlamentoda — iç güvenliğinin bulunmadığı Kürdistan eyaleti gibi bazı bölgelerinde seçim yapılmaması üzerine— 230 sandalye sahibini

bulmuştur. Bu 230 sandalyenin 70'i İslâm Cumhuriyet Partisi, 60'ı İslâm Cumhuriyet Partisi ile seçim ittifakı yapan ve aralarında İslâm Cumhuriyeti'nin ikinci Başbakanı Muhammed Ali Recai'nin de bulunduğu unsurlar ve yaklaşık 50'si zaman zaman Parti ile somut konularda ortak tutum içine giren, —Devrim Mahkemeleri'nin Türk kökenli Başyargıcı Hüccetüİslâm Sadık Halhalı gibi kişileri içinde barındıran— parti dışı din adamlarından oluşmuş; buna karşılık geri kalan sandalyeler Bazargan'ın İnan Özgürlük Hareketi mensupları, Cumhurbaşkanı Beni Sadr'ın yandaşları ve İslâmcılıktan çok, «Şiicilik»leri ağır basan eski Savunma Bakanı Dr. Mustafa Çamran gibi bağımsızlar arasında dağılmıştır.

Bu sayede, İslâm Cumhuriyet Partisi, Cumhurbaşkanı Beni Sadr'ın istediği başbakan adaylarını parlamento çoğunluğuna dayanarak geri çevirmiştir. Beni Sadr, öncelikle, İsfahan Milletvekili Ahmet Salamatyan ile İran ekonomisinin dümenini elinde tutan, yakın arkadaşı, Merkez Bankası Başkanı Ali Rıza Nobari'nin isimleri üzerinde durmuştur. Cumhurbaşkanı'nın «sağ ve sol kolları» olarak nitelenen bu isimlerin başbakanlığı olanaksız olunca, ortaya Cumhurbaşkanı'nın işbirliği yapabileceği türden bir İslâm Cumhuriyet Partisi üyesi olan İçişleri Bakan Yardımcısı Mustafa Mirselim'in ismi atılmış, ancak Parti bu ismi de reddetmiştir.

Uzayan hükümet bunalımı, Beni Sadr ile İslâm Cumhuriyet Partisi önderleri arasında gerilimi de iyice arttırmıştır. Hükümet bunalımı, görünürde, İslâm Cumhuriyet Partisi'nin Beni Sadr'a empoze ettiği Muhammed Ali Recai'nin başbakanlığa getirilmesiyle çözülmüş, oysa gerçekte Cumhurbaşkanı'nın temsil ettiği akımla İslâm Cumhuriyet Partisi'nin başını çektiği akım arasındaki mücadeleyi sertleştirmiştir.

Beni Sadr, 1980 yazında karşısında yasama ve yargı erkiyle yürütme erkinin bir kesimini bulmuştur. Kendisi yürütme erkinin sadece bir bölümünü elinde tutar duruma düşmüştür. İran tarihinin ilk Cumhurbaşkanı, bir yardımcısının deyimiyle, «dünyada Cumhurbaşkanı sıfatını taşıyan tek muhalefet lideri» olmuştur.

CUMHURBAŞKANI VE İSLÂM CUMHURİYET PARTİSİ — KARŞILIKLI KOZLAR

İslâm Cumhuriyet Partisi, yasama ve yargı erkleri ile yürütme erkinin bir bölümüne hakim olarak 1980 sonlarına doğru Devrim sonrası İran devlet aygıtının sinir uçlarına yerleşti. Özellikle, parlamento seçimlerinden önce Hücetül-islâm Haşemî Rafsanjani'nin, onun görevden ayrılmasından sonra ise bir Partili olmamasına rağmen çoğu kez Parti ile ortak hareket eden Ayetullah Mehdevi-Kanî'nin İçişleri Bakanlığını yürütmeleri, tüm ülke çapında valiler, kaymakamlar ve emniyet müdürlerinin İslâm Cumhuriyet Partisi üyeleri ya da bu partiye yakın unsurlardan oluşmasına yol açtı.

Parti, sadece Şah döneminden devralınan devlet aygıtının kilit noktalarını denetim altına almakla kalmadı, Devrim'in yarattığı yeni devrimci kurumların da kontrolünü elinde tuttu.

Devrim'in yarattığı yeni kurumların birçoğu ya daha en başında İslâm Cumhuriyet Partisi unsurları ve yandaşları tarafından oluşturuldu, ya da Partililer ile yandaşları, bu kurumların kuruluşundan bir süre sonra kontrolü ele geçirdiler.

Söz konusu bu kurumlar arasında Pehlevî Fonunu devralan Bunyad Mostazafin (Ezilenler Fonu), Yeniden İnşa Tugayları ve Devrim Muhafızları başta gelmektedir. Bunyad Mostazafin, birçok kamu kuruluşu ya da kamulaştırılan Şah döneminden kalma kurumun ana kuruluşu durumundadır. Yoksul kitleler için konut yapımından sağlık hizmetlerine kadar, bir dizi alanda kamusal amaçlı faaliyetlere yön vermektedir. Yeniden İnşa Tugayları ise, devrimci gönüllülerden oluşmaktadır. Ülkenin her yanına dağılarak bayındırlık, tarımsal üretim, vs. gibi çeşitli alanlarda ve alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesinde rol almaktadırlar.

Devlet aygıtına ek olarak, yeni devrimci kurumlardaki işlevsel konumları da İslâm Cumhuriyet Partisi üyelerine ve

yandaşlarına ülke siyasetinde ağırlık kazandırmakta, ayrıca canlı kitle bağları sağlamaktadır.

Kuşkusuz, Devrim'in ürünü olan örgütlerin içinde önem bakımından en başta Devrim Muhafızları gelmektedir. Devrim Muhafızları, 1979-1980 İran'ının aynası gibidir. Ülkedeki İslâmi hareket içinde ne kadar akım ve eğilim varsa Devrim Muhafızlarına da yansımıştır. Bu nedenle, tam bir iç bütünlüğe sahip olduklarını söylemek zordur. Bununla birlikte, 1980 yazında İslâm Cumhuriyet Partisi lehinde esen rüzgârla birlikte, Parti, bu yaşamsal önemdeki kurumda da önemli etkinlik kurmuştur. Devrim Muhafızlarının ilk dönemindeki Başkanlarından Ayetullah Lahutî, Cumhurbaşkanı Beni Sadr'ın hararetili bir savunucusuyken görevinden çekilmiş ve yerini Hüccetülislâm Hameney ve daha sonra Abbas Duzdüzani (Recai hükümetinde Ulusal Yönlendirme Bakanı; Türk kökenli) gibi, İslâm Cumhuriyet Partisi'nin önde gelen isimleri almıştır. İslâm Cumhuriyet Partisi ile Beni Sadr yandaşları arasındaki sürtüşmeler o boyutlara erişmiştir ki, Devrim Muhafızları'nın başkomutanı olan ve Beni Sadr'ın ardındaki en güçlü desteklerden biri olarak bilinen Abu Şerif de istifa etmiş ve Başkomutan Yardımcılığı görevine inerken, yerini İslâm Cumhuriyet Partisi yandaşlarından birine terketmiştir.

Herşeye rağmen, Cumhurbaşkanı Beni Sadr, o kadar da zayıf durumda değildir. Beni Sadr'ın iktidar çekişmesinde en güçlü silahı Cumhurbaşkanlığı yetkilerine sahip olmasıdır. Gönlündeki ismi Başbakan ataması İslâm Cumhuriyet Partisi'nin kontrolündeki parlamento tarafından geri çevrilseler bile Beni Sadr'ın da Başbakan'ın sunduğu bakanları geri çevirme yetkisi vardır. Nitekim, Recai'nin sunduğu 21 bakan-
dan 14'ünü kabul ederken, içlerinde Dışişleri Bakanı'nın da bulunduğu 7 ismi veto etmiştir. Böylece, İran hükümeti 7 bakanlık koltuğu boş biçimde kurulabilmiştir. Yani, Beni Sadr'ın da doğabilecek bir bunalıma etki edebilecek ya da başka bir deyimle bir bunalım doğurabilecek Anayasal yetkilerinden gelen kozları vardır.

Cumhurbaşkanı'nın en belli başlı kozlarından biri, halk kitleleridir. Yandaşları, İslâm Cumhuriyet Partisi'nin çeşitli

aygıtlara ve kurumlara yerleştiğini, oysa Beni Sadr'ın kitleler içinde engin bir sempatiyi ardında bulmasına karşılık, Parti önderlerinin böyle bir desteğe kitlesel anlamda sahip bulunmadıklarını ifade etmektedirler. Kitleler arasında özgürlükçü zihniyeti, bilgisine güvenilirliği ve alçakgönüllülüğü ile büyük sevgi toplayan Cumhurbaşkanı'nın bu sevgi ve desteği siyasal rakiplerini etkisizleştirecek bir güce dönüştürememesinde en büyük zaaf olarak, İslâm Cumhuriyet Partisi'nin örgütsel gücünü dengeleyebilecek bir mekanizmaya sahip olmadiğına işaret edilmektedir.

BENİ SADR'IN «ÖRGÜTÜ» VE ÖRGÜTLENME ANLAYIŞI

Parlamento seçimlerine Beni Sadr'ın adayları olarak bilinenler, başında Ahmet Salamatyan'ın bulunduğu «Cumhurbaşkanı ile Eşgüdüm Bürosu» adı altındaki bir mekanizmanın desteğine güvenmişlerdir. Ancak, «Cumhurbaşkanı ile Eşgüdüm Bürosu», İslâm Cumhuriyet Partisi ile başedememiştir.

«Cumhurbaşkanı ile Eşgüdüm Bürosu», Beni Sadr'ın örgütlenmeye ilişkin fikirlerine uygun bir biçimde Ahmet Salamatyan'ın çabaları sonucu oluşturulmuştur. Beni Sadr ve Salamatyan, Parti fikrine karşıdirlar. Salamatyan bu konuda özetle şunları söylemektedir: «Parti, kavram itibarıyla toplumdaki kendini ayrıcalıklı tutan bir azınlığı ifade eder. Doğasıyla, Parti aracılığıyla gerçekleştirilecek iktidar, doğası gereği, etokratizmi, azınlığın çoğunluk üzerindeki yönetimini beraberinde getirecektir. Dünyadaki tüm partiler, özerinde Leninist Parti şemasına denk düşerler. Buna göre, tüm Parti, Parti içinde bir azınlığı ifade eden Merkez Komitesi'ne, Yönetim Kurulu'na vs. bağımlıdır. Bu azınlık kurullarının disiplini'ne bağımlıdır. Yani sonucunu süzüp çıkardığımızda, Parti iktidarı, toplumun azınlığının da azınlığının buyruklarının uygulanması, topluma empoze edilmesi demektir. İslâm

anlayışı Parti kavramını reddeder. Çünkü, İslâm'da insan yalnız Allah'a karşı sorumludur. Ne Parti, ne partinin yönetici kuruluşlarına karşı bireyin sorumluluğu İslâmî anlayış kabul edilmez.»

Beni Sadr'ın da örgütlenme konusundaki görüşlerini temsil eden bu anlayış temelinde oluşturulan «Cumhurbaşkanı ile Eşgüdüm Bürosu» ülkenin her yanında kitle tabanından oluşacak Cumhurbaşkanını yandaşlarını yatay ilişkiler içinde ve eşgüdümlü bir biçimde ortak harekete geçirmeyi hedef almıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde hayli becerikli biçimde çalıştırılan bu mekanizma, Beni Sadr'ın yakın çevresinin ileri sürdüğüne göre, aynı beceriyle işletilemediği için Parlamento seçimlerinde İslâm Cumhuriyet Partisi üstünlük sağlamıştır.

Ancak, «Cumhurbaşkanı ile Eşgüdüm Bürosu»nun asıl önemi, Beni Sadr lehine bir faaliyet odağı meydana getirmekten çok, gelecekte mutlaka sınanacak, yepyeni ve 'doğrudan demokrasi'yi sağlayacak bir örgütlenme pratiğinin, daha doğrusu özgün bir örgütlenme kuramının rüşeyn halindeki ifadesi olmasında yatmaktadır.

Ne var ki, bu özgün örgütlenme kuramı Parlamento seçimlerinde işlevsel olamayınca, Beni Sadr'ın Cumhurbaşkanı sıfatının kendisine verdiği Anayasal yetkilerin dışında, elinde kalan koz, kitlelerle doğrudan bağlar kurabilmesidir. Zaten radyo ve televizyonun da İslâm Cumhuriyet Partisi'ne yakın unsurların denetimi altında bulunması karşısında, büyük kitle toplantıları, Beni Sadr'a iktidar mücadelesini sürdürebileceği başlıca mevzi, kitlelerle doğrudan bağ kurabileceği en değerli araç olarak gözükmiştir.

BENİ SADR SUÇLUYOR VE SUÇLANIYOR — DORUĞA TIRMANAN ÇATIŞMA

1980 yaz aylarında doruğa tırmanan ve ibreyi kendisi aleyhine çeviren iktidar mücadelesinde karşı saldırıya geçmek

için, Beni Sadr, en uygun fırsatı «Kara Cuma»nın yani 1978'de büyük katliamın yapıldığı Jale (Şüheda) Meydanı'nda düzenlenen milyonluk anma toplantısında bulmuştur. Cumhurbaşkanı, mahşeri kalabalık önünde siyasal hasımlarına, o güne dek, raslanmadık bir şiddetle saldırmış ve deyim yerindeyse savaş açmıştır.

Beni Sadr, konuşmasında siyasal hasımlarından «bir azınlık grubu» olarak söz etmiş ve bunların «ülkenin kontrolünü ele geçirme çabaları sürdürdükleri»ni söylemiştir. Cumhurbaşkanı, bu çabalar durmazsa, «tehlikeli unsurlar» olarak nitelediği bu «azınlık grubu»nun mensuplarının isimlerini halka açıklayacağı tehdidinde bulunmuştur. Beni Sadr, ilginç konuşmasında şu dikkati çekici değerlendirmeyi yapmıştır:

«Bu unsurlar, ülkede genel bir örgütsüzlüğün bulunduğu inanarak ve bundan yararlanabileceklerini düşünerek, ülkenin kontrolünü oldukça kolaylıkla ellerine geçirebileceklerini umuyorlar. Daha iyi örgütlenmiş olduklarına bakarak, dağınık durumda gördükleri karşılarındaki güçlerin üstesinden gelebileceklerini hesaplıyorlar.»

Beni Sadr, karşıtları kendisini nasıl «ABD'ye karşı ılımlılık»la, «Batı yanlısı» olmakla suçlamışlarsa, o da karşıtlarını ABD'nin istediğini yapmakla suçlamıştır. Cumhurbaşkanı bu konuda şunları söylemiştir:

«Bu iktidar hırsmına tutulmuş gruplar, tam ABD yönetiminin istediği durumu yaratmaktadırlar. Brzezinski bir konuşmasında, ABD'nin çabalarının İran'daki aşırı eğilimli grupları özendirmek olduğunu söylemişti. Bu kişiler, ülkeyi aşırı yönlere sürükleyerek tam ABD'nin istediğini yerine getiriyorlar.»

Cumhurbaşkanı'nın milyonluk bir toplantıda yaptığı ve bütün ülkede yankılanan bu açık savaş ilanı karşılıksız kalmadı ve ertesi gün yani 9 Eylül 1980'de Beni Sadr'ın isimlerini ilân etmek tehdidinde bulunduğu kişilerin kimler olduğu, kendisine yöneltilen sert tepkilerden anlaşıldı.

Başbakan Recai, Meclis kürsüsünde yaptığı konuşmada, Cumhurbaşkanı'nın hükümeti hedef alan sözlerini yanıtlarken, eğer Beni Sadr gelecekte bir daha bu tür sözler sar-

federse, kendisiyle aynı masada asla oturup görüşmeyeceğini ilân etti, Ayetullah Beheştî ile Meclis Başkanı Hüccetülislâm Rafsancanî ise televizyona çıkarak Beni Sadr'a yanıt verdiler. Beheştî, Beni Sadr'ı Anayasa sınırları içinde kendisine tanınan yetkileri aşmakla eleştirdi. «Beni Sadr'ın Şüheda Meydanı'nda dile getirdiği eleştirileri öncelikle Bakanlar Kurulu ve Meclis'e getirmesi, tartışılmasını ve çözümünü sağlaması gerekirdi» sözleriyle Cumhurbaşkanı'nın seçtiği «oyun alanı»nından rahatsızlığını ortaya koydu.

Cumhurbaşkanı'na en şiddetli tepki İslâm Cumhuriyet Partisi'nin ağır toplarından Meclis Başkanı Rafsancanî'den geldi. Rafsancanî, Beni Sadr'ın «Musaddık yöntemleri» kullandığını öne sürdü. Ayrıca, siyasal karşıtlarının Beni Sadr için o güne dek yönelttiği en açık suçlamayı şu sözlerle yöneltti:

«Beni Sadr'ın ülkede dinî unsurların hakim olmasından korktuğu görülüyor. Bunun karşısında, dinî unsurlarda Beni Sadr'ın temsil ettiği liberal unsurların, ulusu dinî yolundan çıkartacağından korkuyorlar.»

Aslında, İran'daki iktidar mücadelesi Rafsancanî'nin yukarıdaki sözleriyle en genel biçimde özetlenmiş oluyor, tarihsel ayrılık kendisini, olanca çarpıcılığıyla bir kez daha hatırlatmış oluyordu.

Ülke, iktidar çekişmesinin doruğa en yaklaştığı bir dönemi, bu çekişmenin doğurduğu iç parçalanmanın en belirgin hissedildiği bir zaman kesitini yaşamaktaydı. Nitekim, bu karşılıklı suçlamaların iki hafta sonrasında Irak'ın İran'a savaş ilân etmesi zamanlama açısından hiç de şaşırtıcı değildi.

BÖLÜM 6

Irak İle Savaş ve Sonrası

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

Devrimci İran, 1980'lerin ilk yılının son çeyreğini komşusu Irak'la tutuştuğu acımasız bir savaşın alevleri arasında geçirdi.

Savaş, 22 Eylül 1980 günü Irak hava kuvvetlerinin başta başkent Tahran havaalanı, İran'ın çeşitli hava üslerine, Irak kara kuvvetlerinin ise Batı'da Kirmanşahan eyaletinin sınır kenti Kasr-ı Şirin'den, petrol bölgesi Kuzistan eyaletindeki Abadan kentine uzanan yaklaşık 800 kilometrelik bir hat üzerinden saldırıya geçerek İran topraklarına girmesiyle, topyekûn savaş boyutlarında patlak verdi. Aslında, İran İslâm Devrimi'nin zaferinin hemen ardından İran-Irak ilişkilerinde sürekli tırmanan bir gerginlik yaşanıyor, bir topyekûn savaşın işaretleri veriliyordu.

İki komşu ülkenin arasında tarihten miras kalan sınır sürtüşmeleri, etnik ve mezhep sorunları bulunuyordu. Ancak, bütün bunlar, Irak'ın savaşı 22 Eylül 1980 tarihinde başlatmasını açıklamak bakımından fazla anlamlı görünmüyorlar. Neden 22 Eylül 1980?

Nedenlerden biri ve belki en başlıcası, daha önce de değinildiği gibi, Eylül 1980'de İran'daki iktidar çekişmesinin doruğa tırmanmış olması ve bunun ülkeyi içte zayıf düşmüş, parçalanmış, yorgun ve moralsiz göstermesinin, ülkedeki rejimi devirmek için pusuda bekleyen dış güçlerin umutlarını kamçılaması. İkinci temel neden ise, İran silahlı kuvvetlerinin Devrim'den sonra dağılık, disiplinsiz, incinmiş, emir ve kumanda zinciri paramparça durumdaki hali. İran ordusunun bu durumu, kuşkusuz, ülkeye dışarıdan yapılabilecek bir müdahale için, dış güçlerde müdahalenin önüne

dikilebilecek kayda değer bir silahlı engelin bulunmadığı kanısını uyandırması.

Nitekim, Irak, bu gözlemlere dayanarak çok çabuk sonuç alma amacını güden bir «biltzkrieg»e yani yıldırım savaşına girişti. Askerî harekâtın biçiminin bir yıldırım savaşı olduğu konusunda, hangi ülkeden ve eğilimden olursa olsunlar, dünyadaki hiçbir uzman ve gözlemci arasında görüş ayrılığı yoktur. Bunun gibi, savaşın siyasal amacının, İran'a vurulacak ağır bir darbe sayesinde rejimin itibarını yaralamak ve sonuçta İslâm Cumhuriyeti'ni yıkmak olduğu konusunda da pek az kişi ayrı düşünüyordu.

Aslında, savaş Devrimci rejimi yıkmak için girişilen dış çabalar zincirinin sadece son halkasıydı. 1979 başlarından beri aralıksız biçimde iç karışıklıklar dışarıdan pompalanmıştı. Devrimin getirdiği sarsıntının doğal bir sonucu olan iç karışıklıklar, Devrim'in tehdidi altına giren bölgesel güçler ve çıkarları bozulan uluslararası güçler —pek tabiidir ki başta Amerika Birleşik Devletleri— tarafından beslenmişti. 1979 yaz aylarından beri sürekli kanayan bir yara halindeki Kürdistan eyaletindeki ayaklanma, tüm iç nedenlerinin yanı sıra, ABD'den ve dolayısıyla Sovyetler'den Irak'a, Irak'tan İsrail'e ve İsrail'den devrik rejimin yanlılarına, hatta kendi özledikleri biçimde bir «sosyalist devrim» peşinde koşan solcu Halk Fedayileri'ne dek, çok çeşitli unsurların parmaklarının bulaştığı bir alan haline gelmişti.

Bütün bunlara ek olarak, Amerikalılar, 1980 Nisan'ında rhineleri kurtarmak bahanesiyle, İran topraklarında fiyaskoyla sonuçlanan bir askerî harekâta girişmişlerdi. Bu dönem süresince, İran ile Irak arasında, yer yer alevlenen sınır çatışmaları biçiminde bir savaş tırmanışı da süregeliyordu.

SAVAŞIN ARDINDAKİ GERÇEK

Irak ile savaşa tutuşmak, belki de İran'ın mutlaka ödemesi gereken, Devrim'in zorunlu bir bedeli idi. Tarih, gerek

1789 Fransa örneğinde, gerekse 1917 Sovyetler Birliği örneğinde, evrensellik özü taşıyan ve uluslararası statükoya bir başkaldırışı ifade eden Devrim'lerin dış saldırıya uğradığını göstermemiş miydi?

İran-İrak savaşının tarihsel-felsefi çerçevesini Dr. Halûk Gerger'in 3 Ekim 1980 tarihli Cumhuriyet gazetesinde «Orta Doğu'da Devrim ve Karşı Devrim» başlıklı yazısındaki şu satırlar yeterince çizmektedir:

«...Özellikle çağımızda artık hiçbir devrim cıluştuğu ulusal sınırlar içindeki bir süreç olarak kalmamakta, uluslararası düzenle de çelişmekte, çatışmaktadır. Böyle olunca da, karşı devrim yalnız içeriden değil, dışarıdan da kaynaklanabilmektedir. Bir başka deyişle, eşitsizliğe, baskıya ve sömürüye dayanan çağdaş uluslararası düzen için artık her devrim iç ya da dış güçlerce kaynağında boğulması gereken bir tehdit olmaktadır.

Bu uluslararası düzenin çoraklaştırdığı Orta Doğu toprağı üzerinde, kefen giymiş kadınlarının kanıyla sulanıp filizlenen İran Devrimi de evrensel sistemin karşı-devrimci güçlerinin saldırısına uğruyor.

...İran bugün tarihte ancak düzene başkaldırması çok az ülkenin içinde düşürüldüğü bir yalnızlık içinde savaşıyor. Bu korkunç yalnızlığı İran yönetiminin ya da Humeyni'nin kişisel hatalarına bağlamak kolay ama yanlış bir yoldur. Bu yalnızlık aslında İran Devrimi'nin kaçınılmaz yazgısı ve bir anlamda onun gerçek devrimci niteliklerinin bir simgesidir. Çünkü İran Devrimi Şah'la birlikte, tüm uluslararası düzene ve onun temel dayanaklarına karşı zafere ulaşmış bir başkaldırışı.

...Çağdaş düzende muhalefete, hatta belki isyana yer vardır belki ama İran'da olduğu gibi sistemi temelinden sarsmaya yönelik bir ideolojiden kaynaklanan devrimlere hoşgörü yoktur.

İran Devrimi, herşeyden önce, sistemin özü olan uluslararası sömürü ve baskıya karşı gelmek gibi affedilmez bir suç işlemiştir. Ve üstelik bu suçu, sistemin yüzyıllardır yozlaştırıp saptırmaya çalıştığı bir inanç sistemi yani yüz milyonlarca ezilen insan adına işlemiştir.

...Humeyni ve İran Devrimi, Batı kültürünün evrensel geçerliliği olduğu yönünde özellikle Orta Doğu'da yerleşmiş bir kaniya, çağdaş uluslararası düzenin temel kültürel ve sosyo-ekonomik değerlerine indirilen bir darbe olduğu için evrensel karşı-devrimce hedef seçilmiştir.»

Ne var ki, hedefe saldırılmış ama amaç yerine getirilememiştir. Yıldırım savaşı, dünyada çok kişinin «hayretleri arasında» İran kitlelerinin bükülmez direnciyle karşılaşmış, giderek bir yıldırım savaşı olmaktan çıkmış ve uzun süreli bir yıpratma savaşına dönüşmüştür. Umulan askeri sonuçlar gibi siyasal amaca da ulaşılammıştır. İran İslâm Cumhuriyeti, birdenbire ve şaşırtıcı biçimde iç bütünlüğünü kurumuştur. İktidar mücadelesi dondurulmuştur.

Tam bu noktada, İran'ın devrimci karakteristikleri, bir kez daha, kuşkuva yer vermeyecek bir çarpıcılıkta kendisini göstermiştir: İran İslâm Cumhuriyeti görkemli bir halk devriminin ürünüdür; yani İran'da şu ya da bu akım arasındaki mücadele ne olursa olsun, ne biçimde seyrederse seyretsin, rejim onu yüceltmış olan halk kitlelerinin omuzlarında yükselmektedir. Dolayısıyla, İran'a karşı girişilecek her dış saldırı, karşısında, halkın çelikleşmiş etten duvarını bulacaktır.

Irak orduları, İran topraklarına ayak bastıkları zaman karşılarında buldukları İran silahlı kuvvetlerinin üstesinden gelebilecek güçte olduklarını ortaya koymuşlardır. Ancak, Devrim'in öz çocukları olan Devrim Muhafızları'nın ve milisler biçiminde örgütlenmiş sivil halkın inatçı direnmesi, onları, savaşı birkaç gün içinde sona erdirebileceklerini sandıkları askeri amaçlara ulaşmaktan alıkoymuştur. Devrim sonrasında dağıntıklığını yaşayan İran ordusu, halkın bu canlılığı üzerine toparlanma zamanını elde edebilmiş ve gerekli savaş moralini kazanmıştır.

Bir İran-Irak savaşının nasıl cereyan edebileceği ve nasıl sonuçlanabileceğini 25 Mayıs 1980 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan Said Sencabi ile görüşmemizi anlatan şu satırlar açıklıyor olmalıdır:

«...ABD'nin ya da bir başka süperdevletin İran'a karşı saldırısı söz konusu olsa da, İran, Irak'ın savaş ilânıyla yüz yüze kalsa da, İran'ın en büyük kozu canlı halk kitleleri.

...Yetkili biri olarak, Said Sencabi, İran'ın savaşma ve dış tehditlere karşı koyma potansiyelini duygusallığın ötesinde belirli bir gerçeklikle değerlendiriyor. «Bir varsayım üzerinde konuşalım, Irak İran'a savaş açsa İran topraklarında ilerleyemez mi? İran silahlı kuvvetlerinin direnmesini kırıp Arap toprakları saydığı Kuzistan bölgesinin bazı bölümlerini işgal edemez mi?» sorularını ortaya atıyoruz. Şöyle yanıtlıyor:

‘Olabilir. İran silahlı kuvvetlerinin direncini üstün ateş ve silah gücüyle kırıp Kuzistan'da belli bölgeleri işgal edebilir...Peki ya sonra? Şah'a karşı ayaklanarak güçlü rejimini yıkmış olan milyonları nasıl kontrol edecekler? Nasıl tutunabilecekler? Saddam, Şah'tan çok daha zayıf. Irak içinde bile duruma tam hakim değil. Kuzistan'da nasıl tutunabilir? Kuzistan nüfusunun sadece onda biri Araptır. Üstelik, İran Arapları Şiidirler ve bugüne kadar Saddam'ın yönetimindeki bir Irak ile birleşmek için hiçbir istek göstermemişlerdir. Nasıl tutunacak Irak ordusu, İran topraklarında?’»

Yaşam, 80'lerin ilk yılı dolarken, yılın beşinci ayında yapılmış bu saptamaları doğrulamıştır. Bununla birlikte, Devrim'in ilk iki yılının, 1979 ve 1980'in, İran'da ve dolayısıyla İslâm dünyasının tümünde, kolay dindirilemeyecek bir yığın çatışmanın tohumlarını barındırdıkları sezilebilmektedir. İran Devrimi'nin mayasında gizli bu çatışma, yani İslâmî rejimde devlet iktidarı sorunu, savaşın ilk günleri aşıldıktan sonra kendisini yine hissettirmeye başlamıştır.

SAVAŞIN İÇ ÇATIŞMAYA ETKİLERİ — KARŞILIKLI POLEMİKLER

Savaş, Cumhurbaşkanı Beni Sadr'ı bu kez İran Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı olarak kitlelerin önüne, çevresinde

kenetlenilmesi gereken bir ulusal önder olarak çıkarıvermiştir. Sadece, İran halkı değil, İran-Irak savaşını İran Devrimi'nin ayakta kalması arzusuyla kaygılı gözlerle izleyen, gelecekteki İslâm devrimlerinin ilham kalesinin yıkılmamasını düşleyen tüm İslâm dünyasının yığınlarının gözleri de, ister istemez, Beni Sadr'a dönüvermiştir.

Oysa, İran'daki iç çatışmaya tücut veren tarihsel ve ideolojik nedenler hiçbir şekilde ortadan kalkmamıştır. Sadece, savaşla birlikte gündemin alt sıralarına inmişler ya da buzluğa konulmuşlardır.

Savaş uzayıp günlük yaşamın olağan bir yanı, bir parçası haline geldikçe, iç çatışmayı yaratan tarihsel ve ideolojik nedenler yeniden gündemin en ön sırasında doğru tırmanmışlardır. Savaşın ilk günlerinde «dokunulmaz» durumdaki Cumhurbaşkanı ve Başkomutan Beni Sadr'a eleştiri mızraklarının uçları yine değmeye başlamıştır. Zaten, İslâm'ı değişik biçimde yorumlamaktan, değişik geleneklere ve geçmişe ve farklı güçlere dayanmaktan, dünyaya aynı gözlerle bakmamaktan kaynaklanan iki ana akım arasındaki çatışma, sonu belirsiz bir tarih dönemi boyunca silinmeyeceğini savaşın ilk günlerinde bile satır aralarında hatırlatmaktaydı.

İşte, devletin kilit noktalarına egemen İslâm Cumhuriyet Partisi'nin organı Cumhuri İslâmî (İslâm Cumhuriyeti) gazetesinin 13 Ekim 1980 tarihli sayısında çıkan baş makalesinin satırları:

«Savaşın uzaması İslâm Devrimi'nin ve militan ulusumuzun çıkarlarına hizmet edecek midir? Bu soruyu yanıtlamadan önce ABD emperyalizminin kiralık ajanı Savdam Hüseyin aracılığıyla İran'a empoze ettiği bu savaşın ardındaki neden ve dürtüye bir göz atalım.

Carter, İran'a karşı her çeşit iç komplo ve askeri müdahalelere teşebbüs ettikten sonra ülkemizin içinden elde ettiği bilgiye dayanarak, kukla Irak rejimi aracılığıyla bir savaşı empoze ederek, İran'ı askeri ve ekonomik baskı altına almayı başaracağını hesaplamıştır.

...Öte yandan, Amerika Birleşik Devletleri, İran'a karşı kısa süreli bir savaşı empoze ederek, İmam'ın çizgisini zayıf-

latmak ve iç 'liberalizm'in (Beni Sadr'ı destekleyen akım için kullanılıyor CÇ) üssünü tahkim etmek amacıyla, İran İslâm Devrimi'ne ağır bir darbe indirebileceğini sanmıştır.

...İmam, süren savaşın kritik bir noktaya ulaşmış olduğunun çok iyi farkındadır. Savaşın uzamasının uluslararası emperyalizm ve siyonizm bölgedeki uşaklarının çöküşüyle sonuçlanacağını bilmektedir.»

Ve işte Cumhurbaşkanı Beni Sadr'ın sahibi ve başyazarı bulunduğu İnkılabî İslâmî (İslâm Devrimi) gazetesinin 15 Ekim 1980 tarihli sayısında çıkan başmakalenin satırları:

«...Irak askeri güçlerinin yenilgisinden sonra da savaşın uzamasını ve yıpratma savaşının sürdürülmesine istekli kişiler, çatışmanın dış boyutlarını göz önüne almadan sadece iç kişileri ve durumu akıllarında tutmaktadırlar.

Irak'ın kısa süre içinde yenilmesiyle savaş sona erdirmemiz halinde, ülkenin iç siyasal ortamının daha istikrarlı ve kararlı olacağını düşünüyorlar. Bu nedenle, hangi biçimle olursa olsun, savaşın uzamasını gerekli görüyorlar.

...Böylece, Cumhurbaşkanı'nun durumunu zayıflatabileceklerini hesaplıyorlar. Bazı kişiler ve partiler Cumhurbaşkanı'nun zayıflamasında ısrarlı olmuşlar ve bunu ulusun ve önderliğin (Humeyni kastediliyor CÇ) istediğini iddia etmişlerdir.

Bunların değerlendirmelerine bakılırsa, Amerika Birleşik Devletleri yanlış bir hesap sonucu kısa süreli bir savaş patlatarak İmam'ın çizgisini zayıflatmak, kendisinin içerideki üssünü yani 'liberalizm'i güçlendirmek istemiştir.

...ABD Başkanı ...eğer savaş devam ederse bunun Irak ve İran ile sınırlı kalmasını istediğini ifade etmiştir.

Carter'ın bu açık düşüncesi bize, Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşın devamından ve her iki ulusu güçten düşürecek, zayıflatacak etkilerinden yana olduğunu göstermektedir.

...Bu nedenden ötürü, her türlü yıpratma savaşı sadece Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkarınadır ve kamuoyunu bilerek ya da bilmeyerek bu yöne sürüklemek isteyenler onun çıkarına hizmet etmektedirler.»

Bu incelekle üstü örtülmüş polemik, Devrim sonrasında iki kutbunun temel siyasal tavırlarını sergilemektedir. Cumhurbaşkanı Beni Sadr ve temsil ettiği güçler, istikrar yanlısıdır. Beni Sadr'ın ülkede «birden fazla iktidar odağının bulunmasına» itirazı biraz da bu istekle ilişkilidir. İktidarın tekilleşmesi, istikrar sağlama olanaklarını da beraberinde getirecektir.

BENİ SADR VE EKONOMİYE ÖNCELİK «MODEL ÜLKE» DÜŞÜ

Beni Sadr ve çevresi, İran'ı kendine yeterli, özgücüne dayanan bir ülke haline getirerek dünyada bir «model ülke» yaratabileceklerini, İslâm'ın bir evrensel sistem olarak dünyanın ezilen yığınlarının çekim merkezi haline ancak böyle gelebileceğine inanıyorlar. Bunun için öncelikle ekonomik çözümlere yönelmek gerekiyor ve ekonomik sorunlara yönelmek için de siyasal istikrar...

Tasarlanan ekonomik modele gelince, İran'ın «ekonomi sihribazı», Beni Sadr'ın Salamatyan ile birlikte iki kolundan biri olan 32 yaşındaki Merkez Bankası Başkanı Ali Rıza Nobari'ye soruyoruz:

«İran ekonomisi kaybolmuş durumda. Dünyaya örnek yeni bir sistem kurma iddiasındasınız... Nasıl yapacaksınız bunu?»

Nobari yanıtıyor:

Bu soru herşeyi kapsıyor. Ancak, özet olarak genel hatlarını söyleyebilirim.

Paramız var. Bankalar ağzına kadar para dolu... Önemli olan halka, bu parayı yatırımlara yöneltecek biçimde kılavuzluk etmektir... Geçmiş rejimin önceliklerini değiştirdik.. Devrik rejim tüketime yöneliktir. Biz, önceliği üretime veriyoruz. Devrik rejim büyük kentlere dönüktü.. Biz, neredeyse, tüm harcamaları köylük alanlara çevirmek istiyoruz. Devrik rejim

büyük sınaı projelere yönelmişti, biz ise emek-yoğun küçük işletme projelerine yöneliyoruz.

Çeşitli sektörler arasında uyum ve bütünlük sağlamak için —zira bu uyum ve bütünlük Şah döneminde kopmuştu— ve İran'ı bağımsız kendine yeterli bir ülke yapabilmek için:

● Siyasal istikrarı sağlamalıyız. Bu büyük ve temel bir sorun.

● Özel sektör, kooperatif sektörü ve kamu sektörüne yol gösterici ilkeleri saptamalıyız.

Anayasaya göre bizde üç sektör olacak. Kamu sektörü çok güçlenirse Stalinist oluyor. Sovyet Rusya'da olduğu gibi. Devletin kapitalist sömürü kadar kötü çalışmasını istemiyoruz.

Özel sektörden de çok çektik. Dünya kapitalist sistemine bağımlı ülkelerde sağlıklı bir özel sektöre sahip olamazsınız. Marjinal anlamda belki. Ama, global, makro anlamda özel sektörünüz pek bağımsız olamaz. Daha çok, bir asalak niteliğinde, ithalâtâ dayalı, çok gelir sağlayıcı ekonomik faaliyetlere dönük nitelikte olur.

Bu nedenle, çözüm olarak kooperatif sistemi öngörülüyor. Sermaye, devletin yani halkın olacak. Ancak, işletme, özyönetim biçiminde olacak.

— Yugoslavya modeli gibi mi?..

— Tam Yugoslavya gibi olacağını söyleyemem. Çünkü, Yugoslavya tüünüyle başarılı olamadı. Biz başarmayı umuyoruz. Kuşkusuz, o modelle farklılığımız olacak.

Lenin savunduğu sisteme içtenlikle inanmıştı. Buna kuşku yok. Ama bakın o sistem ne hale geldi.

— Ya Mao?..

— Ya Mao?.. Nereden nereye. Çin, bizden de beter Amerikan kuklası oluverdi. 10 yıl sonra da «bakın İran'ın haline, nereye geldi» diyebilirler. Bunu dedirtmemeliyiz. Başarmalıyız. Başarmak zorundayız dünyanın çehresini değiştirmek için, başaracağız inşallah.

İslâm Cumhuriyet Partisi nasıl bir ekonomik modeli ön-görüyor. Bu sorunun yanıtı kolay değil. Çünkü, Parti'nin sınırları çizilmiş bir ideolojik bütünlüğü yok. İçinde Pazar'ın yani tüccarların ekonomik çıkarlarını temsil eden unsurlardan, en radikal ekonomik görüşleri, Tevhidi ekonomik düzene yani eşitlikçi-adil, sınıf ayrıcalıkları bulunmayan bir toplumu savunan unsurlara kadar, renkli bir kadro yapısını içeriyor. Beni Sadr'ın «iç kabinesi»nden birine göre, İslâm Cumhuriyet Partisi'nin ekonomik görüşlerinden bahsedilemez. «Ama, amaçları devleti ele geçirmek olduğuna göre, olsa olsa bürokratik devlet kapitalizminin temsilcileri sayılabilirler.»

Bu görüş ne derece doğru, tartışılabilir. Ancak, kesin olan, İslâm Cumhuriyet Partisi ve genellikle din adamları zümresinin etkisi altındaki yandaşlarının siyasal plânda istikrarsızlığı temsil ettikleri, sürekli devinimden yana olmaları. Zorlama bir benzetmeyle, İslâm Cumhuriyet Partisi ile müttefikleri, Fransız Devrimi'nin Jakobenlerine benzetilebilirler.

Birbirlerini, «ABD'nin çıkarına hizmet etmek» ve «ABD'nin içerideki desteği olmak» ölçüsünde ağır öhmetler altında bırakan bu iki güç, Beni Sadr'ın ve İslâm Cumhuriyet Partisi'nin önderlerinin, Beheştî, Rafsancı'nin, Hameney'in isimlerinde simgelenen İran devrimci-İslâmcı hareketinin bu tarihsel iki kolu arasındaki çatışma, bir anlamda klâsik bir Devrim sonrası iç çatışması. İran Devrimi'nin tarihte kendinden önceki devrimlerden ayrılan yanı bu çatışmanın üslubunda ve yöntemlerinde de belirgin. Hiç kimse bir diğerini fiziksel anlamda yok etmeyi düşünmüyor. Bu Devrim'in İslâmî ni-teliğinin bir sonucu.

Ama, bu çatışma özgürlükçü ve otokratik eğilimleri de barındırmıyor denemez. Gariptir ki, istikrar yanlısı Beni Sadr, aynı zamanda özgürlükçü tutumun temsilcisi. İstikrarsızlığı besleyen İslâm Cumhuriyet Partisi önderleri ise İslâm'ın kendilerinin yorumladığı biçimin dışında da yorumlanabilmesine pek hoşgörülü görünmüyorlar.

İSLÂM'IN DIŞINDA SEÇENEK VAR MI?

Beni Sadr, 1980 Mayıs'ında gazetesi İnkılabî İslâmî'de «Zorunlu Görevler» başlığıyla yayınlanan yazısında şunları yazmıştır: «İran'ın siyasal atmosferi patlayıcı bir durumdadır... İslâmî eğilimler birlikte çalışmıyor, birbirleriyle çatışıyorlar.» Beni Sadr, bu makalesinde İslâm Cumhuriyet Partisi'nin radikal - İslâmcı (kimisine göre Marksizmle İslâm'ı kaynaştırmayı kalkışan) Halk Mücahitleri'ne karşı düzenlediği saldırılara son vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Beni Sadr'a göre, Cumhurbaşkanı'nın görevi üç ana İslâmcı eğilimi biraraya getirmek ve toparlamaktır. Cumhurbaşkanı bunları gelenekçiler (İslâm Cumhuriyet Partisi), aydınlar (kendî yandaşları) ve eklektik aydınlar (Halk Mücahitleri) olarak tanımlamaktadır.

Ne var ki, Beni Sadr kendisi için saptadığı görevi yerine getirmekten çok uzak kalmıştır. İran, 1980'lere «Bu üç ana İslâmî eğilim»in çatıştığı bir devrim odağı olarak girmiştir. Ve, bu mücadele nasıl sonuçlar getireceği, ne kadar süreceği asla kestirilemeyecek biçimde sürececek gibi gözükmektedir.

Bununla birlikte, görünen odur ki, mücadele bu üç ana İslâmî eğilim arasında cereyan edecektir. Bir başka siyasal akımın, Batılı türde laik bir akımın —ister ulusalcı ya da liberal, ister Marksist olsun— İran denklemine kendisine yer bulması çok zordur. Çünkü, İran, Batılılaşmaya karşı bayrak açmıştır. Tüm İslâm dünyasında Batılılaşma zihniyetinin ezilmesi sürecini başlatan bir Devrim ocağıdır. Liberal-laik türde bir Batılı akımın yaşaması, İslâm Devrimi'nin ilk vatanında olanaksız gibidir.

Marksizme gelince... Marksist solun İran'da talihsiz bir konumu bulunmaktadır. Bu kesimin başlıca örgütlerinden biri olan Tudeh Partisi, Sovyetler'in beşinci kolu olarak algılanmaktadır. Yeni bir dünya arayışının başkaldırısı olan İran, tıpkı «Batı'nın baş şeytanı» ABD'ye olduğu kadar komşu İslâm toprağı Afganistan'ı çiğneyen «Batı'nın diğer şeyta-

nı»na Sovyetler Birliği'ne de hırsla doludur. Üstelik, Sovyetler ile İran arasında tarihten kalan derin kuşkular olanca canlılığıyla yaşamaktadır. Ve üstelik Sovyetler, İran halkının geniş kesimlerinin gözünde «50 milyon müslümanı İslâm'a düşman bir sistem altında yaşatan, İran üzerinde gözü bulunan» bir süper devlettir. Solun Tudeh dışındaki en büyük kanadı sayılan Halk Fedayileri ise üç parçaya ayrılmış, zayıflamış ve esas olarak üniversite gençliğinin bir bölümüne dayanan, toplumun akış yönünün dışına düşmüş, bu nedenle İran'ın geleceğinde kendisinden fazla bir rol beklenmeyen bir marksist akım durumunda bulunmaktadır.

Bunların dışında kalan sayısız küçük sol grubun, milliyonluk kitlelerin İslâmî hareketin çeşitli eğilimleri yönünde sürekli hareket halinde bulunduğu bir ülkede siyasal ağırlık kazanması söz konusu değildir.

Daha da önemlisi, Batı kökenli bir akım olarak Marksizm, İran'ın kültürel özellikleriyle, tarihsel gelişim çizgisiyle ve deneyimiyle pek bağdaşmamaktadır.

Üstelik, görkemli bir Devrimi başarmış olmanın psikolojik rahatlığındaki İran toplumuna Marksizm'in öğreteceği pek bir şey de yoktur. İran Devrimi'nin Marksizme hiçbir borcu olmadığı için, bundan sonra da ihtiyacı olabileceğini düşünebilmek zordur.

Tıpkı, 1917'den sonra dünyadaki tüm Komünistlerin gözlerinin Moskova'ya, Kremlin'in içinde olan bitenlere dönük olması gibi, İslâm dünyasının Batı'ya başkaldırmaya niyetli tüm zihinleri de bundan böyle İran'da olan bitenlere duyarlı bulunacaktır.

İslâm dünyasının esenliği için, İran'daki mücadele nasıl sonuçlanmalı, üç ana İslâmî akımdan hangisi ön almalıdır?

Bunun önemi nedir ki? Hatta tarihin engin deneyleri hatırlanırsa, bir gün İran'da, herşeyin tepetaplak gidebileceği bile bir olasılık olarak akılda tutulabilir. Herhangi bir İslâmî akımın kesin egemenliğini sağlaması bir yana, İran acı bir yenilgiyi de tadabilir.

Tarihsel olan, tarih için ve dolayısıyla başta İslâm dünyasının insanları, tüm insanlık için değerli olan, tarihin İran Devrimi'ni yaşaması, İran Devrimi'ne tanık olmuş olmasıdır. Dr. Gerger'in satırlarıyla «...sonuç ne olursa olsun, İran Devrimi, insanlığın özgürlük savaşımında onurlu yerini almıştır ve ezilen insanlar için görkemli bir kurtuluş anısı olarak yaşamın parçası olmuştur.»

— S O N —

Institut kurde de Paris

İÇİNDEKİLER

Önsöz	5
-------------	---

BÖLÜM 1

Tarihin En Görkemli Halk Ayaklanması

— Kısa Bir Hatırlama	7
Tebriz Ayaklanması	10
Sinema Katliamı	11
Kara Cuma	12
Dam Devrimi	14
Milyonlarca Kefenli Yürüyor	15
Şah'ın Son Çaresi: Şahpur Bahtiyar	16
Humeyni İran'a Dönüyor	17
Devrimin Zaferinden Sonra	19

BÖLÜM 2

Musaddık'tan Humeyni'ye

Devrim'in Tarihsel ve İdeolojik Kökleri	23
Ozgürlük Fıskırması ve İki Yaşam Biçimi	25
Devrim Sonrasının Karmaşık Olgusu	27
Beni Sadr «İlimliliği» Reddediyor	29
Üç Ana Akım	30
Musaddık — Ayetullah Kaşani Ayrılığı	32
Kan Davası	34
Musaddık'tan Ayetullah Humeyni'ye	36

1963 Ayaklanması ve Yol Açtığı Gelişmeler	38
Celal Al-i Ahmet, Samet Behrengi ve Dr. Ali Şeriatî: Kültürel Kişiliğini Kazanma Yolundaki İran	39
Laik Muhalefetten İslami Muhalefete	41
İslamcı Gruplar, Örgütler, Akımlar	44
İktidar Mücadelesi: Tarihsel Ayrılığın Yeniden Ortaya Çıkışı	49

BÖLÜM 3

İslam Devrimi — Devrim Kuramında Devrim	55
Devrim'in Üç Şiari	57
Örgüt ve Önderlik	60
Cami ve Pazar	61
Humeyni'nin Yeri	64
Klasik Kalıpları Parçalayan Devrim	65
Can Yoldaşı Filistin Devrimi	68

BÖLÜM 4

Devrim Sonrasının Başlıca Olgusu:

İktidar Mücadelesi	71
Humeyni Neden Bazergan'ı Seçti	74
Humeyni ve Bazergan Birlikten Ayrışmaya	76
Radikal Şii Geleneği ve Din Adamları	80
Ayetullahlar ile Hüccetülislamlar	83
Humeyni: Şii Geleneğinde Devrim	85
Ayetullahlar Arası Çelişkiler — Şeriatmedari	87
Şeriatmedari ve «Türk Kartı»	89
Anayasa Üzerinde Kopan Fırtına: Tebriiz'de Karışıklıklar	90
Şeriatmedari'nin Sahneden Çekilişi	92
ABD Büyükelçiliğinin İşgali Bazergan'ın Düşüşü ...	93
Rehineler Olayı: Ardında Kim Var? Neden Var?	100
Rehineler Sorununun Dış ve İç Sonuçları	103

BÖLÜM 5

Bugünden Yarına Uzanan Çatışma:

Beni Sadr ve İslâm Cumhuriyet Partisi	105
Humeyni'nin «Manevi Oğlu» Beni Sadr	108
Beni Sadr Fikri Oluşumunu Anlatıyor	111

«Görüşleri: İslamın Çağdaş Düşünceyle Sentezi	113
Beni Sadr'da Sosyalizm Anlayışı	117
Sovyetler'e Karşı Tavrı	119
Beni Sadr'ın «Emek Kuramı»	121
İslam Cumhuriyet Partisi Kuruluş Nedenleri	122
İslam Cumhuriyet Partisi'nin Yapısı	124
Parti Hiyerarşisi ve «Üç Büyükler» — Beheşti, Rafsanjani, Hamaney	126
İran Politikasının Eşsiz Özellikleri	128
Beni Sadr — Destekler ve Engellemeler	130
Rehineler Sorunu — Bir Kere Daha İç Mücadele Kozu	131
Beni Sadr — Beheşti Çekişmesi ve İmam Humeyni	133
İslam Cumhuriyet Partisi — Yasama ve Yargı Erkinde Hakimiyet	135
Cumhurbaşkanı ve İslam Cumhuriyet Partisi — Karşılıklı Kozlar	137
Beni Sadr'ın «Örgütü» ve Örgütlenme Anlayışı	139
Beni Sadr Suçluyor ve Suçlanıyor — Doruğa Tırmanan Çatışma	140

BÖLÜM 6

İrak ile Savaş ve Sonrası	143
Savaşın Ardındaki Gerçek	146
Savaşın İç Çatışmaya Etkileri — Karşılıklı Polemikler	149
Beni Sadr ve Ekonomiye Öncelik «Model Ülke» Düşü	152
İslamın Dışında Seçenek Var mı?	155

Institut kurde de Paris

cengiz çandar

dünden yarına İRAN

Dünya, tarihin tanık olduğu en görkemli kitle ayaklanması olan İran Devrimi'nin sarsıntısından kendisini hâlâ kurtaramadı. Bu şaşkıncı ve yepyeni olgu üzerine bugüne dek çok şey yazıldı. Türkiye'nin yanbaşında meydana gelen İran İslâm Devrimi'ni ve getirebileceği sonuçların önemini ilk farkedebilenlerden biri olarak göze çarpan Cengiz Çandar, çalıştığı Cumhuriyet gazetesinde İran'a ilişkin inceleme yazılarıyla ilgi uyandırdı. 1980 yılında, bir İran-İrak savaşının ilk ayı olmak üzere iki kez uzunca süreler İran'da yaşadı. Cumhurbaşkanı Beni Sadı ve en yakın çalışma arkadaşlarıyla Devrim'in önderi Humeyni'nin başta, İran siyasetinde ağırlık sahibi torunu Hüseyin Humeyni olmak üzere yakın çevresiyle ve halktan çok sayıda kişiyle tanıştı. İran'da olan bitenler hakkında yetkili ağızlardan «perde arkası» bilgiler edindi. Bu kitapta, Devrim'in oluşumu, Devrim sonrası'nın iç mücadeleleri, İran siyasetinin yapısı, İranlı yeni önderlerin çeşitli konulardaki görüşleri, «Rehineler sorunu» ve İran-İrak savaşı gibi dünyayı uzun süre meşgul eden gelişmelerin ardındaki gerçekler, kaynağından sağlanan bilgiler ve gözlemlere dayanılarak tarihsel boyutları içinde aktarılmaktadır. Yalçın Yayınları, özeti 1980 mayıs ve ekim aylarında Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmış olan «Dünden Yarına İran»ı sunmakla Türkiye kamuoyunun İran'a ilişkin bilgisini ve kavrayışını zenginleştireceği inancındadır.